

De baron en de koopman

De betrekkingen tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en Brandenburg-Pruisen in de periode 1672-1688 vanuit een dubbelperspectief

Masterscriptie Vroegmoderne Geschiedenis

Naam: Tijn Pieren

Studentnummer: 0318094

Begeleider: F.W. Lantink

Definitieve versie: 18 juni 2010

Voorwoord

De vroegmoderne periode begint met een gevoel van wedergeboorte en eindigt in revolutionair tumult. Om de tussenliggende geschiedenis begrijpelijk en behapbaar te maken, neigen historici ernaar om de historische processen onder te verdelen in hokjes als: politiek, economisch, cultureel en sociaal. Het doorlopende verhaal wordt opgeknipt en verdrongen naar de achtergrond. De details die een verhaal verlevendigen worden soms opgeofferd aan de analyse. Details gaan namelijk vaak over het persoonlijke. In deze studie tracht ik door twee persoonlijke verhalen uit te lichten, de internationale betrekkingen tussen twee landen beter toe te lichten. Hiervoor pas ik twee perspectieven toe. Enerzijds staat de diplomaat Godard Adriaan, baron van Reede en heer van Amerongen centraal. Aan de andere kant speelt de Middelburgse koopman Benjamin Raulé een grote rol.

Naar Van Reede is al enigszins onderzoek gedaan, maar opvallend genoeg ontbreekt een biografie van de deze belangrijke 17de eeuwse diplomaat. Raulé heeft wel in de belangstelling gestaan van voornamelijk Duitse onderzoekers, maar blijft verborgen in de 'nevelen der geschiedenis'. Om toch een inkijk te kunnen geven is in dit onderzoek veel gebruik gemaakt van archiefmateriaal. Archiefonderzoek geeft de uitgelezen mogelijkheid om het grotere verhaal te verrijken. Dit is wel ten koste gegaan van de structurele analyse. Toch is er geprobeerd om een aanzet te geven. Verder onderzoek, uitgebreider en diepgaander, zal nodig zijn om de vragen die deze scriptie oproept, beter te kunnen beantwoorden. Professor Hamel schreef terecht:

'De levensloop en het levenswerk van Benjamin Raulé zijn zóó overvol van belangrijke merkwaardigheden, dat een artikel als dit te kort schiet om er een volledig treffend beeld van te geven. Zijn persoonlijkheid zou zich hier te lande alleszins leenen voor een zeer omvangrijke studie. Ik zou daartoe bij jonge, werkzame geesten wel op willen wekken'.¹

Mijn geest is opgewekt. De betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen in de late 17de eeuw, en met name de rol van Van Reede en Raulé, zullen de rest van mijn leven mijn aandacht krijgen.

De totstandkoming van deze studie was een moeizaam proces. Daarom wil ik graag mijn begeleider Frans Willem Lantink bedanken voor zijn geduld, evenals de coördinator van de master Vroegmoderne tijd, Guido de Bruin. Mijn ouders en vriendin Anett Wenzel waren onmisbaar door hun onvoorwaardelijke steun en vertrouwen.

Tijn Pieren

---

¹ Hamel, J.A. van, 'Een Nederlander als de geniale organisator van Pruisische zee- en koloniale macht. Benjamin Raulé (1634-1707)' in *Historia. Maandschrift voor Geschiedenis*, 2de jaargang (Utrecht 1936) pp. 217-222, 218.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 – Beginnende burenen	6
<i>Kleefse kwestie</i>	6
<i>Aarzelende aanloop</i>	11
Hoofdstuk 2 – Bemiddelende baron	16
<i>Reede's redzaamheid</i>	16
<i>Reede's redding</i>	19
<i>Reede's reddeloosheid</i>	22
<i>Aanvallende alliantie</i>	25
Hoofdstuk 3 – Kloeke koopman	28
<i>Raulé's roekeloosheid</i>	29
<i>Raulé's racune</i>	34
<i>Raulé's Reputatie</i>	38
<i>Anti Associatie</i>	41
<i>Acceptatie Associatie</i>	43
Conclusie	45
Literatuurlijst	48
Bijlagen	52
<i>Nr. 1: Contract 1675-01-31</i>	52
<i>Nr. 2: Deductie Raulé 1680-02-14</i>	54

Inleiding

Op een maandagmiddag in 1941 vond er een opzienbarende gebeurtenis plaats in Middelburg, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* berichtte:

'Zooals wij reeds in ons ochtendblad van Dinsdag hebben gemeld, heeft de commissaris-generaal voor bestuur en justitie, staatssecretaris dr. Wimmer, Maandagmiddag in een plechtige bijeenkomst in de abdij te Middelburg aan den rijksarchivaris van de provincie Zeeland, namens den Rijkscommissaris, de orgineele handschriften in zes foliobanden van perkament overhandigd van Benjamin Raule als geschenk van den Pruisischen minister-president aan het Nederlandsche volk. Het A.N.P. meldt hierover nog, dat deze overdracht, welke niet alleen een symbool is, maar tevens een waardevolle actieve bijdrage vormt voor de de Duitsch-Nederlandsche cultureele betrekkingen van dit oogenblik.'²

De overdracht van deze banden was een van de initiatieven van *Reichskommissar* Arthur Seyss-Inquart (1892-1946) om de Nederlanders enthousiast te maken voor de historische relatie met Duitsland. Wie was echter Benjamin Raulé (1634-1707)³? Welke rol had hij gespeeld in de Duits-Nederlandse betrekkingen dat de Pruisische minister-president had doen besluiten zijn handelsboeken te schenken aan het Nederlandse volk? Hoe kwam het dat Raulé zo goed paste in de nationaal-socialistische beeldvorming⁴, dat deze gebeurtenis het startschot gaf voor 'de binnenkort beginnende groote uitwisseling aan archiefstukken tusschen het Duitse Rijk en Nederland krachtens welke op kameraadschappelijke, objectieven grondslag aan elk land zijn eigen archieven worden teruggegeven'⁵? Van de 'uitwisseling' kwam bitter weinig, maar wat had Raulé er mee van doen?

Het was niet de eerste keer dat de hoogste gezagsdrager van Duitsland Raulé naar voren haalde om de historische relatie met Nederland aan te geven. Na het kroningsjubileum in 1901 schreef keizer Wilhelm II (1859-1941) in een telegram aan koningin Wilhelmina (1880-1962):

'Bij het feest dat mijn huis en ik bij Gods genade mogen vieren, richt ik mijn blik eerst op de Schepper en vervolgens naar Nederland. Aan het groote geslacht der Oranjes hebben wij de deugden te danken die den Grooten Keurvorst sierden; hebben wij de heerlijke vorstin te danken die aan Pruisen zijn eersten Koning schonk. Ter herinnering hieraan en aan het feit dat onze eerste matrozen Nederlanders waren en onze eerste admiraal een Nederlander is geweest, heb ik als parade-marsch aan mijn zeemacht den ouden Eeremarsch van de Nederlandsche vloot gegeven. Moge God onze beide huizen

---

2 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'Het geschenk van het Duitse rijk aan het rijksarchief te Middelburg' (donderdag 18 september 1941) Voorpagina. De handelsboeken bevinden zich nog steeds in het Zeeuws Archief (ZA), *Verzameling Handschriften Rijksarchief in Zeeland*, tn: 33.1, inv: 197-202; Journalen en grootboeken van Benjamin Raule (1634-1707), koopman te Middelburg, 1664-1673.

3 In de bronnen en literatuur zijn er verschillende schrijfwijzen voor de naam Raulé, zoals Raule of Roule. Hier wordt Raulé aangehouden omdat dit het meeste recht doet aan de Frans/Hugenotische herkomst van de familienaam. De voorouders van Raulé kwamen namelijk waarschijnlijk uit Roulers (= Roeselare in het huidige West-Vlaanderen).

4 Schöffer, Ivo, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederland. Een historiografische en bibliografische studie* (Amsterdam 1956) 108, 203.

5 NRC, 'Het geschenk' (donderdag 18 september 1941) Voorpagina. Interessant is dat er die zondag daarvoor ook al werd bericht over de Duitsch-Nederlandsche betrekkingen; NRC, 'Duitsch-Nederlandse betrekkingen in den loop der eeuwen' (zondag 14 september 1941) 4. Hierbij ging het om de net geopende expositie in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Utrecht.

steeds genadig zijn, gelijk eens in goede en kwade dagen onze voorvaderen. Mijn zeemacht zal het woord van admiraal de Ruyter tot leuze nemen: “Het is mij liever dat ik door niemand word geprezen; dat ik naar mijn geweten vrij handele en mijn bevelen zoo kan uitvoeren als ik moet”.⁶

De eerste admiraal was een Nederlander, een Zeeuw, een Middelburgse koopman, genaamd: Benjamin Raulé. Hij was in dienst geweest bij de Grote Keurvorst. Zijn verblijf aan het hof van Friedrich Wilhelm (1620-1688), de keurvorst van Brandenburg-Pruisen, had slecht één doel: de verwezenlijking van een droom. Friedrich Wilhelm wilde een eigen vloot sinds hij een gedeelte van zijn jeugd in de Republiek der Verenigde Nederlanden had doorgebracht. Raulé gaf hem dit.

De realisatie van dit wensproject ging niet zonder slag of stoot. De relatie tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen kwam tussen 1672 en 1688 hevig onder druk te staan. Het is interessant om te kijken wat daarvan de oorzaak was. Wout Troost heeft hier een artikel aan gewijd⁷, maar laat twee hoofdrolspelers – koopman Raulé en de Nederlandse ambassadeur Godard Adriaan, baron van Reede en heer van Amerongen (1621-1691) – te weinig aan het woord komen. Dat is jammer, want door in te zoomen op het persoonlijke niveau kan het verhaal over de internationale betrekkingen verlevendigt en soms zelfs versterkt worden. Persoonlijke relaties in de vroegmoderne periode waren bovendien vaak doorslaggevend. Het voornaamste hulpmiddel om op dit persoonlijke niveau terecht te komen is archiefonderzoek. In het archief van Huis Amerongen in *Het Utrechts Archief* bevinden zich een aantal brieven van Raulé aan Van Reede. Deze nog nooit gebruikte brieven⁸ geven, naast ander archiefmateriaal, een interessant inzicht in de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen in de periode 1672-1688.

Centraal in deze studie staan dus baron Van Reede en koopman Raulé. Zowel Van Reede als Raulé hadden een luisterend oor bij Friedrich Wilhelm. Beiden hadden hun eigen programma en perspectief op de betrekkingen tussen Brandenburg-Pruisen en de Republiek. Zorgde dit voor conflicten of juist voor een harmonieuze samenwerking? Een direct antwoord is niet voorhanden. Het eerste hoofdstuk beschrijft daarom de voorgeschiedenis van het bondgenootschap tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen in 1672. De Republiek had hulp nodig in haar strijd met Frankrijk. Het tweede gaat in op de rol van Van Reede en Brandenburg-Pruisen in de *Guerre d'Hollande* (1672-1678). Lukte het Van Reede om Friedrich Wilhelm aan zijn bondgenootschap te houden, terwijl de Republiek in elkaar stortte? Het laatste hoofdstuk focust op de perikelen die ontstonden tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen door toedoen van Raulé. Was de Grote Keurvorst bereid om tot oorlog over te gaan, aangezien de Republiek hem dwars zat met de verwezenlijking van zijn droom? Hoe verhielden de belangen van de Republiek die Van Reede vertegenwoordigde zich tegen de 'desseins' van Raulé? De conclusie vat de periode 1672-1688 samen en duidt het belang van de diplomatie van Van Reede en de dadendrang van Raulé.

6 Geciteerd in de *Tilburgse Courant*, 'Binnenland, Koningin en Keizer' (20 januari 1901).

7 Troost, Wout, 'William III, Brandenburg, and the construction of the anti-French coalition, 1672-88' in Israel, Jonathan Irvine (red.), *The Anglo-Dutch moment, Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991) pp. 299-333.

8 Voor zover is na te gaan. Het is wel begrijpelijk; het handschrift is slordig, de taal een mengelmoes van Nederlands-Duits-Frans en het is vaak onduidelijk waar het nu precies over gaat. Dit maakt het transcriberen lastig.

Hoofdstuk 1 – Beginnende Buren

De Dertigjarige oorlog (1618-1648) was verwoestend voor het Duitse Rijk. De keurprins van Brandenburg, Friedrich Wilhelm, werd door zijn vader Georg Wilhelm (1595-1640) in 1634 naar de Republiek der Verenigde Nederlanden gestuurd. Het leek hem daar veiliger dan in zijn van Polen beleende hertogdom Pruisen of het keurvorstendom Brandenburg – waar Wallenstein tekeer ging. In de Republiek kwam de jonge Friedrich Wilhelm op de Universiteit van Leiden in aanraking met het gedachtegoed van het neo-stoïcisme⁹ en was hij onder andere aanwezig bij de succesvolle belegering van Breda in 1637 door stadhouder en 'stedendwinger' Frederik Hendrik (1584-1647).

De historiografische traditie wil dat door deze ervaringen Friedrich Wilhelm na zijn troonsbestijging in 1640 allerlei hervormingen doorvoerde, naar 'voorbeeld' van de Republiek, zoals: centralisatie van bestuur, maatregelen op economisch gebied, beperking van de macht van de adel en steden, de opbouw van een efficiënt leger én het maken van allerlei vloot- en kolonisatieplannen. Had de fameuze Maarten Tromp (1598-1653) het hoofd van de jonge keurvorst op hol gebracht?¹⁰ Of was het lichtend voorbeeld der Nederlandse koopmansgeest gedurende de 'Gouden Eeuw' daarvoor genoeg?¹¹ Was de Republiek het ijkpunt voor Friedrich Wilhelm?

De Republiek vervulde in het midden van de zeventiende eeuw inderdaad een voorbeeldfunctie, maar dit gold niet alleen ten aanzien van de keurvorst en meer op gebieden zoals technische innovatie. De – in essentie – decentraliserende ontwikkelingen in de Republiek waren immers juist strijdig met de manier waarop andere staten zich ontwikkelden tot monarchieën. De Republiek verleende misschien inspiratie aan Friedrich Wilhelm, maar dit leidde niet tot imitatie. Dit bleek bijvoorbeeld al vrij snel in het hertogdom Kleef. Hij had reeds kennis gemaakt met deze 'Kleefse kwestie', voordat hij in 1638 terugkeerde naar het hof van zijn familie. De kwestie bleef gedurende zijn latere 48-jarige (!) regeerperiode telkens terugkomen. Welk probleem was er gerezen dat dit kleine hertogdom de inzet maakte van militaire, diplomatieke en financiële twisten? Welke rol speelde Kleef in de betrekkingen tussen de Republiek en de keurvorst?

Kleefse kwestie

In 1609 was de hertog van Gulik en Kleef overleden. De Hohenzollern – waartoe Friedrich Wilhelm behoorde – claimden de opvolging via de vrouw van keurvorst Johann Sigismund (1572-1619): Anna von Preußen (1576-1625). Deze claim werd echter betwist door de hertog van Pfalz-Neuburg. In 1614 werd bij het Verdrag van Xanten een voorlopig compromis uitgewerkt. De Hohenzollern kregen Kleef en de hertog van Pfalz-Neuburg werd bedeed met Gulik. Ondertussen was Johann Sigismund in 1613

---

9 Gerhard Oestreich kent hier grote waarde aan toe in zijn korte biografie in band 65 van de serie 'Persönlichkeit und Geschichte', *Friedrich Wilhelm, der Grosse Kurfürst* (Göttingen 1971).

10 Heyden, Ulrich van der, *Rote Adler an Afrikas Kuste, Die brandenburg-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika* (Berlijn 2001), 8 is de enige die dit beweert – zonder annotatie.

11 Zie voor een korte inleiding het thema in *Geschiedenis Magazine*, 'Het "wonder" van de Republiek' (nummer 8 jaargang 43 2008) pp. 15-37 met bijdragen van Maarten Prak, Joost Jonker, Erika Kuijpers, Karel Davids en Jan Luiten van Zanden.

overgegaan op het calvinisme. Naast persoonlijke overtuiging dacht hij dat dit hem goed van pas zou komen in de erfopvolgingsstrijd. Hij hoopte zo namelijk op steun van de Republiek. Deze kwam er in de vorm van een lening in 1616 van 248.000 carolusguldens¹², verstrekt door de ontvanger-generaal van de admiraliteit van Amsterdam, de heer Houffijser.¹³ In zijn studie naar de archieven van de Staten-Generaal schreef Thomassen over deze lening, dat 'van alle leningen die de Staten-Generaal ooit hebben verstrekt was de lening aan de keurvorst van Brandenburg in 1616 de meest fameuze'.¹⁴ Dit kwam door de lange looptijd van de lening. De keurvorst loste aanvankelijk elk jaar een bedrag af. Friedrich Wilhelm stopte daar echter mee na zijn troonsbestijging. Hij meende dat de Staten-Generaal tussen 1629 en 1636 ten onrechte brandschattingen en andere heffingen had geïnd in Kleef. Deze moesten volgens hem van de schuld worden afgetrokken.¹⁵ De Staten-Generaal gingen hiermee niet akkoord. De heffingen waren nodig geweest om het hertogdom te 'bevrijden' van de Spanjaarden, dat in 1636 definitief gelukt was. Sinds die tijd lagen er garnizoenen in de belangrijkste fort-steden van Kleef¹⁶, als een soort van onderpand voor de Houffijzersche schuld.¹⁷

Friedrich Wilhelm wilde dus niet meer betalen. De crediteuren gingen vervolgens verhaal halen bij de Staten van Holland, de garantsteller van de lening. Vanaf 1642 betaalde Holland (Amsterdam) de crediteuren. Samen met de rente ontstond er daardoor als snel een torenhoge vordering op Brandenburg-Pruisen.¹⁸ De schuld bleef op de achtergrond een rol spelen in de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen. Pas in 1674 leek er oplossing gevonden te zijn. De gehele zaak verscheen voor de Grote Raad van Mechelen. Deze vaardigde een akte van *provisionele liquidatie* uit.¹⁹ In het wollige taalgebruik van Siccama klonk dat als volgt:

'De uitslag van het geding was, dat de keurvorst bij een eerste arrest van een gedeelte der geëischte som ontheven werd verklaard, maar overigens veroordeeld tot een aanzienlijke betaling, een uitspraak die volgens het eigenaardige van een rechtvaardig arbitrage beide partijen wel niet volkomen voldeed, maar toch een eind maakte aan de zoo dikwerf herhaalde klachten en verwijten die men elkaar van weerszijden niet bespaard had'.²⁰

Het leed was echter nog niet helemaal geleden. Volgens Van Dillen werd de schuld 'pas omstreeks 1680'

12 100.000 rijksdaalders.

13 Nationaal Archief (NA), *Archief van de Staten-Generaal (1431) 1576-1796*, tn: 1.01.07, inv: 12573.4.1; Akte uitgevaardigd door de Staten-Generaal op verzoek van George Wilhelm, markgraaf in Brandenburg, hertog van Gulik, Kleef en Berg, waarbij hem verlenging wordt gegeven van het crediet van 248.000 carolusguldens verleend via de ontvanger Houffijser, datum: 1619 mei 4.

In latere vermeldingen wordt gesproken over Hoefijser dan wel Hoeffijser.

14 Thomassen, Theo H.P.M., *Instrumenten van de macht, De Staten Generaal en hun archieven 1576-1796* (Amsterdam 2009), 171. Proefschrift bij prof. dr. F.C.J. Ketelaar, te downloaden via <http://dare.uva.nl/record/327196>.

15 Idem.

16 Emmerik, Rees, Wezel, Burik, Rijnberck en Orsouw.

17 Dit vormt de verklaring voor de ietwat boude stelling: 'Hoewel Kleef onder het gezag van de keurvorst van Brandenburg viel, mocht de Republiek al sinds jaar en dag garnizoenen leggen in deze zes forten.' in Panhuysen, Luc, *Rampjaar 1672, Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009) 39.

18 Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 171.

19 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.02, inv: 12584.166; Akte van provisionele likwidatie uitgevaardigd door de Grote Raad van Mechelen tussen de Staten-Generaal en de keurvorst van Brandenburg inzake de 'Hoefijserse schult', datum: 1674-11-02

20 Hora Siccama, *Schets*, 197.

voldaan.²¹ Om precies te zijn werd in 1681 de obligatie van de lening overgedragen aan de Brandenburgse gezant.²² De aflossing liet echter nog eens vier jaar op zich wachten. De definitieve afdoening van de wederzijdse vorderingen geschiedde pas in 1685.²³

Vooralsnog vormde Kleef sinds 1636 de buitenste verdedigingslinie van de Republiek. Voor Friedrich Wilhelm was deze 'bezetting' van steden in het hertogdom van zijn vader aanvankelijk geen bezwaar, maar juist een uitkomst. Hij had namelijk een probleem. Hij was bang dat zijn vader en de belangrijkste minister, graaf Adam von Schwarzenberg (1583-1641), hem wilden uithuwelijken aan een Oostenrijkse prinses.²⁴ Schwarzenberg had een grote invloed, omdat Georg Wilhelm geen ijzersterk bestuurder was. In de jaren '30 was hij op het toppunt van zijn macht. Bovendien was hij katholiek. De keurprins daarentegen was overtuigd calvinistisch. Een strategisch huwelijk met een katholieke Habsburgse prinses paste niet daarbij. Om zichzelf te beschermen wilde hij graag als stadhouder in Kleef worden aangesteld. Hiervoor had hij de toestemming van zijn vader nodig. Ondanks verschillende verzoeken kreeg hij nul op het rekest. De correspondentie met zijn vader verliep echter via Schwarzenberg.²⁵ Friedrich Wilhelm verdacht Schwarzenberg ervan zijn wens voor zijn vader verborgen te houden²⁶ – op de een of andere manier communiceerde hij niet direct met Georg Wilhelm. De verstandhouding met Schwarzenberg verergerde nog eens na een banket dat was georganiseerd omdat Friedrich Wilhelm (toch) was teruggekomen uit de Republiek. Na afloop van dit banket kreeg Friedrich Wilhelm namelijk huiduitslag en koorts. Hij was ervan overtuigd dat Schwarzenberg hem had geprobeerd te vergiftigen en bleef deze overtuiging houden tot aan zijn dood, hoewel het (waarschijnlijk) slechts het gevolg van de mazelen was.²⁷

Niet lang daarna in 1640 overleed Georg Wilhelm en hoefde Friedrich Wilhelm geen stadhouder meer te worden. Hij mocht deze nu zelf benoemen. De garnizoenen waren nu echter van een potentieel schild veranderd in een potentieel gevaar. Hij stopte met het afbetalen van de Houffijzersche schuld en wilde belastingen gaan heffen in Kleef, zoals accijnzen – naar voorbeeld van de Republiek. Hij stuitte op hevige weerstand in de standenvergadering van Kleef. De meeste steden hadden geen vertrouwen in het doel van de belastingen. Deze zouden namelijk gebruikt kunnen worden om een leger op te zetten. Met een leger kon Friedrich Wilhelm makkelijk de stedelijke autonomie doorbreken. Kleef had geen leger nodig, want de Nederlandse garnizoenen waren er toch ter bescherming?

-
- 21 Dillen, J.G. van, *Van Rijkdom en Regenten, Handboek tot de Economische en Sociale Geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s Gravenhage 1970) 458.
- 22 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.02, inv: 12584.194; Akte, uitgevaardigd te 's Gravenhage door Friedrich Wilhelm von Diest, buitengewoon ambassadeur van de keurvorst van Brandenburg, waarin hij verklaart van de Staten-Generaal ontvangen te hebben hun akte van ratificatie van de akte inzake de Schenkenschans en de obligatie van de 'Hoefijserse schult'. Kopie, datum: 1681-08-07.
- 23 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.02, inv: 12584.214; Akte van ratificatie te Köln an der Spree uitgevaardigd door de keurvorst van Brandenburg van het traktaat tot afdoening van wederzijdse vorderingen, te 's-Gravenhage op 23 augustus 1685 gesloten tussen hem en de Staten-Generaal, datum: 1685-09-01.
- 24 Clark, Christopher, *Iron Kingdom, The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2006) 105, stelt dit terwijl hij een parallel trekt met de machinaties rond het uithuwelijken van de latere Friedrich II (der Grosse).
- 25 Idem, 29.
- 26 McKay, Derek, *The Great Elector* (Harlow 2001) 14.
- 27 Idem.

 The Expansion of Prussia

Afbeelding 1: Brandenburg-Pruisen

Friedrich Wilhelm zat in een impasse. Hij regeerde namelijk over een lappendeken (lichtpaars in afbeelding 1²⁸). Als hij in één deel van zijn landen, orde wilde scheppen met behulp van een legermacht had hij geld nodig uit een ander deel. Dat werd hem vervolgens geweigerd, omdat dat dan namelijk niet ten bate van dat deel kwam. Om uit deze vicieuze cirkel te komen had hij hulp nodig.

In 1636 had Friedrich Wilhelm de belegering van de Schenkenschanz meegemaakt. De Schenkenschanz was de zogenaamde 'toegangspoort' tot de Republiek. In 1635 hadden de Spanjaarden de vestiging veroverd. Een jaar later sloeg Frederik Hendrik er beleg op. Hij werd hierin bijgestaan door zijn achterneef, Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679). De campagne werd een succes, mede door het succesvolle optreden van Johan Maurits. Ondertussen had deze Nassau een vriendschap gesloten met de keurprins. Na een avontuur als gouverneur in Brazilië werd Johan Maurits in 1644 benoemd tot commandant van het Nederlandse garnizoenen in Kleef. Niet lang daarna trad hij tevens in dienst van keurvorst. Friedrich Wilhelm benoemde hem in 1648 tot stadhouder van Kleef en 'Bei der Indienstnahme des Nassauers spielte ganz offensichtlich das Kalkül des Kurfürsten eine Rolle, mit Johann Moritz ein Instrument zu erlangen, vond dem man sich erhoffte, dass es zukünftig imstande sei, zur langfristigen Etablierung guter Beziehungen zwischen Kurbrandenburg und der niederländischen Republik beizutragen'.²⁹ Johan Maurits werd zo een van de persoonlijke schakels tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen.

Een andere schakel was de vrouw van Friedrich Wilhelm: Louise-Henriëtte (1627-1677), dochter van Frederik Hendrik. Het lijkt trouwens aannemelijk dat Johan Maurits een bemiddelende rol speelde

28 <http://wps.ablongman.com/wps/media/objects/262/268312/art/figures/KISH390.jpg>

29 Rohrschneider, Michael, 'Johann Moritz von Nassau-Siegen als Scharnier zwischen niederländischer und kurbrandenburgischer Außenpolitik' in Hantsche, Irmgard, *Johan Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679) als Vermittler, Politik und Kultur am Niederrhein in 17. Jahrhundert* (Münster 2005) pp. 187-206, 190.

in het arrangeren van het huwelijk eind 1646.³⁰ De dynastieke alliantie tussen de Oranjes en de Hohenzollern was voor beide partijen een uitkomst. Het bevestigde aan de Oranjes dat zij toch als een soort van vorsten werden beschouwd. Voor de Hohenzollern had het huwelijk internationale allure en prestige. Bovendien waren beide huizen overtuigd calvinistisch.

Het huwelijk verstevigde de relatie tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen, maar bracht ook complicaties met zich mee. Friedrich Wilhelm stond pas aan het begin van zijn keurvorstschap, maar had duidelijke dynastieke ambities en sprak deze uit. In de aanloop naar het huwelijk sprak hij op 23 november 1646 de Staten-Generaal toe, waarbij hij om steun vroeg, onder meer tégen de standenvergadering van Kleef. Dit was al redelijk tegen het zere been van menig gedeputeerde, omdat zij de Kleefse standenvergadering als verwanten zagen. Helemaal bont maakte hij het tijdens het afsluitende diner met Frederik Hendrik en enkele gedeputeerden waarbij hij liet vallen dat soevereinen – zoals hijzelf en de Oranjes – op eigen houtje moesten kunnen handelen. De daarna aangeboden alliantie tussen de keurvorst en de Staten-Generaal werd dan ook gedeceideerd afgewezen door de laatste.³¹ Het huwelijk kwam er uiteindelijk nog wel snel (7 december), omdat de gezondheid van Frederik Hendrik snel achteruitging. De overleden stadhouder werd opgevolgd door zijn zoon Willem II (1626-1650). Maar op steun van hem hoefde Friedrich Wilhelm voorlopig niet te rekenen.

Willem II had het namelijk erg druk door zijn eigen besognes met de Staten-Generaal. Door de Vrede van Münster (1648) kwamen de interne spanningen in de Republiek naar voren en de ambitieuze stadhouder kwam in conflict met de machtige Staten van Holland. Naast verschillen op het gebied van religie was het grootste twistpunt het Staatse leger. Een aantal steden, met name Amsterdam, pleitten voor een verkleining van het leger – er was immers vrede! Willem II werkte dit echter tegen aangezien hij het leger als instrument van zijn macht zag. Via een staatsgreep en een aanslag op Amsterdam in juli 1650 probeerde Willem II zijn zin door te drijven. De aanslag mislukte echter omdat zijn troepen in de bossen verdwaalde door hevig onweer. Amsterdam ging uiteindelijk wel overstag, mede door de opsluiting van de 'Loevesteinse factie'.³² De behaalde 'overwinning' werd tenietgedaan door het overlijden van Willem II op 6 november aan de pokken. Dus voor Friedrich Wilhelm goed en wel zijn zwager om steun had kunnen vragen, was deze reeds van het toneel verdwenen.

Acht dagen later werd Willem III (1650-1702) geboren. Deze Oranje-telg kon Friedrich Wilhelm pas veel later tot hulp komen, aangezien de Staten-Generaal het machtsvacuüm aangrepen om alleen en soeverein te gaan regeren. Het *Eerste Stadhouderloze Tijdperk* (1650-1672) was aangebroken, met als voornaamste representant Johan de Witt (1625-1672). De Kleefse kwestie bleef liggen, omdat de voorvechters van de 'Ware Vrijheid' in het begin van het stadhouderloze tijdperk weinig heil zagen in het bevorderen van de belangen van een vorst die verwant was aan het huis van Oranje. Bovendien had Friedrich Wilhelm het formele voogdijschap van Willem III op zich genomen, dit zette kwaad bloed bij de 'staatsgezinden'.

De pogingen van Friedrich Wilhelm om nauwe betrekkingen met de Republiek te realiseren liepen dus aanvankelijk op niets uit. Daarnaast had hij moeite om zijn eigen gebieden te controleren en

30 Rohrschneider, 'Johann Moritz', 191-192.

31 McKay, *Great Elector*, 36.

32 Populaire benaming voor regenten met 'antistadhouderlijke' sympathieën.

exploiteren. Brandenburg was verwoest en arm als gevolg van de Dertigjarige oorlog. In Pruisen was de adel (nog) zeer machtig en Kleef behield zelfs tot 1660 een permanente politieke vertegenwoordiging in Den Haag.³³ Pas in 1666 werd de dynastieke claim van de Hohenzollern op Kleef definitief. Onder druk van de Duitse keizer Leopold (1640-1705) tekende de hertog van Pfalz-Neuburg een overeenkomst met Friedrich Wilhelm.³⁴ De Nederlandse garnizoenen vertrokken pas ten tijde van de inval van Frankrijk in de Republiek en het hiermee gepaard gaande aanbreken van de *Guerre d'Hollande* (1672-1678). De garnizoenen waren nodig ter verdediging van het 'Fort Holland'.

De Republiek had dringend elke hulp nodig, dus ook van Brandenburg-Pruisen. In de twee decennia tussen de dood van Willem II en het zogenaamde 'Rampjaar' 1672 waren er reeds toenaderingen geweest. Af en toe werd er zelfs een verdrag gesloten. Het bondgenootschap dat in 1672 werd gesloten had echter een geheel andere invulling. Welke aanloop had dit bondgenootschap? Waarom had de machtige Republiek opeens de hulp nodig van een kleine, opkomende staat als Brandenburg-Pruisen? Wat had ervoor gezorgd dat de Republiek er alleen voor stond?

Aarzelende aanloop

De Vrede van Westfalen had West-Europa tot rust gebracht. Vrije handel kon floreren en de Republiek zou profiteren. De Republiek fungeerde als het 'centrum van de wereldhandel'³⁵ en door de vrede zou de handel zich nog verder ontwikkelen. Immers, anno 1648 was 'de vriendschappelijke verhouding, niet alleen met Frankrijk en Engeland, doch voortaan ook met Spanje, dienstbaar gemaakt aan de leuze der "vrije zee", [en] zou voortaan het doel zijn der Nederlandse staatsmanskunst'.³⁶ Tenminste dit was het idee in de Republiek. Achteraf bezien was de Republiek rond 1648 al op het hoogtepunt van haar macht en roem. Tijdens het *Eerste Stadhoudersloze Tijdperk* zou blijken dat een hegemoniale positie moeilijk vast was te houden. De opkomst van maritiem Engeland en mercantilistisch Frankrijk vormde een serieuze bedreiging.³⁷ Bovendien strekte haar politieke constellatie de Republiek niet tot voordeel. De – soms felle – strijd tussen staats- en oranjegezinde facties gedurende deze periode geeft zelfs vandaag de dag nog steeds stof tot discussie.³⁸

33 Clark, *Iron Kingdom*, 55.

34 McKay, *Great Elector*, 202-203.

35 Voor een uitgebreide studie over dit onderwerp zie bijvoorbeeld Israel, Jonathan I., *Nederland als Centrum van de Wereldhandel, 1585-1740* (Franeker 1991) de Nederlandse uitgave van *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989).

36 Smit, C., *De Buitenlandsche Politiek van Nederland*, 1ste deel, *De Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1945) 60.

37 Mercantilisme was meer een 'tendency' dan een coherente economische theorie en daardoor een 'umbrella term for a set of more or less shared assumptions. Lobby groups for private interest found that certain themes appealed to rulers. These were: maximizing the wealth and power of a kingdom by self-sufficiency in food and manufactures; preventing the outflows of precious metals (the basis of all good coinage at the time); protecting native trade and increasing the nation's share of a fixe volume of commerce by taking it from others.' Houston, R.A., 'Colonies, Enterprises, and Wealth: the Economies of Europe and the Wider World' in Cameron, Euan (ed.), *Early Modern Europe. An Oxford History* (Oxford 1999) pp. 137-170, 157.

38 Republikeinse sentimenten in onze hedendaagse constitutionele monarchie zijn terug te voeren op deze periode. De groep die pleit voor afschaffing van de monarchie heeft als 'beschermheilige' Johan de Witt. Historici die schreven over deze periode kwamen nogal eens in de verleiding om te schrijven naar hun 'gezinde'. Baanbrekend en overbruggend hierbij was de dissertatie van de latere Utrechtse hoogleraar D.J. Roorda, *Partij en Factie, De Oproeren van 1672 in de Steden van Holland en Zeeland, een Krachtmeting tussen Partijen en Facties* (Groningen 1978 – ongewijzigde herdruk van de dissertatie uit 1961) *Historische Studies XXXVIII*. De

Ter bescherming van de handel werd aanvankelijk gekeken naar (economische) verbintenissen, voornamelijk op de moedernegotie, oftewel de handel op het Oostzeegebied. De Hohenzollern bezaten sinds 1618 de belening van het hertogdom Pruisen, met Königsberg als belangrijkste haven. Een alliantie – op zijn minst een defensieve – leek op zijn plaats. Vanaf januari 1648 werd er daadwerkelijk werk van gemaakt. De Staten-Generaal benoemde een commissie die in februari met een rapport kwam dat 'tot aanbeveling der verbintenis [strekte], nu “Sijne Chur-furstelycke Doorlughtigheyt een van de considerabelste Vorsten van de Gereformeerde Religie in Duitsland” geworden was, wiens gebied zich uitstreckte van de “frontieren der Geunieerde Provinciën tot aan de Oostsee daer den Coophandel van hier gedreven wert ende deze Staet daer uyt met volck ende verscheyden waeren gedient”³⁹. De Kleefse kwestie en de steun aan Willem III stonden een verbintenis met de 'considerabele' vorst echter in de weg.

In 1653 nam De Witt het roer over in de Republiek en zette een nieuwe koers uit. Om het machtsevenwicht in Europa te bewaren voerde De Witt een 'in wezen conservatieve en pragmatische'⁴⁰ politiek, met een beleid 'dat als enige richtsnoer had het “rechte en ware interest van Staet”⁴¹. Daarbij kwamen de opvattingen voor de buitenlandse politiek 'neer op de overtuiging dat alleen in een staat als de Verenigde Provinciën echte “*raison d'état*”-politiek mogelijk was, dat wil zeggen een rationeel beleid, uitsluitend bepaald door de belangen van de onderdanen'.⁴² De daaraan gekoppelde (maritieme) neutraliteitswens ten behoeve van de handel bleek niet realiseerbaar. De beruchte Engelse *Act of Navigation* uit 1651 compliceerde namelijk het 'beleidsdoel'. Een gewapend conflict was niet uitgebleven en leidde tot de Eerste Engelse Zeeoorlog (1652-1654). De Witt wist de oorlog na zijn aantreden tot een goed einde te brengen, maar het aandienen van de Noordse Oorlog (1655-1660) betekende dat de Republiek keuzes moest maken. Het agressieve optreden van Karl X Gustav (1622-1660) van Zweden vormde een bedreiging. Indien de gehele Oostzee in de handen van Zweden zou vallen, kon dit negatieve consequenties hebben voor de handel. Daarom sloten de Republiek en Friedrich Wilhelm op 27 juli 1655 een defensieve alliantie.⁴³ Na de snelle bezettingen van Warschau en Krakau door Karl X Gustav, werd Pruisen het doelwit. Aangezien de Republiek de beloofde steun niet meteen gaf, sloot Friedrich Wilhelm zich bij Zweden aan. Samen behaalden ze een grote overwinning op Pools-Tartaarse troepen op 30 juli 1656 bij Warschau. Daarna keerde de krijgskansen voor Zweden en Brandenburg-Pruisen, mede door de inmenging van de Russische Tsaar. Bij het Verdrag van Labiau (20

---

discussie over 'labels' zoals 'partij', 'factie' of 'prinsgezind' en 'staatsgezind' is hier niet relevant.

De manier waarop de lynchpartij op de gebroeders de Witt tot stand kwam vormt nog steeds een geliefd discussieonderwerp, zie het proefschrift van M.H.P. Reinders, *Printed Pandemonium. The Power of the Public and the Market for Popular Political Publications in the Early Modern Dutch Republic* (Rotterdam 2008) Proefschrift bij prof. dr. R.C.F. van Friedeburg.

39 Hora Siccama, Jacob Hendrik, *Schets van de Diplomatieke Betrekkingen tussen Nederland en Brandenburg 1596-1678* (Utrecht 1867) 132. Hora Siccama citeert hier waarschijnlijk uit dat rapport, maar annotteert niet. Het rapport zelf is niet terug te vinden in de archieven.

40 Haley, K.H.D., 'De Republiek in de tijd van het eerste stadhouderloze tijdperk 1650-1672', in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 8 *Nieuwe Tijd* (Haarlem 1979) pp. 266-296, 271 en Boogman, J.C., 'De raison d'état-politicus Johan de Witt' in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jaargang 90 (Den Haag 1975), pp. 379-407, 388.

41 Boogman, 'De Witt', 380.

42 Idem, 382.

43 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.61; Akten van ratificatie te Köln an der Spree uitgevaardigd door de keurvorst van Brandenburg van het traktaat van defensieve alliantie en het secreet artikel, te 's-Gravenhage gesloten op 27 juli 1655 tussen hem en de Staten-Generaal, datum: 1655 augustus 7.

november 1656) dwong de keurvorst Zweden, als bezetter van de Poolse kroon, Pruisen soevereiniteit te verlenen. Hierna volgde een van Friedrich Wilhelms fameuze *Wechsels*.⁴⁴

Met het Verdrag van Wehlau (19 september 1657) beloofde Friedrich Wilhelm zijn steun aan de anti-Zweedse coalitie in ruil voor de erkenning van Pruisische soevereiniteit door de Poolse koning Johann II Kasimir (1609-1672). Ondertussen had de Republiek geprobeerd te bemiddelen in de strijd door middel van vredesonderhandelingen in Elbing. Nadat deze op niets waren uitgelopen sloot de Republiek zich aan bij de coalitie met onder andere Denemarken. In het najaar van 1658 sloegen de Zweden een beleg op Kopenhagen. Om de stad te ontzetten stuurde De Witt een vloot onder aanvoering van Jacob van Wassenaer van Obdam (1610-1665). De Slag in Sont van 8 november eindigde in het voordeel van de Republiek. De keurvorst trok tegelijkertijd Holstein in om de Denen daar te ontzetten. De Zweden hadden gehoopt op ondersteuning van hun bondgenoot Engeland. Maar de Lord Protector Oliver Cromwell (1599-1658) was net daarvoor overleden en zijn zoon Richard bleek niet geschikt als opvolger. In plaats daarvan sloot deze, samen met de Republiek en Frankrijk, een verdrag in mei 1659 – het Concert van Den Haag.⁴⁵

Het Concert van Den Haag was een complexe overwinning van de Franse diplomatieke druk alsmede een realisatie van De Witt's 'verheven doel: handhaving van de vrede en de status quo in Europa'.⁴⁶ Besloten werd tot bemiddeling in het Noordse conflict. De keurvorst was ernstig geïnteresseerd in het verloop van de conferentie⁴⁷, maar hevig verontwaardigd over de uitkomst.⁴⁸ De onderhandelingen sleepte zich moeizaam voort.⁴⁹ Zo moeizaam dat uiteindelijk Zweden een afzonderlijke vrede met Polen sloot, de Vrede van Olivia (10 mei 1660), en met Denemarken op 8 juni 1660. De keurvorst werd gedwongen door Frankrijk om de Vrede van Olivia te accepteren. Het kwam erop neer dat soevereiniteit van de Hohenzollern over Pruisen werd erkend, maar de gebiedsveroveringen die Friedrich Wilhelm had geboekt op Zweden sinds Wehlau werden erdoor teniet gedaan. De keurvorst voelde zich in de steek gelaten door de Republiek als gevolg van het Concert van Den Haag.⁵⁰

De defensieve alliantie uit 1655 was afgesloten voor een periode van acht jaar. In principe kon deze dus worden vernieuwd in 1663. Het werd uiteindelijk 1666⁵¹. De Tweede Engelse Zeeoorlog (1665-

---

44 Over de aard van de *Schaukelpolitik* – ook wel *Wechselstieber* genoemd – vgl.: Clark, *Iron Kingdom*, 51-53, 66 en McKay, *Great Elector*, 262-3. Clark bekijkt de buitenlandse politiek van Friedrich Wilhelm als een bewust proces. McKay beschouwt de besluitvorming meer vanuit een 'noodzakelijkheid' voor de Grote keurvorst om zijn eigen territoria en dynastieke belangen te beschermen. De historiografische discussie over de interpretatie van de buitenlandse politiek van Friedrich Wilhelm gaat reeds terug tot aan het werk van zijn hofbiograaf, Samuel von Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhemi Magni Electoris Brandenburgici commentationum* (Berlijn 1695).

45 Hora Siccama, *Schets*, 182.

46 Boogman, 'De Witt', 393.

47 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.76; Brief te 's-Gravenhage geschreven door de afgezanten van de keurvorst van Brandenburg aan de Staten-Generaal met verzoek op de hoogte gesteld te worden van het resultaat van de geheime conferenties inzake Denemarken en Zweden, datum: 1659 april 21.

48 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.77; Brief te Kellenhausen geschreven door de keurvorst van Brandenburg aan de Staten-Generaal en propositie van zijn afgezanten, te 's-Gravenhage opgesteld voor de Staten-Generaal, inzake Denemarken en Zweden, data: 1659 augustus 28 en september 13. Met vertaling van de brief.

49 Hora Siccama, *Schets*, 182-187.

50 Clark, *Iron Kingdom*, 50.

51 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.100A, B en 12573.22-25; Akten van traktaat te Kleef gesloten tussen de Staten-Generaal en de keurvorst van Brandenburg 'tot alliantie' en 'tot nadere conjunctie' met

1667) was uitgebroken. De strijd speelde zich aanvankelijk wederom op zee af, totdat de bisschop van Münster partij koos voor de Engelsen. Ondersteund door de subsidies van Charles II (1630-1685) viel de bisschop Christopher Bernard Freiherr von Galen (1606-1678) Gelderland, Overijssel en Drenthe binnen. Onder deze druk kwam het op 6 februari 1666 wederom tot een verbintenis tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen, waarbij de geschillen over het Concert van Den Haag en de nog immer slepende Houffijzersche schuld opzij werden gezet.⁵² De keurvorst bemiddelde en zo kwam de Vrede van Kleef (18 april 1666) tot stand.⁵³ Friedrich Wilhelm trachtte zich vervolgens aan het hoofd te stellen van de vredesonderhandelingen tussen de Republiek en Engeland, maar werd hierin tegengewerkt door de Franse afgevaardigden. Na de succesvolle tocht naar Chatham, onder leiding van Michiel Adriaenszoon de Ruyter (1607-1676) en Cornelis de Witt (1623-1672), werd in Breda op 31 juli 1667 de vrede getekend 'waarin de keurvorst tot zijn niet geringe verontwaardiging slechts als nevenpartij, in een afzonderlijke acte begrepen werd'.⁵⁴

De Vrede van Breda leek een einde te maken aan het conflict tussen Engeland en de Republiek. Er had zich namelijk een groter, gemeenschappelijk, gevaar aangediend: de ambities van Louis XIV. Als antwoord op de Devolutieoorlog (1667-1668), waarbij Louis XIV een (groot) gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden in handen kreeg, sloten Engeland, Zweden en de Republiek in 1668 de Triple Alliantie en dwongen Louis XIV zo tot ondertekening van de Vrede van Aken op 2 mei 1668. Louis XIV was getergd, gekrenkt in zijn trots. De *gloire* die hij zichzelf toedichtte had schade opgelopen door die kleine, nietige Republiek. Hij wilde zich revancheren en begon met de opbouw van een coalitie. Charles II werd omgekocht middels het geheime tractaat van Dover. Traditiegetrouw probeerde Franse diplomaten een groot aantal Duitse staatjes om te kopen. Münster en Keulen werden binnengehaald als actieve bondgenoten en als passagegebied voor de Franse troepen – zodat de Spaanse Nederlanden niet aangedaan hoefde te worden. Er was een geheim non-interventie verdrag met de keizer, maar dit hield in dat de Spaanse Nederlanden en de Habsburgse gebieden in het Heilige Roomse Rijk met rust gelaten diende te worden. De meeste kleine vorstendommen, mits niet omgekocht, beloofden neutraliteit – uit angst voor represailles. Zweden werd ten slotte ook afgekocht. De weigering van De Witt om zich duidelijk te binden aan offensieve coalities zorgde ervoor dat de Republiek er alleen voor stond in 1672.

Welke positie nam Brandenburg-Prusen in? Friedrich Wilhelm was gekrenkt omdat hij tijdens de onderhandelingen voor de Vrede van Breda buiten spel was gezet. Hij leek daardoor een makkelijke prooi voor de Franse ambassadeur St. Gérard. Deze bestookte hem constant met verzoeken tot een bondgenootschap. Het was onduidelijk wat hij zou beslissen als Frankrijk eenmaal de Republiek zou binnenvallen. Friedrich Wilhelm stond namelijk voor een dilemma. Durfde hij de status, het aanzien en

---

afzonderlijk verklaren artikel van het vierde artikel van het alliantietraktaat, en afzonderlijk artikel inzake de tol van Gennip. Originelen en kopieën, datum 1666-02-16. 2 omslagen.

52 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.97; Akte van verbintenis te Kleef gesloten tussen de Staten-Generaal en de keurvorst van Brandenburg, datum: 1666 februari 6. Origineel en kopieën.

53 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.105; Akten van garantie uitgevaardigd door de aartsbisschop van Keulen, de bisschop van Paderborn, de markgraaf van Brandenburg en de Duitse keizer, respectievelijk te Luik, Paderborn, Kleef en Luxemburg, van het op 18 april 1666 gesloten traktaat van vrede tussen de bisschop van Munster en de Staten-Generaal, data: 1666 mei 4, 10, 29 en 31.

54 Hora Siccama, *Schets*, 221.

de solide machtsbasis die hij had gelegd in 32 jaar op het spel te zetten om een verwante calvinistische staat te hulp te komen tegen een katholieke agressor? Wat zou er gebeuren als de Republiek weggevaagd werd en hij alleen tegenover Louis XIV kwam te staan? Wie moest hem dan helpen? Wilde hij een staat helpen waar zijn petekind met alle macht uit elke verantwoordelijke functie werd gehouden? Wat was überhaupt het plan van Louis XIV? Niemand kon het voorspellen. Onzekerheid en donkere wolken pakten zich samen boven de Republiek.

De Staten-Generaal in Den Haag beseften dat het tijd was voor actie. De dreiging van een oorlog eiste een omkering van de maritiem-commerciële 'Hollandsche traditie' van defensieve, afwachtende allianties en 'het oude Wittiaanse model van de collectieve veiligheid en de arbitrage met "contrainte"'.⁵⁵ Offensieve, continentale verbintenissen waren nodig. De enige 'bondgenoot' van de Republiek, Spanje, bezat niet genoeg militaire kracht om daadwerkelijk steun te bieden. Langzaam sijnpelde in Den Haag het besef door dat er gewerkt moest worden aan een landsverdediging en diplomaten dienden de gunst van vorsten winnen. De diplomaat die naar Brandenburg-Pruisen werd gestuurd was de Utrechtse edele Godard Adriaan, baron van Reede en heer van Amerongen (1621-1691).

---

55 Boogman, 'De Witt', 395.

Hoofdstuk 2 – Bemiddelende baron

De eerste tekenen dat er oorlog in de lucht hing werden pas eind 1671 in de Republiek serieus genomen. Pieter de Groot berichtte al eerder uit Parijs over de voorbereidingen die werden getroffen, maar vond weinig gehoor.⁵⁶ Het verraad van Charles II werd niet geloofd. Het was uiteindelijk Van Reede die zich verbaasde over de groeiende aantallen Franse soldaten tijdens zijn diplomatieke missie in Keulen. Hij spoedde zich terug naar Den Haag en ontvouwde een groots verdedigingsplan⁵⁷, maar werd niet serieus genomen door de gedeputeerden van de Staten-Generaal. Wel werd hij op een nieuwe missie gestuurd. Deze missie was achteraf bezien misschien wel de belangrijkste van zijn leven. Van Reede vertrok naar Berlijn om aldaar de keurvorst te overtuigen de Republiek te steunen in het steeds duidelijker naderende conflict met Frankrijk.

Reede's Redzaamheid

Van Reede⁵⁸ behoorde tot de kleine groep edelen die de Republiek rijk was. Tijdens de Ware Vrijheid wist hij zich te handhaven in allerlei functies en posities – zoals lid van de Staten-Generaal – met als machtsbasis het gewest Utrecht. De Van Reedes behoorden bovendien tot de 30 rijksten van de Gouden Eeuw.⁵⁹ Hetgeen waarin Van Reede excelleerde was de rol van diplomaat aan een van de vele vorstenhoven in Europa. In die hoedanigheid was hij op zijn plek als hoveling, aangezien er in de Republiek niet kon worden gesproken van een weelderig hofleven. 'Liefde en affectie'⁶⁰ ontving hij slechts van vreemde vorsten. Op missie voelde Van Reede zich op zijn plaats. Panhuysen verwoordt het treffend door de stellen dat:

'De hartstocht waarmee hij zich op ieder ambassadeurschap wierp, was vrij schaars in de Nederlandse Republiek. De meeste regenten, of ze nu van adel waren of niet, schrokken terug voor een langdurig verblijf in het buitenland omdat ze bang waren thuis hun machtsbasis te verliezen. Godard Adriaan hield eveneens vast aan zijn thuisbasis – daarvoor had hij Margaretha. Maar het bestaan als lid van de hoge Utrechtse adel bevredigde zijn vele talenten slechts ten dele. Godard Adriaan kwam nu eenmaal het best tot zijn recht als

---

56 NA, *Collectie Overige Gezanten en Legatiearchieven Diversen, 17e en 18e eeuw*, tn: 1.10.110, inv: 10; Ingekomen brieven van de Staten-Generaal: 1671 en 11; Ingekomen brief van Johan de Witt: 1671.

57 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8563-8564; Verbaal van de extraordinaris gedeputeerde Godard Adriaen baron van Reede, heer van Amerongen, wegens zijn zending naar de keurvorst van Brandenburg en andere Duitse vorsten in verband met het sluiten van een of- en defensieve alliantie tussen Brandenburg en de Republiek, 2 delen: 1671 december 3 – 1672 juli 16 en 1672 juli 29 - 1673 oktober 31. Het verdedigingsplan wordt gerapporteerd in deel 1, inv: 8563.

58 Het directe geslacht Van Reede is uitgestorven en is opgegaan in de familie Van Aldenburg Bentinck. In januari 1977 werd het kasteel Amerongen verkocht aan de Stichting Utrechtse Kastelen. Sinds 1982 is de Stichting Kasteel Amerongen eigenares.

59 Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw, Kapitaal, Macht, Familie en Levensstijl* (Amsterdam 2006), 259-260 rangschikt de Van Reedes op plaats nr. 146, maar Panhuysen, *Rampjaar* vermeldt op pagina 47, noot 12 dat: 'Met dank aan Kees Zandvliet. Op basis van het in inv. 2769 en inv. 3749 genoemde inkomen van de landgoederen anno 1645 kan een totaalvermogen worden berekend van 768.666 gulden, hetgeen de Van Reedes niet op plaats 146 (Zie: Zandvliet, 259-260), maar op plaats 30 in de rangorde van 250 rijksten onderbrengt.'

60 Het Utrechts Archief (HUA), *Archief van het huis Amerongen 1405-1979*, tn: 1001, inv: 2776-2791; Minuten van brieven aan verschillende personen, 1671-1691, 16 pakken: 2777; 1671 december – 1672 februari: 1672-2-24.

hoving.⁶¹

Dit bleek onder tijdens zijn missies naar het hof van Denemarken. Van Reede werd voor zijn verdiensten door koning Frederik III (1609-1670) geridderd in de Orde van de Olifant⁶², dit was zeldzaam voor een niet-Deen. Bovendien verhiel Frederiks zoon, Christian V (1646-1699), hem in de Deense adelstand, met de titel van baron.⁶³

De vele missies van Van Reede zorgden ervoor dat hij de besluitvorming in de Staten van Utrecht niet geheel naar zijn hand kon zetten – ondanks Margaretha. In de Staten van Utrecht was er tijdens de Ware Vrijheid een wankel machtsevenwicht tussen de adel en de steden. Utrecht was het enige gewest in de Republiek waar het 'eerste lid', de geëligeerden, niet was afgeschaft. Van de voor het leven gekozen leden moesten er vier van adellijke komaf zijn en de andere vier van burgerlijke komaf. Dit zorgde voor een duidelijke machtsstrijd tussen het tweede en derde lid als het aankwam op benoemingen. Het tweede lid was de ridderschap. Het derde lid bestond uit de steden, maar werd *de facto* gedomineerd door de stad Utrecht. De dagelijkse gang van zaken werd waargenomen door de zogenaamde gedeputeerde Staten. Het gaat te ver om de spannende en complexe geschiedenis van de Staten van Utrecht uitvoerig te behandelen, hiervoor is de studie van Perlot zeer geschikt.⁶⁴ Belangrijk was dat door het wankel machtsevenwicht de Staten vaak niet zelf een beslissing namen, om conflicten te vermijden. Ze wachtten liever het overleg in Den Haag af. Hierdoor schikten ze zich regelmatig naar de wens van Holland.⁶⁵

Van Reede speelde een vooraanstaande rol in de Staten. Hij was gecommiteerde in de Staten-Generaal voor de ridderschap van Utrecht en daarnaast uitgesproken voorstander van een duidelijke rol voor Willem III in het bestel van de Republiek. Hij was daardoor vaak de onderliggende partij in de Staten en zijn tegenstanders maakten dankbaar gebruik van zijn veelvuldige afwezigheid als ambassadeur. Cruciaal waren de introductie van de prins in de Raad van State, de aanneming van de *Acte van Harmonie* en daarmee gepaarde afschaffing van het Utrechts stadhouderschap in 1666. Van Reede was op missie in Denemarken en de Staten besloten – tegen de normale praktijk in – snel en handelend op te treden.⁶⁶ Van Reede werd node gemist. In 1670 ontstond echter een kentering, mede doordat Van Reede zich was blijven inzetten voor 'het werk van de prins'.⁶⁷ Van Reede had zich samen met zijn verre oom, Johan van Reede, heer van Renswoude (1593-1682), hard gemaakt voor de prins in de Staten van Utrecht. Van Renswoude was president van de Staten, omdat hij het oudste en het langstzittend lid was.

---

61 Panhuysen, *Rampjaar*, 68.

62 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 3058; Akte van verheffing door koning Christiaan V van Godard Adriaan van Reede in Danebrogsorde, met verklaring omtrent de hem in 1649 verleende orde van de Olifant, 1671-09-19.

63 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 3057; Akte van verheffing door koning Christiaan V van Denemarken van Godard Adriaan van Reede in de Deense adel, met de titel van baron, 1671. Afschrift.

64 Perlot, Tino, *De Staten van Utrecht en Willem III, De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk, 1650-1672* (Utrecht 2000).

65 Idem, 20.

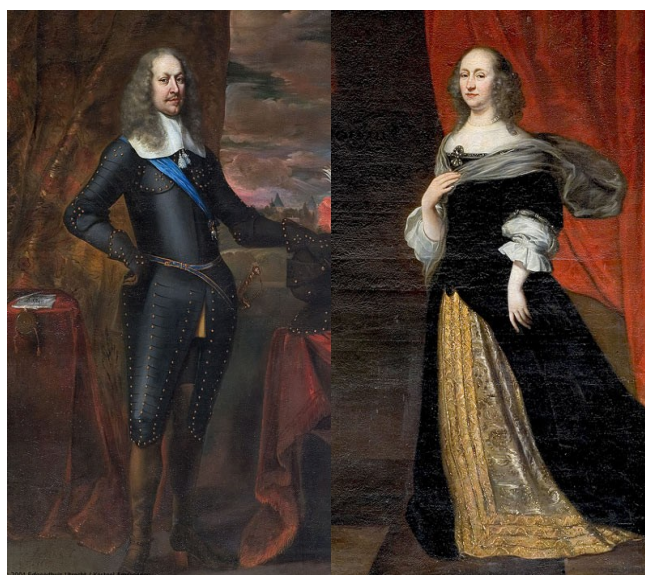
66 Idem, 63.

67 De verstandhouding tussen Willem III en het gewest Utrecht en de rol van Van Reede daarin is verder uitgewerkt in het proefschrift van Coen Wilders, *Dienstbaarheid uit eigenbaat. Regenten in het makelaarsstelsel van stadhouder Willem III tijdens het Utrechts regeringsreglement, 1674-1702*, die hierop op 10 februari 2010 promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam bij prof. dr. H.F.K. van Nierop. In de zomer van 2010 verschijnt er een handelseditie, uitgegeven door de Amsterdam University Press.

Bovendien was hij gecommiteerde voor de geëligeerden. De Staten-Generaal waren verdeeld over de vraag of Willem III een adviserende of concluderende stem moest krijgen in de Raad van State.⁶⁸ Het standpunt van Utrecht was bepalend voor de opstelling van Holland, maar Van Reede wist door vertragungstactieken een besluit uit te stellen.⁶⁹ Het werd steeds duidelijker dat Holland – met name Amsterdam – ook voor een concluderende stem was. De Witt leed een gevoelige nederlaag. Het kostte Van Reede de toch al wankele affiniteit van De Witt.⁷⁰

In de Republiek was Van Reede een fervent voorvechter van een voor hem principiële zaak. Daarentegen was Van Reede zich er van bewust dat een ambassadeur moest kunnen balanceren tussen verschillende belangen. Op het dubbelportret dat Jurrian Ovens van Van Reede en zijn vrouw Margaretha Turnor (1613-1700) schilderde in 1660 komt dit symbolisch terug (afbeelding 2⁷¹).

Van Reede is afgebeeld als een krachtig edelman in militair kostuum, alhoewel hij nog nooit had deelgenomen aan een veldslag. Een hand rust op een helm en op de achtergrond is het symbool van zijn adellijkheid te ontwaren: het kasteel en de heerlijkheid Amerongen. Dat hij niet slechts tot de adel behoorde, maar tevens ambassadeur was en lid van de Staten-Generaal, blijkt uit de akte met zegel op het tafeltje links naast hem. De belangrijkste symbolen zijn echter terug te vinden op zijn militaire kostuum. Aan een blauw lint hangt een klein olifantje, dat aangeeft dat hij tot de Deense Orde van de Olifant behoorde. De sjerp om zijn middel is blauw-oranje

Afbeelding 2: Godard Adriaan van Reede en zijn vrouw Margaretha Turnor

wat verwijst – naast het huis Oranje-Nassau – naar Zweden. Op missie bemiddelde Van Reede namelijk veelvuldig tussen deze twee Noordse staten. Rust in het Oostzeegebied was belangrijk voor de Republiek. Als ambassadeur bemiddelde hij dus tussen verschillende, vaak tegenstrijdige, belangen.

Van Reede was als lid van de Staten-Generaal en ambassadeur tevens een publiek figuur. In de couranten werd dan ook regelmatig over hem en zijn missies bericht. Daarnaast grepen (lof)dichters zo nu en dan naar de pen om hem te prijzen, zoals voor zijn aanstaande missie naar Spanje in 1660.⁷² Joost van den Vondel bleek tevens onder de indruk van het schilderij van Ovens:

68 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2916; Stukken betreffende de introductie van de prins van Oranje in de Raad van State, 1670.

69 Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III*, 68.

70 Fruin, Robert Jacob, Kernkamp, Gerhard Wilhelm en Japikse, Nicolas (eds.), *Brieven van Johan de Witt*, 4 dln. (Amsterdam 1906-1913) IV, 28-29.

71 Kasteel Amerongen wordt gerenoveerd. Op 15 april 2011 wil het weer haar deuren openen. Een van de onderdelen van de renovatie is het restaureren van de schilderijen uit het kasteel, zoals deze van Ovens. De afbeelding komt van <http://www.collectieutrecht.nl/view.asp?type=object&id=67&query=amerongen&perid=8>.

72 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 3012; Vers op Godard Adriaan van Reede wegens zijn ambassade naar Spanje, 1660.

Claraque in luce refulsit [En hij schitterde in helder licht]

De Schilder mengelde, om heer Godart af te maelen.
Oprechte rustigheid, en ridderlijcken zwier
In d'ooge, daer men déer van Uitrecht uit ziet straelen;
Gelijkze Frederick onvonckten met hun vier,
Toen hy op 't Baltisch hof den borstschilt hem vereerde;⁷³
Nu bruist hy moedigh door den Spaenschen oceaen
Naar Flippus, die in oost en west triomfeerde,
En blixemt op den vloeck der Tursche halve maen.
Madril [Madrid] zal juichen op den glans van Amerongen
En 't bisschoplijke Sticht, wanneer de Staetsgezant
Onthaelt op 't groot palais, door een straet van tongen,
Het bontgenootschap sterckt van 't vrye Nederlant.
Dan welkomt d'avontstar de zevenstar der Staeten,
Op 's helts getrouheit magh de vryheit zich verlaeten.⁷⁴

Van Reede werd afgeschilderd als een 'helt', door vorsten geliefd en nu op weg om de voormalige vijand tot een bondgenootschap te verleiden. Twaalf jaar later moest Van Reede er voor zorgen dat het daadwerkelijk het 'vrye Nederlant' bleef door Friedrich Wilhelm over te halen de benarde Republiek te steunen.

Reede's Redding

Aan de manier waarop een ambassade werd ontvangen kon min of meer het welslagen van de missie worden afgeleid. Friedrich Wilhelm ontving Van Reede de eerste keer op 16 januari 1672 tot in zijn slaapkamer, een hoge eer volgens de etiquette van een vorstelijk hof – alhoewel het wellicht meer te maken had met zijn *podagra* (jicht). De overtuigd calvinistische gezindheid van beide heren vormde al gauw de basis voor een vriendschappelijke band. Panhuysen speculeert over het samenzijn van de heren. Toch zit er waarschijnlijk een kern van waarheid in dat ze spoedig dagelijks zaten 'te filosoferen over de toekomst van de protestantse religie, het lot van Europa van Brandenburg en de Republiek' en 'soms zongen ze "Zing O Heer Lieve Heer"'.⁷⁵

De onderhandelingen over een bondgenootschap verliepen daardoor – of in ieder geval daarnaast – voorspoedig. Het probleem was echter dat de ruggespraak vanuit Den Haag ten wenssen overliet. Van Reede vernam wekenlang niets, evenals Gerard Hamel Bruyninx in Wenen die daarover

---

73 Vondel refereert aan Orde van de Olifant, die door koning Frederick III van Denemarken in 1649 aan Van Reede werd verleend.

74 Geciteerd in Tromp, H.M.J. en Zijlstra, B., *Kasteel Amerongen*, deel 14 uit de serie 'Nederlandse Kastelen (nieuwe reeks)' (Den Haag 1985) 16.

75 Panhuysen, *Rampjaar*, 75-76.

bij hem klaagde.⁷⁶ Ondertussen dreigde de Franse ambassadeur St. Géran, dat als Friedrich Wilhelm zich verbond met de Republiek, Louis XIV een beroep deed op zijn bondgenoot Zweden om Brandenburg binnen te vallen. De twijfel begon langzaam bij Friedrich Wilhelm toe te slaan. Deze werd nog eens aangewakkerd doordat zijn twee belangrijkste ministers – Otto von Schwerin (1616-1679) en Franz Meinders (1630-1695) – in de betaling van Frankrijk stonden en hem bestookten met allerlei doemscenario's over een eventuele verbintenis. Overigens wist Friedrich Wilhelm dat ze in de betaling van Frankrijk stonden. Hij deed niets om dit soort 'corruptie' tegen te gaan, omdat hij het zag als een aanvulling op een armoedig salaris. Bovendien was het de normale praktijk om als ambassadeur aan een hof te strooien met toelagen en giften. Van Reede was hiertoe veel minder in staat dan St. Géran. Het bondgenootschap moest dus op andere gronden gevormd worden.

De instructies die Van Reede had meegekregen lieten weinig ruimte tot vergaande onderhandelingen. Het leek erop dat Friedrich Wilhelm blij mocht zijn dat hij de Republiek ten hulp moest komen.⁷⁷ Zelfs minister Friedrich Jena (1620-1682), een fervent voorstander van een bondgenootschap, beklagde dat de opstelling van de Staten-Generaal weinig vertrouwen wekte.⁷⁸ Wat was er aan de hand in Den Haag? Waarom lieten de hoge heren niets van zich horen? De regering was ernstig verdeeld. De oorlogsdreiging maakte dat de roep om de terugkeer van een Oranje in het centrum van de macht steeds groter werd. De wens kwam niet alleen uit 'het grauw', maar werd gekoesterd in alle lagen van de maatschappij. De Ware Vrijheid had lang kunnen voorkomen dat de prins van Oranje weer een rol van betekenis kon spelen, door maatregelen zoals het *Eeuwig Edict* en de *Harmonie* die bepaalden dat een stadhouder geen kapitein-generaal kon worden van het Staatse leger. Het was de bedoeling om Willem III te weren uit elke vorm van besluitvorming in de Republiek. Dit bleek echter niet 'eeuwig' te kunnen, zoals bleek door de introductie van de prins als lid van de Raad van State in 1670. Een functie die Willem II en Frederik Hendrik tevens hadden uitgeoefend voordat ze stadhouder werden.

Naarmate duidelijker werd dat de Fransen echt gingen binnenvallen, klonk de roep om Willem III als kapitein-generaal aan te stellen steeds luider. De aanvaarding van de *Harmonie* door alle gewesten had echter bepaald dat de prins pas kapitein-generaal mocht worden op 14 november 1673, als hij 23 en dus meerderjarig werd. De Staten-Generaal waren hopeloos verdeeld. Willem III daarentegen trad steeds zelfbewuster op en schreef op 7 december 1671 aan Van Reede, die onderweg was naar Berlijn:

'Volgens onse afspraecke sende ick uw edele hier nevens, een brief aen den Ceurvorst, ende den andre aen de vorst van Anhalt, en versoecke de selve te willen behandigen. Morgen sal wederom op het tapijt gebraght werden de bekende saeck, daer sonder twijfel veel hackets(?) over sal vallen, sonder tot een finale conclusie gebraght te worden. Dese groote saeck sal principelijck op de Provintie van Uytreght aenkoomen, ende

76 Antal, G. von en Pater, J.C.H. de, *Weense gezantschapsberichten van 1670 tot 1720*, 2 dln. ('s Gravenhage 1929-1934) 33.

77 McKay, *Great Elector*, 211.

78 Friedrich Jena in een brief van 12 april 1672 aan Friedrich Wilhelm. Geciteerd in Gustav Droysen, *Geschiede der preussischen Politik* (6 delen in 14 banden, Berlijn 1855-1886); deel III: *Der Staat des grossen Kurfürsten*, band 2, 387.

daerom soo versoecke ick Uw Edele indien dat mogelijk is het daer heenen te dirigeeren ten eynde die Provincie ten spoedighste een favorable Resolutie geliven te nemen.⁷⁹

Van Reede wist wederom zijn Utrechtse netwerk in het geweer te brengen voor 'de bekende saeck'. Op 15 december gingen de Staten van Utrecht akkoord met de aanstelling van de prins als kapitein-generaal.⁸⁰ Van Renswoude deelde dit vervolgens mee aan een verbouwvereerde De Witt.⁸¹ En op 25 februari werd Willem III benoemd tot kapitein-generaal voor één veldtocht.

De benoeming van zijn neef werkte positief op de houding van Friedrich Wilhelm. Hij bepaalde uiteindelijk zijn eigen beleid, ondanks alle tegenstrijdige adviezen die hij kreeg van zijn verschillende ministers. Hij was ervan overtuigd dat hij in het belang van Brandenburg-Pruisen en in het kader van de gereformeerde religie de Republiek te hulp moest komen.⁸² St. Gérán was in april 1672 teruggeroepen naar Frankrijk. Van Reede had nu de handen vrij. Na nog wat getouwtrek over de hoogte van het werfgeld, de daarna te verkrijgen subsidies en de vestigingen in Kleef, kon hij op 6 mei het Verdrag van Berlijn tekenen. De keurvorst beloofde een leger van 20.000 man. Daarnaast diende hij twee maanden na het ontvangen van het werfgeld in 'openbare rupture' te treden met diegene die de Republiek zouden aanvallen.⁸³ Dit was een duidelijk signaal van Friedrich Wilhelm, alhoewel het was opgenomen in een geheime clausule. De vraag was of de Republiek überhaupt zo stipt zou zijn met betalen. Van Reede haastte zich naar Hamburg om daar via wisselbrieven van de Nederlandse koopman Jean Deutz de benodigde 600.000 gulden werfgeld te krijgen voor de keurvorst. Bij aankomst op 13 mei lag er pas 70.000 gulden klaar.⁸⁴

De keurvorst had zich gecommiteerd aan de Republiek. Berichten uit Wenen maakten duidelijk dat de keizer ging aansluiten. Spanje had reeds in december 1671 steun toegezegd. Het waren echter allemaal toezeggingen op papier. Op 6 april 1672 had Frankrijk aan de Republiek de oorlog verklaard. De Franse troepen, bestaande uit 118.000 infanteristen en 12.500 cavaleristen, stonden op 1 juni 1672 voor de Rijnsteden Burik, Wezel, Orsoy en Rijnberk. Elf dagen later, op 12 juni 1672, trok het Franse leger met Louis XIV aan het hoofd bij Tolhuis de Rijn over. Ondertussen vielen Münster en Keulen de Republiek in het noordoosten binnen. En een gecombineerde Frans-Engelse vloot was de Noordzee opgegaan – alhoewel Michiel de Ruyter door de Slag bij Solebay op 7 juni een eventuele landing kon verijdelen. Het water stond de Republiek letterlijk aan de lippen, omdat zij zich moest terugtrekken achter de Hollandse Waterlinie. Van Reede had een verdrag met de keurvorst afgesloten, maar merkte dat deze meer en meer begon te twijfelen naarmate de verdediging van de Republiek als een kaartenhuis in elkaar zakte. Bovendien zat hij hulpeloos in Hamburg te wachten op het binnenstromen van de wisselbrieven uit Den Haag voor het werfgeld.

---

79 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2863-2866; Correspondentie met stadhouder Willem III, later koning van Engeland, 1671-1691: 2863, 1671-12-7. Willem III schreef toen nog in het Nederlands, latere brieven stelde hij in het Frans.

80 HUA, *Archief van de Staten van Utrecht*, tn: 233, inv: 232; resolutie Staten van Utrecht 1671-12-5 (o.s.).

81 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2792-2852; Ingekomen brieven en andere stukken, 1671-1691, 61 pakken: 2793, Van Renswoude aan Van Reede, 1671-12-11 (o.s.)/21(n.s.).

82 Troost, 'William III', 303.

83 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8563, 1672-5-13.

84 Idem.

Reede's Reddeloosheid

De keurvorst had besloten de Republiek te hulp te komen. Willem III was aan de slag gegaan om de landsverdediging te (re)organiseren. Het Staatse leger moest zich terug trekken in 'Fort Holland'. Utrecht werd voor de Fransen achtergelaten. Van Reede moest dit alles werkeloos vanuit Noord-Duitsland aanschouwen, terwijl zijn vrouw vluchtte naar Amsterdam.

Om het leger van de keurvorst in beweging te krijgen, en om Friedrich Wilhelm te overtuigen nog steeds mee te doen, was het werfgeld nodig. Na eindeloos wachten was het eind juni zover. Het werfgeld was rond, vanaf dat moment dienden alleen de subsidies betaald te worden. Van Reede's missie was geslaagd en hij ging terug naar de ineens stortende Republiek. Onderweg terug op 5 juli, wederom in Hamburg, bereikte hem het bericht dat de Staten-Generaal wilden dat hij in Berlijn present bleef. Van Reede reisde echter door naar Den Haag voor overleg. Eind augustus was hij weer terug in Berlijn en aanschouwde de voorbereidingen voor de veldtocht van het Brandenburg-Pruisische leger. De pogingen om nog andere bondgenoten naast de keizer en Spanje te winnen baatte niet. De keurvorst had zijn scepsis enigszins laten varen doordat de keizer zijn hulp had toegezegd. Zo kon Van Reede met gepaste trots in september vanuit Halberstadt melden dat hij met een gecombineerd leger 36 à 38.000 man onderweg was om de Republiek te hulp te komen.⁸⁵ Friedrich Wilhelm had zichzelf tevens in het zadel gehesen en marcheerde gloedvol mee.

De keizerlijke troepen werden aangevoerd door de vermaarde generaal Raimondo Montecuccoli (1609-1680). Hij had echter strikte (geheime) orders uit Wenen meegekregen: de Rijn diende niet gepasseerd te worden. Het ging keizer Leopold I (1640-1705) om de 'status quo' in het Duitse Rijk en niet om Frankrijk te provoceren. Hij had immers een non-interventieverdrag met Louis XIV afgesloten. Het hoofd van de 'Oosterse factie'⁸⁶ aan het Weense hof, prins Lobkowitz, liet zelfs aan de Franse ambassadeur Grémonville weten dat 'the expedition to the Rhine was merely for show'.⁸⁷ Willem III deed continu verzoeken om samen tot actie over te gaan, maar vond nul op het rekest. Langzaam sijnpelde het besef door dat het leger niet van plan was de Rijn over te steken. Willem III bekende aan Van Reede, 'dat ick die maximes niet en begrijp ende daerover wondere gedachten heb'.⁸⁸ Het gecombineerde leger bleef marcheren tot in de wintermaanden toe. De Republiek besloot in december tot het staken van de subsidies. Friedrich Wilhelm vond het daarop mooi geweest. Hij was ook gedesillusionneerd door het opstellen van de keizer en trok zijn leger terug. Hij had de overtuiging dat met het marcheren er voldoende Franse troepen aan de waterlinie waren onttrokken. Bovendien bestond de vrees dat de Franse maarschalk Turenne (1611-1675) Noord-Duitsland zou binnenvallen. Willem III was furieus en schreef aan Van Reede: 'Ick wenste, dat den heer Ceurvorst de helft maer sooveel gedaen hadt als ick, de saecken van den Staet soude in beter postuer sijn'. Om daar vervolgens in een soort van berusting aan toe te voegen: 'maer dat is voorby, in het toekomende beter'.⁸⁹

85 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2780, 1672-9-8.

86 Het hof in Wenen was gedurende de vroegmoderne tijd verdeeld in een Westerse en Oosterse factie. De Westerse factie ging het om behoud van het Heilige Roomse Rijk, de verdediging van de Spaanse Nederlanden en het inperken van de macht van Frankrijk. De Oosterse factie was gericht op het gevaar van de Ottomanen en de rebelse Hongaren.

87 Spielman, John Philip, *Leopold I of Austria* (Londen 1977) 59.

88 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2863, 1672-11-18.

89 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8564, 1673-02-27.

Van Reede voelde zich machteloos. Hij had een legermacht op de been gekregen om de Republiek te redden, maar tot een confrontatie was het niet gekomen. Van Reede hield Montecuccoli verantwoordelijk voor de mislukte winterveldtocht en zou de rest van zijn leven haatgevoelens tegen hem koesteren. Het leed was echter nog niet geleden. Op 16 juni 1673 sloot Friedrich Wilhelm een afzonderlijke vrede met Frankrijk, de geheime Vrede van Vossem. Van Reede wist dit niet, maar het maakte ook niet veel uit voor de feitelijke stand van zaken. Friedrich Wilhelm zou niet meer in actie komen. Om het bondgenootschap te behouden had Van Reede 'hulp' gekregen vanuit de kring rond Willem III van onder andere Wilhem Albrecht Graf von Dohna (c.1645-1673)⁹⁰ en Georg Friedrich Graf von Waldeck (1620-1692)⁹¹ – die eerder in Brandenburgse dienst had gewerkt. Op deze manier begon hij te merken dat er dingen aan het veranderen waren in de Republiek. De druk werkte averechts en Van Reede voelde nu dat hij ver verwijderd was van het centrum van de macht in de Republiek. Hij was echter loyaal aan de prins. Illustratief daarbij was dat hij zich min of meer schikte naar de wens van Willem III om hem persoonlijk op de hoogte te houden van de onderhandelingen die gaande waren, ondanks Van Reede's protest dat hij 'daertoe nodigh hebbe Haer Ho[ogh] Mo[gende] [de Staten-Generaal] resolutie'.⁹² Van Reede steunde Oranje, maar was eerst en vooral staatsdienaar. Dit brak hem op in zijn latere carrière, aangezien hij weigerde zijn plicht aan de publieke Staten-Generaal ondergeschikt te maken aan een persoonlijke trouw ten opzichte van Willem III. Om dezelfde reden had het tevens – naast andere verschillen van inzicht – niet geboterd tussen De Witt en Van Reede. Troost claimt daarom ten onrechte dat 'it was not de Witt but the States General who initiated Van Amerongen's misson. Van Amerongen for his part did not keep de Witt informed about his negotiations, but corresponded only with the clerk of the States General and after July 1672 with William III.'⁹³ In principe rapporteerde elke ambassadeur aan de griffier van de Staten-Generaal.⁹⁴ Daarnaast schreef Van Reede inderdaad persoonlijk met Willem III en daarbij kwamen uiteraard staatszaken aan de orde.⁹⁵

Van Reede's rechtlijnigheid inzake staatszaken verschilde niet veel van De Witts abstracte en rechtlijnige visie op politiek. Deze rechtlijnigheid stond een vruchtbare samenwerking in de weg, alhoewel ze wel respect hadden voor elkaars talenten. Van Reede was van 'de oude stempel' en bovendien bijzonder statusgevoelig. Hij kon het bijvoorbeeld niet verkroppen dat Daniel Oem van Wijngaarden, heer van Werkendam – een 'vriendje' van De Witt – als 'ambassadeur extraordinaire'

90 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8564, 1672-12-14. De vader van Wilhelm Albrecht, Christian Albrecht von Dohna (1621-1677) was generaal in het leger van de keurvorst en had nog gediend onder Frederik Hendrik. Hij was tevens de neef van – de inmiddels overleden – keurvorstin Louise Henriette, omdat zijn moeder Ursula de zus was van Amalia van Solms. Dit maakte Willem III en Wilhelm Albrecht achterneven. De laatste overleed bij het beleg van Maastricht in 1673.

91 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8564, 1673-03-03.

92 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8564, 1673-03-21. Tevens in Roorda, Daniel Jeen, 'Le secret du Prince, Monarchale tendenties in de Republiek 1672-1702' in idem, *Rond Prins en Patriciaat, Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984), pp. 172-192, 181.

93 Troost, 'William III', 301.

94 Pennings, Joyce C. M. en Thomassen, Theo H. P. M., *Archieven van Nederlandse Gezanten en Consuls tot 1813, deel 1 Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag 1994) 47.

95 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2863-2866; Correspondentie met stadhouder Willem III, later koning van Engeland, 1671-1691. De complete correspondentie uit HUA is vanaf 1 juli 2010 digitaal te raadplegen op de website van *Het Utrechts Archief*, www.hetutrechtsarchief.nl, in het kader van de nieuwe toepassing: de 'Archiefbank'. Het gros van de brieven zitten echter in het verbaal van Godard Adriaan van Reede in NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.05, inv: 8563-8564.

naar Denemarken was gestuurd, terwijl Van Reede 'daarentegen moest door door het leven als simpele “ambassadeur ordinaris”, ook al had De Witt beloofd hem “extraordinaris” te maken'.⁹⁶ De eer en zijn eed aan de staat stelde Van Reede echter boven alles.⁹⁷ Het kostte hem uiteindelijk ook zijn stamslot, kasteel Amerongen. De Fransen hadden het gewest Utrecht bezet. Hierop eiste de hertog van Luxembourg dat hij terugkeerde van zijn ambassade en zich in dienst zou stellen van de koning van Frankrijk. Van Reede reageerde door aan griffier Fagel te schrijven dat 'het mij, als een onderdaan van den Staet ende publique minister van Haer Ho[ogh] Mo[gende] buyten 's lands niet gepermitteert [is] van brieven van haere vianden te ontfangen, veel min deselve buyten haere kennisse en goetvinden te beantwoorden'.⁹⁸ Van Reede liet zich niet afschrikken door het doembeeld van een brandschatting⁹⁹, omdat hij zich inzette voor ' 's Lants beste en dit mijn employ niet naer uiterste vermogen te betrachten en voorders in alle hetgeene waertoe ick met eedt en plicht mij aende staet ende het lieve Vaderlant verbonden vinde'.¹⁰⁰ De repercussie kwam in februari 1673 toen officier la Fosse met twaalf ruiters namens de hertog van Luxembourg op Amerongen verscheen. De inwoners van het dorp probeerde het bevel tot platbranden nog af te kopen. Ze kregen te verstaan dat 'geen verschooninge' mogelijk was, 'omdat de Heer van Amerongen tegens de interesse van den Koninck van Vranckrijk ageerde'.¹⁰¹

Van Reede had alles opgegeven voor het 'lieve Vaderlant', maar diende werkloos in Noord-Duitsland blijven. Hij begon daarop – weliswaar op instigatie van Willem III – met het werven van een regiment, bestemd voor zijn zoon Godard van Reede, heer van Ginkel (1644-1703), die mee vocht in het Staatse leger. De prins en zijn medewerkers hadden ondertussen niet stilgezeten. Na vruchteloze vredesonderhandelingen in Keulen was er een nieuw verbond tegen Frankrijk tot stand gekomen, de zogenaamde 'Haagse Alliantie'¹⁰² tussen de Republiek, Spanje, de keizer en de hertog van Lotharingen.¹⁰³ De keizer waande zich veiliger aan de oostgrens van zijn Rijk, sinds de Turken en de Hongaren tot bedaren waren gekomen en de Franse agressie stond hem niet aan. De hertog was Lotharingen reeds lang kwijt aan Louis XIV. Spanje was al een bondgenoot, maar de Spaanse Nederlanden werden meer en meer het strijdtoneel, dus een actievere houding was gepast. Friedrich Wilhelm weigerde om zich hier bij aan te sluiten, omdat hij net een verdrag – met subsidies om neutraal te blijven – had afgesloten met Frankrijk.

96 Panhuysen, *Rampjaar*, 107.

97 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2779, 1672-07-20.

98 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2780, 1672-08-23.

99 Letterlijk: wanneer een bepaalde schatting niet betaald werd, volgde een brand. In het geval van Amerongen diende 3000 gulden, 300 karren met hooi, 400 karren met stroo en 300 molder haver betaald te worden 'op peene van plondere en brande'.

100 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2780; Van Reede aan Fagel, 1672-08-23.

101 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 1457; Stukken betreffende het verwoesten en verbranden van het huis Amerongen door de Fransen en de aan Godard Adriaan van Reede door de Staten-Generaal verleende schadeloosstelling, 1672-1675, 1 omslag. Deze schadeloosstelling kon worden ingediend zodra het gewest Utrecht weer 'vrij' zou zijn. De hoogte werd dan bepaald.

102 De Haagse Alliantie wordt tevens beschreven als 'Quadruple Alliantie' of de 'Liga van Den Haag'.

103 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.07, inv: 12584.145; Akte van traktaat te 's Gravenhage gesloten tussen de Staten-Generaal, de Duitse keizer en de koning van Spanje, ter eenre, en de hertog van Lotharingen ter andere zijde, datum: 1673-07-01.

Aanvallende alliantie

Willem III ontpopte zich als leider van de anti-Franse coalitie.¹⁰⁴ Een rol die hij tot zijn dood in 1702 volhield; 'for the first time, a major European state was in the hands of a ruler with the necessary intelligence, determination and resources to arrest the French juggernaut'.¹⁰⁵ De Haagse Alliantie had alleen te maken met het vanzelfsprekende mankement van een coalitie: moeizame samenwerking. Toch was de samenwerking een keerpunt in de *Guerre d' Hollande*. In de jaren 1673-1678 golfde de strijd op en neer. In het begin van het campagne seizoen haalde de coalitie voordelen, die vervolgens weer teniet werden gedaan door de Fransen later in het seizoen. Het strijdtoneel verplaatste zich van de Republiek naar de Spaanse Nederlanden en het westen van het Heilige Roomse Rijk.

Louis XIV had hiervoor zelf de aanleiding gegeven in 1673. De Fransen hadden de belangrijke vestiging Maastricht veroverd op 26 juni. De vredesconferentie in Keulen zat muurvast. Na het sluiten van de Haagse Alliantie stuurde de keizer enkele compagnieën naar het aartsbisdom en keurvorstendom Trier. Louis XIV, 'de machtige monarch, die er genoeg in stelde dat de rest van de wereld voor hem sidderde, werd ongerust over de oostgrens van zijn koninkrijk'.¹⁰⁶ Hij trok daarop met zijn leger het aartsbisdom binnen. De *Reichstag* in Regensburg werd daarop erg onrustig. De aartsbisschop was voorzitter van de *Reichstag*. Bovendien werd de territoriale integriteit van het Heilige Roomse Rijk nu wel erg opzichtig geschonden. De medewerkers van de Franse gezant in Regensburg, Robert de Gravelle, werden in de taveernes in elkaar geslagen. Gravelle kreeg vervolgens een hartaanval toen hij hoorde dat de koning beleg had geslagen op de hoofdstad van het aartsbisdom, Trier.¹⁰⁷

Keizer Leopold moest iets ondernemen. Hij werd geholpen door het feit dat in het begin van 1674 Engeland, Münster en Keulen er genoeg van hadden en allen afzonderlijk vrede met de Republiek afsloten. Bovenal was het Frankrijk die de helpende hand bood. Louis XIV ging verder met het marcheren door de Rijndelta. De keizer kon dit niet accepteren, maar 'Leopold neatly sidestepped the issue by expelling the French ambassador from Regensburg and informing the Reichstag in March that, by their actions, the French had made themselves an enemy of the *Reich*'.¹⁰⁸ Hij kondigde echter geen formele *Reichskrieg* af!¹⁰⁹ Desondanks kon Friedrich Wilhelm niet achterblijven en bereidde zich ondertussen wederom voor op een *Wechsel*. Op 21 juni 1674 sloot hij zich, voor considerabele subsidiegelden, aan bij de Alliantie.¹¹⁰

Frankrijk reageerde door bondgenoot Zweden te sommeren actie te ondernemen tegen Brandenburg-Pruisen. Het viel daarop Brandenburg binnen. Friedrich Wilhelm onttrok zijn leger aan de Rijn en marcheerde naar Noord-Duitsland. In 1675 haalde hij zijn grootste overwinning ooit. Gedurende de slag bij Fehrbellin wist zijn leger, alhoewel numeriek in ondertal, een verpletterende

104 Lynn, John, *The French Wars 1667-1714, The Sun King at War* (Oxford 2002) 90.

105 Blanning, Tim, *The Pursuit of Glory, Europe 1648-1815* (Londen 2007) 539.

106 Panhuysen, *Rampjaar*, 370.

107 Idem, 371-371 en Ekberg, Carl J., *The Failure of Louis XIV's Dutch War* (Chapel Hill 1979) 35-41.

108 Wilson, Peter Hamish, *German Armies, War and German Politics, 1648-1806* (Londen 1998) 46.

109 Dit in tegenstelling tot wat veel historici menen. Wilson, *German Armies*, 47, noot 41. Vgl. Pillorget, Rene, 'La France et les Etats Allemands au Congres de Nimegue (1678-1679)' in Bots, J.A.H. (red.), *The Peace of Nijmegen 1676-1678/79* (Amsterdam 1980) pp. 225-236, 225.

110 NA, *Staten-Generaal*, tn: 1.01.02, inv: 12584.165; Akte van ratificatie te Maagdenburg uitgevaardigd door de keurvorst van Brandenburg van het traktaat, te Köln an der Spree op 21 juni 1674 gesloten tussen hem, de Duitse keizer, de koning van Spanje en de Staten-Generaal. 1674-08-14.

overwinning te bewerkstelligen. Voortaan was Friedrich Wilhelm de 'Grote' Keurvorst.

De Grote Keurvorst besefte echter niet dat zijn veroveringen op Zweden geen stand hielden als Frankrijk niet fysiek dan wel diplomatiek verslagen werd. Hij weigerde consequent de verzoeken van onder meer Willem III om (een gedeelte van) zijn leger naar de Rijn te sturen. De *Guerre d' Hollande* kabbelde voort, zonder dat een van de partijen een significant voordeel wist te behalen. Het werd tijd voor vredesonderhandelingen. Na veel gesteggel werd Nijmegen uitverkoren als plaats van handeling. Uiteindelijk werd de uitkomst van de oorlog aan de onderhandelingstafel beslist.¹¹¹ Frankrijk kon de Alliantie uit elkaar spelen.

In het bondgenootschap dat Brandenburg-Pruisen en de Republiek hadden afgesloten was bepaald dat de partijen afzonderlijk van elkaar vrede konden sluiten, maar door elkaar daar duidelijk – en van te voren – over te informeren. Onder de toenemende druk van met name Amsterdam moest Willem III in 1678 akkoord gaan met een vrede met Frankrijk. Friedrich Wilhelm was furieus. Dit verergerde toen later in het jaar de andere coalitiegenoten ook vrede met Frankrijk sloten. Brandenburg-Pruisen kwam alleen te staan tegenover Frankrijk en Zweden. Om duidelijk te maken hoe hij erover dacht, viel Louis XIV het hertogdom Kleef binnen. Onder deze druk moest Friedrich Wilhelm instemmen met de Vrede van Saint-Germain op 29 juni 1679. Alle veroverde gebieden op Zweden diende teruggegeven te worden. Friedrich Wilhelm voelde zich verraden en 'hatte die schwerste politische Niederlage seines Lebens erlitten'.¹¹² Nu was zijn *Ruhm* aangetast.

Willem III besefte maar al te goed dat zijn oom niet lang zou aarzelen om de betrekkingen met Frankrijk weer aan te halen. Enkele auteurs claimen zelfs dat Friedrich Wilhelm Zweden wilde vervangen als Frankrijks voornaamste bondgenoot van de Noordelijke staten.¹¹³ Van Reede diende dit te voorkomen, of in ieder geval de relatie weer te normaliseren. Nadat Brandenburg-Pruisen zich in 1674 had verbonden met de Republiek was Van Reede's missie geëindigd. Willem III durfde Van Reede daarna niet snel weer op missie te sturen. Een post in Wenen was bijvoorbeeld niet voor Van Reede weggelegd, omdat hij daar te maken zou krijgen met de door hem verachte Montecucoli. Willem III schreef in een *postscriptum* aan Fagel:

'Het is my wel bekend, dat den heer van Ameronge gaerne in commissie soude uytgaen; ick soude aldaer oock niet tegens hebben, om deselve naer de keyserlycke armée te sien gaen, indien Montecucoli niet present en was; maer alsoo volgens d'advisen, die ick van Weenen heb gesien, hy dit jaer nogh d'armée sal commandeeren, en den heer van Amerongen seer qualijck met hem staende, soo soude hy aldaer meer quaets als goets uytwercken'.¹¹⁴

---

111 Blanning, *Pursuit of Glory*, 533.

112 Opgenoorth, *Ernst, Friedrich Wilhelm, Der Grosse Kurfürst von Brandenburg*, 2 dln (Göttingen 1978) II, 194.

113 Pagès, George, *Le Grand Electeur et Louis XIV, 1660-1688* (Parijs 1905), Waddington, Albert, *Le Grand Électeur Frédéric Guillaume de Brandenburg*, 2 dln. (Parijs 1905-1908), idem, *Histoire de Prusse*, deel 1 (Parijs 1911) en Schevill, F., *The Great Elector* (Chicago 1947). Pagès en Waddington hebben een duidelijke Franse bril op en het boek van Schevill 'reads like a B-movie script', in McKay, *Great Elector*, 275.

114 Alhoewel de brief eigenlijk in het archief van Gaspar Fagel thuishoort (NA, *Caspar Fagel, 1672-1688*, tn: 3.01.18) bevindt deze zich in het archief van stadhouder-koning Willem III in het *Koninklijk Huisarchief*. Citaat uit Japikse, Nicolaas, *Correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck*, 5 dln. ('s Gravenhage 1927-1937) II, ii, 94.

De goede persoonlijke vriendschap met de keurvorst was daarentegen een van de voornaamste redenen om Van Reede te vragen de relatie met Friedrich Wilhelm te herstellen. Van Reede en Friedrich Wilhelm correspondeerden regelmatig en op doorreis naar Den Haag in 1675 was de Grote Keurvorst op bezoek geweest in Amerongen. Het kasteel werd op dat moment herbouwd en was nog niet klaar. Friedrich Wilhelm beloofde aan Van Reede sterk hout uit zijn eigen bossen in Pruisen.¹¹⁵ Het werden vrijwel noestloze planken, die nog steeds in de grote zaal liggen waarin – op de marmeren zuilen geschonken door de keurvorst van Saksen – aan de ene kant een groot portret van Friedrich Wilhelm te paard hangt en aan de andere kant zijn tweede vrouw, Dorothea. Persoonlijke relaties waren belangrijk.

Van Reede was nog niet politiek uitgerangeerd door Willem III. Hij wist zich alleen niet in de nauwe cirkel van getrouwen rond de stadhouder te werken. Daarvoor was hij te veel *old-fashioned*; staatszaken diende volgens hem publiek geregeld te worden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld zijn vroegere compaan: 'Grootvorst' Everard van Weede van Dijkveld (1626-1702), die geen moeite had om zich te bewegen en te plooiën naar de wensen van Willem III. Typerend was de gang van zaken rondom de verkiezing van de nieuwe president van de Staten van Utrecht. Na de dood van Van Renswoude in 1682 kwam deze plek vrij. Van Reede ging er eigenlijk vanuit dat hij als beloning voor zijn diensten zou worden benoemd. Bovendien was hij nu het oudste en langstzittende lid. Het mocht niet zo zijn:

'Het is smertelijck geweest te verstaan, dat u Hoochheit [Willem III] niet heeft belieft te defereren aan 't versoeck, 't geene ick eerst door den heer van Ginckel [zijn zoon] mondeling ende aenstonts naa 't overlijden van wijlen den heer van Renswoude bij missive respectueuselijck hebbe gedaan, omme met de prasidents plaetse vande heeren Staaten van Utrecht begunsticht te werden'.¹¹⁶

In plaats van hem werd Van Dijkveld benoemd, die pas in 1677 weer in de genade van de stadhouder was gekomen.¹¹⁷ Van Reede was echter wel de juiste persoon om Friedrich Wilhelm te 'masseren'. Vooral omdat met de dood van Johan Maurits in 1679 een andere belangrijke schakel naar de Grote Keurvorst was weggevallen. Van Reede werd in 1679 dus weer op missie gestuurd naar Berlijn. De gekrenkte Friedrich Wilhelm onthaalde Van Reede vriendschappelijk, maar liet al snel duidelijk merken zeer teleurgesteld te zijn in de Republiek. Hij hield de Republiek verantwoordelijk voor het verlies van zijn Zweedse veroveringen. Van Reede had de volgende jaren al zijn diplomatieke talenten nodig om Brandenburg-Pruisen terug te laten keren in de anti-Franse coalitie die Willem III wederom aan het opbouwen was. Het leek een vrijwel onmogelijke taak. De gekrenkte trots van Friedrich Wilhelm speelde een rol. Daarnaast was Friedrich Wilhelm bezig een droom te verwezenlijken. Hierin werd hij bijgestaan door een Middelburgse koopman. Deze droom druiste in tegen de handelsbelangen van de Republiek en veroorzaakte de nodige wrijving. De grote 'desseins' van Benjamin Raulé waren misschien wel de grootste sta in de weg voor goede betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen.

---

115 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 1458; Stukken betreffende de herbouw van het huis Amerongen en de tot dat doel door de keurvorst van Brandenburg en de vorst van Anhalt geschonken hout, 1674-1685.

116 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2865; 1682-03-31.

117 Bijl, M. van der en Quarles van Ufford, H., *Briefwisseling van Godard Adriaan van Reede van Amerongen en Everard van Weede van Dijkveld, 27 maart 1671 – 28 juli 1672* (Den Haag 1991) 26.

Hoofdstuk 3 – Kloeke koopman

Friedrich Wilhelm had in 1675 tijdens zijn strijd met Zweden voor het eerst gebruik gemaakt van een eigen vloot. Hiervoor had hij een Nederlandse avonturier in de arm genomen, de Middelburgse koopman Benjamin Raulé (zie afbeelding 3¹¹⁸). Een eigen vloot betekende voor Friedrich Wilhelm de realisatie van een lang gekoesterde wens. Vrijwel direct na zijn troonsbestijging had hij allerlei wilde plannen en deed pogingen om een vloot op te richten, 'to participate in extra-European trade and even to build his own navy. Like so many of his contemporaries, he was bewitched by Dutch succes'.¹¹⁹

Afbeelding 3: Borstbeeld van Benjamin Raulé

Hij hoopte hiermee het economisch herstel van zijn landen na de ernstige verwoestingen van de Dertigjarige oorlog te bevorderen.¹²⁰ De geografie van Brandenburg-Pruisen – aan de druk bevaren Baltische zee – leek zich hiervoor te lenen. De inwoners van zijn conglomeraat aan gebieden liepen er niet voor warm. Er bestond geen duidelijke middenklasse en een koopmansgeest was afwezig. De landadel wilde niet investeren en Brandenburg-Pruisen miste een goede, geheel het jaar door, ijsvrije haven. Daarnaast werd de Baltische route gedomineerd door Engelse en Nederlandse koopvaarders, die zich hun verworven rechten niet zomaar lieten afnemen. Bovendien controleerde Zweden West-Pommeren¹²¹ en daarmee de (ijsvrije) haven van Stettin (tegenwoordig: Szczecin). Historici beschouwen en verklaren Friedrich Wilhelms levenslange vijandschap tegenover Zweden daarom vaak vanuit zijn streven om Szczecin in handen te krijgen.¹²² De haven van Koningsberg in Pruisen was namelijk niet geschikt voor zijn dromen, omdat deze sterk te lijden had onder de concurrentie van Danzig (tegenwoordig: Gdańsk). Daarbij kwam dat de Koningsberg en haar kooplieden zich zeer onafhankelijk opstelden tegenover Friedrich Wilhelm.¹²³

De pogingen van de keurvorst faalden jammerlijk.¹²⁴ Reeds aan het einde van de Dertigjarige oorlog probeerde de keurvorst een handelscompagnie op te zetten. In 1651 kwam hij met Denemarken overeen dat elk Brandenburg-Pruisisch schip dezelfde, voordelige, tol diende te betalen als de Nederlanders. Dit was hypothetisch, want er waren geen schepen die voeren onder Brandenburg-Pruisische vlag. Hetzelfde kreeg hij voor elkaar ten behoeve van zijn niet-bestaande vloot in 1661 toen hij een commercieel verdrag sloot met Charles II. Om toch iets met deze verworvenheden te doen, liet

118 Het beeld was van latere tijd en stelt dus niet daadwerkelijk Raulé voor. Het beeld stond in ieder geval tot aan W.O. II in de Marine-Academie te Kiel, zoals blijkt uit een bericht in *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 'Wat er in Duitschland aan Nederland herinnert' (01 augustus 1929) Avondblad B, voorpagina. Sinds 28 mei 2010 is het mogelijk om op de website van de Koninklijke Bibliotheek (KB) kranten uit de afgelopen vier eeuwen digitaal te doorzoeken. Het trefwoord 'Raulé' gaf enkele verrassende resultaten, zie <http://kranten.kb.nl/>.

119 McKay, *Great Elector*, 187.

120 Clark, *Iron Kingdom*, 41.

121 Oost-Pommeren was in handen van Friedrich Wilhelm.

122 Troost, 'William III', 311.

123 Zoals koopman Hieronymus Roth; Clark, *Iron Kingdom*, 59. Zie verder Schuck, I, 41ff, 111.

124 Voor een historiografische discussie; Matz, Klaus-Jürgen, 'Das Kolonialexperiment des Grossen Kurfürsten in der Geschichtsschreibung des 19. und 20. Jahrhunderts', in Heinrich, Gerd (red.), *Ein Sonderbares Licht in Teutschland, Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten von Brandenburg (1640-1688)* (Berlijn 1990) pp. 191-202.

hij in 1664 twee schepen in de Republiek bouwen. Het was de keurvorst niet gegund lang ervan te genieten. Net nadat hij de schepen had uitgerust met een Nederlandse bemanning brak de Tweede Engelse Zeeoorlog uit. De schepen werden gekaapt voor Falmouth met een lading Noors hout bestemd voor Cadiz.¹²⁵ Het bleef voor Friedrich Wilhelm voorlopig bij het staren naar het grote scheepsmodel – naar Nederlands voorbeeld – dat in zijn *Stadtschloss* in Berlijn stond.¹²⁶ Van Reede strooide wellicht wat zout in de wond door de keurvorst kennis te laten maken met allerlei Indische artikelen die hij kreeg van een van de Heeren van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (V.O.C.), zoals thee.¹²⁷ Het aanbod van Raulé werd met open armen ontvangen.

Raules roekeloosheid

Raulé was begonnen als reder in Vlissingen. Al vrij snel verplaatste hij zijn activiteiten naar Middelburg. Hij speelde een vooraanstaande rol in de stad door raad en schepenen te worden.¹²⁸ Hij trouwde met een vrouw uit een regentenfamilie, Apollonia van den Brande (?-?). Via haar trad Raulé in contact met toonaangevende Zeeuwse families, die zijn activiteiten als koopman geen windeieren legden.¹²⁹ Na de Devolutieoorlog en het begin van de *Guerre d'Hollande* kwam de handel met Frankrijk vrijwel stil te liggen. Raulé kwam in financiële moeilijkheden, omdat zijn voornaamste afzetgebied Noord-Frankrijk was. Hij liet het er echter niet bij zitten en wijdde zich volledig aan de 'commissievaart', oftewel de kaapvaart – de tweede natuur van een vroegmoderne koopman. Engelse schepen waren het voornaamste doelwit. Na het sluiten van de Vrede van Westminster in 1674 was het niet meer legitiem om deze lastig te vallen. Raulé had nieuwe prooien nodig. Onder druk van Frankrijk was Zweden in de *Guerre d'Hollande* gestapt, aangezien Friedrich Wilhelm weer overgestapt was naar de Alliantie. Raulé zag zijn kans schoon en zocht contact met de gezanten¹³⁰ van de keurvorst in Den Haag, Werner Wilhelm Blaspeil en Matthias Romswinckel. Het *plan de campagne* was vrij snel rond. Op 31 januari 1675 werd er een contract c.q. huurovereenkomst getekend.¹³¹ Raulé rustte zijn overgebleven schepen uit

125 McKay, *Great Elector*, 188.

126 Winter, Heinrich, *Der holländische Zweidecker von 1660-1670* (Rostock 1967). Het *Stadtschloss* werd op 3 februari 1945 getroffen door brandbommen en brandde grotendeels uit. Hierbij ging ook het scheepsmodel verloren. Winter had net daarvoor nog foto's ervan kunnen maken.

127 Mulder, *Amerongen*, 62, 81.

128 Zoek op 'Raule' in www.zeeuwengezocht.nl.

129 Dunlop, D., 'De Financieele Moeilijkheden van Benjamin Raule' in *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde VIIe jaargang*, deel 7 ('s Gravenhage 1936) pp. 55-79, 57.

130 Zie voor een studie naar een van dit soort gezanten de doctoraalscriptie van Tuinstra, Floortje, *Matthias Dögen, Een Brandenburger in de Republiek (1627-1668). De rol van Matthias Dögen in de betrekkingen van het keurvorstendom Brandenburg met de Republiek der Verenigde Nederlanden, en met name Amsterdam, gedurende het tweede en derde kwart van de zeventiende eeuw* (Leiden 1996) Doctoraalscriptie bij prof. dr. S. Groenveld.

131 Waar het originele contract is gebleven is een raadsel. In 1936 meldt Dunlop dat 'een exemplaar van het contract [...] is in het bezit van schrijver dezes en denkelijk van Raule afkomstig', in Dunlop, 'Financieele Moeilijkheden', 58, noot 2. Een jaar later werd het aangewonnen door het *Rijksarchief Zeeland*. Het staat vermeldt in 'Staat van Aanwinsten' onder nummer 7: 'Contract, gesloten tusschen gevolgmachtigden van den Keurvorst van Brandenburg en Benjamin Raulé, schepen en raad van Middelburg, betreffende het verhuren van schepen door laatstgenoemden aan den Keurvorst. 1675. 1 stuk.' en in kleine letters eronder 'N.B. Geratificeerd door den Keurvorst onder zegel en handteekening – Voorwaardelijk ontvangen als nr. 6'. Het nota bene van nummer 6 was: 'Ten geschenke ontvangen van mr. D. Dunlop te Brummen, 16 September 1937', in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven X 1937* ('s Gravenhage 1938) 74. Heeft Dunlop zijn geschenk teruggevraagd of is het verloren gegaan bij het bombardement van mei 1940 op Middelburg, waarbij onder meer het *Rijksarchief Zeeland* ernstig heeft geleden? Of heeft het te maken 'dat enkele [archiefstukken] bij de evacuatie in Februari

en ronselde een bemanning. Onder Brandenburg-Pruisische vlag kon vervolgens het kapen weer beginnen. Het voornaamste doelwit? Zweden.¹³² Het was slechts wachten op de officiële kaperbrieven van de keurvorst en Raulé zou weer aan de slag kunnen. Hij was echter ongeduldig:

'In afwachting had hij reeds eenige snelzeilende en welgewapende schepen uitgerust en onvoorzichtig zonder brieven in zee gezonden, waar zij 4 schepen buit maakten en in nederlandsche havens opbrachten. De Staten-Generaal namen deze schennis der neutraliteit hoog op, lieten twee dier schepen in beslag nemen en de twee anderen aan de eigenaars teruggeven, terwijl R[aulé] nauwelijks eene gerechtelijke vervolging wegens 'piraterie' ontkwam, doch er zijne geheele vermogen bij verloor'.¹³³

In de Republiek waren de Staten-Generaal *not amused*. Afgezien van het feit dat Friedrich Wilhelm weigerde militaire steun te verlenen aan de Rijn, betekende maritieme onrust op de Oostzee een gevaar voor de 'moedernegotie'¹³⁴ van de Nederlandse handel. Deze was van levensbelang voor de commercie in de Republiek. Een Zweedse en Brandenburg-Pruisische vloot die elkaar bestreden bevorderde handel niet. Bovendien schond Raulé volgens de Staten-Generaal de neutraliteit tussen de Republiek en Zweden. Raulé werd gemaand om te stoppen met zijn onderneming. Hij weigerde beslist. Hierin werd hij gesteund door Friedrich Wilhelm.¹³⁵ Een nieuw pijnpunt in de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen was gerealiseerd. Deze zou in de daarop volgende jaren regelmatig opspelen.

Hoe was de samenwerking tussen de keurvorst en Raulé geregeld? Wat voor overeenkomst waren ze aangegaan? Waarom beschermde de keurvorst deze koopman? Wat betekende dit voor de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen? Voor antwoord op deze vragen moet er heel precies gekeken worden naar de beginperiode van de samenwerking. Een probleem daarbij is dat deze periode erg schimmig is. De gebeurtenissen volgden elkaar snel op. Oorzaak en gevolg waren daarbij niet geheel

---

1944 bij het vervoer van het archief naar de trein zijn verongelukt; 'de omstandigheid dat destijds enkele stukken, op straat aangetroffen, terug zijn gebracht, geeft te denken.?', in *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XIX 1946* ('s Gravenhage 1947) 54.

Een afschrift van het contract is uiteindelijk in het GStA PK gevonden: I. HA GR Rep. 65 – *Marine und Arfrikanische Kompagniesachen*, inv: 2 1675-01-31. Zie bijlagen; nr.1: Contract 1675-01-31.

132 Jorberg, Friedrich, 'Benjamin Raule' in *Mededelingen van de Nederlandsche Vereniging voor Zeegeschiedenis* nr. 10 (1965) pp. 1-8, 3, stelt dat er in vier weken 21 schepen werden gekaapt de verkocht. Hij annoteert echter niet. Dit is een mankement voor de berichtgeving over Raulé, waardoor het kopie op kopie lijkt te zijn, vergelijk: Nagtglas, F., *Levensberichten van Zeeuwen*, Tweede deel (Middelburg 1893) pp. 467-471, Molhuysen, P.C. en Blok, P.J. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Tweede deel (Leiden 1912) pp. 1165-1166, Gieraths, Gunther, 'Benjamin Raule, sein leben und insbesondere seine volkswirtschaftliche ansichten' in *Economisch-historisch Jaarboek*, deel X ('s Gravenhage, 1924) pp. 219-29, Hamel, 'Geniale organisator', Dekker, F., *Voortrekkers van Oud Nederland. Uit Nederland's Geschiedenis Buiten de Grenzen* (Den Haag 1938) pp. 29-50.

Jorberg is in 1942 'vom Reichsforschungsrat mit wissenschaftlichen Untersuchungen auf dem Gebiete der brandenburgischen Kolonialgeschichte beauftragt worden'. Zijn dossier met aantekeningen en gevonden stukken heeft hij nagelaten aan het *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* (GStA PK) en terug te vinden in VIII. HA Slg. Jorberg, F.. Het citaat komt uit een brief, gedateerd 1942-01-30.

133 Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 1165. De meeste auteurs lijken dit punt te hebben gemist en schrijven Raulés faillissement toe aan het stilvallen van de handel met Frankrijk en het Rampjaar.

134 Zie; Jonker, Joost B.P. en Sluyterman, Keetie E., *Thuis op de wereldmarkt, Nederlandse Handelshuizen door de eeuwen heen* (Den Haag 2000) en Israel, Jonathan I., *Nederland als Centrum van de Wereldhandel, 1585-1740* (Franeker 1991) de Nederlandse uitgave van *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989).

135 Schück, Richard, *Brandenburg-Preussens Kolonial-Politik, unter dem Grossen Kurfürsten und seinen Nachfolgern, 1647-1721*, 2 dln. (Leipzig 1889) II, 65-66.

duidelijk. Bovendien claimt Schück dat er gerommeld werd met data op overeenkomsten (openlaten/vervroegen)¹³⁶, om zo Raulé te helpen, mocht het op een gerechtelijke vervolging aankomen.

Dunlop merkte in zijn artikel over de financiële moeilijkheden van Raulé op:

'Helaas moeten wij constateeren dat er nog vele vragen openblijven waarop geen antwoord valt te geven. Met zal het den lezer zijn opgevallen dat dikwijls het begin van de een of ander kwestie wel duidelijk was, terwijl hij naar den afloop heeft moeten raden. Eenige malen hebben de bronnen elkaar op gelukkige wijze kunnen aanvullen, doch dikwijls ook vindt men hiaten'.¹³⁷

Toch zijn er enkele duidelijke uitkomsten van de samenwerking tussen Raulé en keurvorst. Het werd Raulé bijvoorbeeld al gauw 'de grond te heet onder de voeten'¹³⁸ in de Republiek en vertrok naar Berlijn om daar verder te gaan met de opbouw van een vloot voor Friedrich Wilhelm en zo te ontsnappen aan een verdere gerechtelijke vervolging.

Waarom nam de keurvorst van Brandenburg-Pruisen een kleine koopman uit Middelburg in bescherming? Raulé gaf de keurvorst iets wat hij nog niet had, maar wat eigenlijk onontbeerlijk was voor een vorst met zijn ambities: een vloot. De carrière van Raulé ging daarna snel. Hij was daarmee een van de meest kenmerkende van de vele Nederlanders die aan het hof van de keurvorst vertoefden. In 1676 werd hij aangesteld als *Schiffdirektor*, vervolgens in 1677 herbenoemd tot *Oberdirektor in Seesachen* en in 1681 *Generaldirektor der Marine* met de rang van *Obristen*¹³⁹. Daarnaast richtte hij in 1682 met steun van Friedrich Wilhelm een handelscompagnie op: de Brandenburgisch-Afrikanische Compagnie (B.A.C.), die in 1692 werd omgedoopt tot de Branderburgisch Afrika-americanische Compagnie (B.A.A.C.). Het is hierbij opvallend dat Bahl in zijn uitgebreide studie, *Der Hof des Großen Kurfürsten*, Raulé typeert als 'einflußreicher, vielbeschäftigter Generaldirektor der Marine des Kurfürsten mit Obristenrang'¹⁴⁰, maar hem en zijn functie niet opneemt in het overzicht van '(höheren) Amsträger'¹⁴¹ en de vloot überhaupt niet noemt als onderdeel van het hof van Friedrich Wilhelm.

De gehuurde vloot van Raulé mocht dan niet gerekend worden tot het hof van de Grote Keurvorst, hij streefde er wel een duidelijk diplomatiek en politiek doel mee na: de Republiek diende Brandenburg-Pruisen te helpen tegen Zweden. De huurovereenkomst liet het aanvankelijk voorkomen alsof deze volledig ondergeschikt was aan hoger, proto-patriottistisch doel – voor Raulé:

'Ende is vorders geconditioneert ende expres bevoorwaert, dat in dien haer hoogh mogende heern Staten General ofte sijn hocheijt den heere prince van Orange alle de gecontracteerde scheepen ofte eenige van deselve van doen hadden ten dienste van desen lande, dat in sulcken geval den heer verhuijder [Raulé] op de aenmaeninge van de voornoemde heeren Staten Generael ofte sijn hooghheijt den heer prince van Orange

136 Schück, I, 78-79.

137 Dunlop, 'Financieele moeilijkheden', 78.

138 Idem, 66.

139 Oud-Duits voor *Obersten*; overste.

140 Bahl, Peter, *Der Hof des Großen Kurfürsten, Studien zur höheren Amsträgerschaft Brandenburg-Preußens* (Köln 2001) 282, noot 973.

141 Idem, 404-420. Dit in tegenstelling tot Opgenoorth, Ernst, *'Ausländer' in Brandenburg-Preussen, Als leitende Beamte und Offiziere 1604-1871* (Würzburg 1967) 25.

sall vrijstaen met de voorschreven scheepen int geheel ofte ten deelen te treden uijt den dienste van hooghgedachte sijne Cheu[r]vorstelijcke doorluchtigheit, ofte soo deselve in zee sijn met een extra-ordinair vaertuijgh op te ontbieden, om deselve datelijck over te leveren ten dienste van den Staet der Vereenighde Nederlanden'.¹⁴²

Mocht Raulé verzocht worden om zijn diensten voor het vaderland te vervullen, dan zou de keurvorst dit zonder morren toestaan. 'Maar', werd er aan toe gevoegd:

'Gelijck mede specialijck is bedongen, dat de voorschreven heeren ministers in den name van sijne Ceurvorstelijcke doorluchtigheit van Brandenburg sullen bevrijden ende buijten alle becommeringe houden den voornoemde heer Raulé, [...] [en] dat meer hooghgemelte sijne Cheu[r]vorstelijcke doorluchtigheit niet alleen in een nauwe alliantie met haer hoogh mogende, maer well principalijck om dat bij heer laeste tractaet well expresselijck is bedongen, dat bij aldien sijne Ceurvorstelijcke doorluchtigheit ter orsaeke van het selve tractaet soude werden geattacqueert gelijk sijne Ceurvorstelijcke doorluchtigheit jegenwoordig vande croon Sweden, viantlijck aen gevoghten werdt, oock den staett selfs sijne Ceurvorstelijcke doorluchtigheit met alle haere maght te water ende te lande tegens sulcke aggresseurs sall assisteeren, ende daermede in rupture treden, beloovende dien volgens den voorschreven heer Raule te garandeeren ten opsichte van 't gene voorschreven is met handt en zegel van hoohstgedachte sijne Ceurvorstelijcke Doorluchtigheit van Brandenburg'.¹⁴³

Oftewel: de keurvorst huurde een marine, maar dat was eigenlijk overbodig. De Republiek diende namelijk in oorlog te treden met Zweden – volgens afspraak – en zo zou de vloot van Raulé niet een ingehuurde, Brandenburgse marine zijn, maar gewoonweg kunnen opereren onder de vlag van de Republiek en op die manier steun verlenen aan het noodlijdende Brandenburg-Prusen.

Het pakte anders uit. De Staten-Generaal weigerden om haar neutraliteit ten aanzien van Zweden te verbreken. Het zou de handel met Zweden op het spel zetten en deze in de schoot van Engeland werpen.¹⁴⁴ Bovendien concentreerde Willem III zich liever op de strijd met Frankrijk aan de Rijn (waar deze uiteindelijk ook beslist werd), dan wel de zoektocht naar een geschikte plaats voor de onderhandelingstafel. Daarnaast zorgde Raulés kloeke optreden voor de nodige aversie onder anderen kooplieden, omdat zij ook vaak onder Zweedse vlag voeren. Raulés actie schaadde dus hun belangen.¹⁴⁵ Bovendien hadden de Staten-Generaal kaapvaart op neutrale landen verboden. Daar kwam nog eens bij dat Raulé zonder officiële kaperbrieven aan de slag was gegaan.

Romswinckel en Blaspeil hadden geprobeerd de reputatieschade voor de keurvorst – bewerkstelligd door Raulé – nog te beperken. Ze stelden direct, nadat bekend was geworden dat Raulé met succes enige Zweedse schepen had geqaapt, een nieuw document op:

'Wij ondergeschreven extraordinairs envoijéz van sijne Ceurvorstelijcke doorluchtigheit van Brandenburg ter

142 GStA PK, I. HA GR Rep. 65, inv: 2; f. 18-21, 1675-01-31.

143 GStA PK, I. HA GR Rep. 65, inv: 2; f. 18-21, 1675-01-31.

144 Opgenoorth, II, 166.

145 Dunlop, 'Financieele moeilijkheden', 58.

eenre, ende ick Benjamin Raule ter anderen zijde, bekennen ende verclaeren, dat wij hebben geannulleert ende vernietigt, gelijk wij annulleren ende vernietigen bij deesen het contract ofte instrument, nopende het inhuijren, gebruijcken, onderhouden ende betaelen van eenige fregatten, op den 31 januarij deeses jaers opgerecht ende aengegaen'.¹⁴⁶

Het document is niet ondertekend. Waarschijnlijk waren Romswinckel en Blaspeil naar Raulé toegegaan om hem te laten tekenen, maar hij had geweigerd – vertrouwend op zijn nieuwe heer: de keurvorst. Hij werd hierin niet beschaamd.

Willem III verbleef op dat moment toevallig bij de keurvorst in Kleef om de tactiek van de Alliantie voor het komende campagneseizoen te bespreken. Na terugkomst in Den Haag werd hij op de hoogte gebracht. Hij schreef aan de keurvorst over 'les honneurs qu' elle ma fait pendant que j'ay este a Cleve', maar vooral over de zaak die 'contre les interest de l' Estat' inging'.¹⁴⁷ Raulé was gevangen gezet. Blaspeil en Romswinckel wilden van hem af, maar de keurvorst dacht er anders over. In zijn antwoordbrief vroeg hij aan Willem III om Raulé een 'Acte von Sicherheit und Schutz zu ertheilen, sondern ihm auch Dero Gnade und Protection, damit er wegen desjenigen, so mit Uns geschlossen, von Niemand angefochten werden möge'.¹⁴⁸ Waarschijnlijk reageerde Willem III negatief (of in het geheel niet) en zodoende was Friedrich Wilhelm begin mei – na een tussenstop in Amerongen – in Den Haag te vinden. Hij vaardigde daar uiteindelijk twee oorkonden uit. De eerste was een *Schutz und Schadlosbrief für Raule*, waarmee hij 'denselben und alle diejenige, welche er [Raulé] zu diesem Werke [de kaapvaart] mitgebrauchen wird, hiemit in Unsere Protection un Schutz halten'.¹⁴⁹ Met de ander was hij door 'die guten Qualitaeten und Geschickligkeit Benjamins von Roulé, wie auch dessen zur Beförderung Unserer Dienste und Interesse bisher bezeugeten Eifer in gnädigste Consideration gezogen, daß Wir dannenhero bewogen worden, denselben zu Unserem Rath zu bestellen und anzunehmen'.¹⁵⁰ De keurvorst had door hoogstpersoonlijke interventie Raulé vrijgekregen – een argument voor de stelling: 'the early modern state was better as a protector and facilitator rather than as an initiator of commercial enterprise'.¹⁵¹ Daarnaast beloofden de Staten-Generaal eindelijk haar hulp bij het conflict met Zweden.¹⁵² Blijkbaar wilde Willem III niet het risico lopen dat keurvorst weer naar Frankrijk overstapte.

Na terugkomst in Brandenburg behaalde Friedrich Wilhelm zijn overwinning bij Fehrbellin. In de Republiek werd het belang van deze zege erkend. Johan Maurits meldde aan de inmiddels Grote Keurvorst dat het overal gevierd werd.¹⁵³ Het vervolg van het campagneseizoen was tevens succesvol, zodat Willem III 'ne peut avoir plus de joye que j' ay en d'apprendre l'heureux succes que Vostre Altesse

146 GSTA PK, I. HA GR Rep. 65, inv: 1; f. 11, 1672-02-26.

147 GSTA PK, XIV. HA Rep. 131 – *Kriegs- und Domänenkammer zu Marienwerder*, inv: K. 126, C. 9; f. 31, 1675-03-25.

148 Schück, II, nr. 32: 66; 1675-04-17.

149 Idem, nr. 33a: 66; 1675-05-14.

150 Idem, nr. 33b: 67; 1675-05-14.

151 Houston, 'Colonies', 157.

152 Troost, 'William III', 308.

153 GSTA PK, I HA GR Rep. 63, inv: 30; 1675-08-01.

Electoralen'.¹⁵⁴ Hij beloofde zich daarnaast in te zetten om de beloofde subsidiegelden regulier te laten betalen. Dit was namelijk een probleem. Een van de redenen voor Friedrich Wilhelm om zich aan te sluiten bij de Alliantie waren de beloofde subsidiegelden. Deze werden echter vaak niet, dan wel onregelmatig betaald. In december 1676 resolveerde de Staten-Generaal zelfs dat er helemaal geen subsidie meer werd verstrekt.¹⁵⁵ De voornaamste redenen waren: de slechte financiële situatie van de Republiek, de weigering van Friedrich Wilhelm om substantiële militaire hulp te bieden aan de Rijn en de Staten-Generaal wilden niet een té verzwakt Zweden. Het laatste druiste in tegen de handelsbelangen van de Republiek.

De opzegging was eenzijdig. Het deed de Grote Keurvorst aanvankelijk niet. Hij haalde de ene na de andere overwinning op Zweden. Op 22 december 1677 werd na een belegering van zes maanden ook Stettin veroverd. Bij de Vrede van Saint-Germain¹⁵⁶ in 1679 diende hij alles weer terug te geven, net zoals na de Vrede van Olivia. Friedrich Wilhelm was furieus. Hij voelde zich in de steek gelaten. De oorlog met Zweden had zijn naam gevestigd en faam gegeven, maar hij had er niets aan over gehouden. Bovendien was de droom van een haven, vol met schepen die de 'Rote Adler' van de Brandenburg-Pruisische vlag voerden, weer uiteengespat.

Raulé's rancune

Friedrich Wilhelm's was verbolgen over de Vrede van Nijmegen. Het had ervoor gezorgd dat hij alleen was komen te staan tegenover Frankrijk. Daardoor raakte hij zijn veroveringen kwijt. Hoe kon hij deze weer terug krijgen? Of in ieder geval zijn gram halen naar de Republiek toe. Een blik op de machtspolitieke verhoudingen in Europa na de verdragen van Nijmegen en Saint-Germain deed de Grote Keurvorst al snel beseffen dat er niet veel anders op zat dan toenadering tot Frankrijk te zoeken. Het voornaamste argument voor de *Anlehnung* naar Louis XIV was 'jedoch der Gesichtspunkt der eigenen Sicherheit'.¹⁵⁷ Daarnaast beloofde Louis XIV hulp en steun in maritieme zaken. Dat kwam meteen van pas in 1680.

Friedrich Wilhelm was als altijd op zoek naar geld, het voornaamste argument voor Friedrich Wilhelm om een *Wechsel* toe te passen. Vele beloofde subsidies uit de *Guerre d'Hollande* waren niet betaald. De Grote Keurvorst broedde op een manier om deze alsnog binnen te slepen. Ten eerste werd de *Anlehnung* naar Louis XIV geheim gehouden. Daarnaast werd Van Reede na aankomst in Berlijn meteen onder druk gezet over de zogenaamde 'discutabele en indiscutabele subsidies'.¹⁵⁸ De discutabele subsidies betroffen de subsidies die niet betaald waren, nadat de Staten-Generaal in december 1676 geresolveerd hadden dat ze niet meer zouden betalen. Friedrich Wilhelm was het daar uiteraard niet mee eens, omdat deze opzegging eenzijdig was. De indiscutabele subsidies waren de beloofde gelden tot aan dezelfde resolutie. Een gedeelte daarvan had de Grote Keurvorst nog niet ontvangen. Van Reede

154 GStA PK, XIV HA Rep. 131, inv: K. 126, C. 9; f. 31, 1675-10-31.

155 Troost, 'William III', 314.

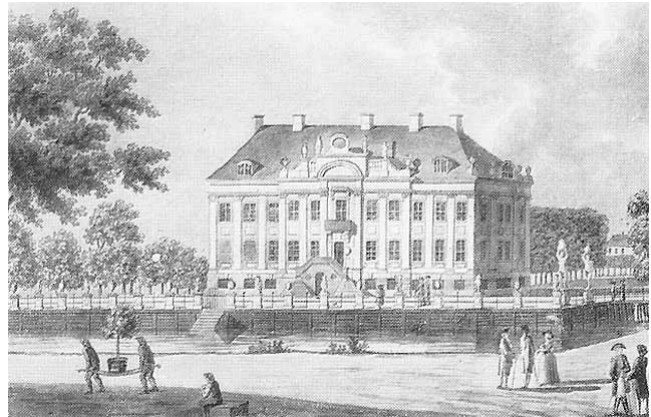
156 De vredesconferentie die belegd werd tussen Frankrijk-Zweden en Brandenburg-Pruisen ná de Vrede van Nijmegen.

157 Opgenoorth, II, 209.

158 Troost, 'William III', 314.

had echter van Willem III en de Staten-Generaal bijzonder weinig onderhandelingsruimte gekregen, dus voorlopig viel bij de Republiek niets te halen. Friedrich Wilhelm zette daarom in op het achterstallig onderhoud van 1,5 miljoen thaler van het danig verzwakte Spanje.

Friedrich Wilhelm wende zich daarvoor naar zijn nieuwe troef: de gehuurde vloot van Raulé. De Middelburgse koopman was vertrokken uit de Republiek en naar Berlijn verhuisd. Een van zijn eerste huizen, 'Raules Hof', aan de Adlerstrasse werd in 1933 afgebroken voor de uitbouw van de Rijksbank.¹⁵⁹ Zijn latere Schloss Rosenfelde (zie afbeelding 4¹⁶⁰) staat nu middenin het Tierpark.¹⁶¹ Hij was lang niet alijd daar te vinden, maar 'aan de

Afbeelding 4: Schloss Rosenfelde

havens der Oostzee: Königsbergen, Pillau, Kolberg, Emden', waar volgens Hamel, 'de herinnering van zijn onstuimigen arbeid nog voort[leeft]'.¹⁶² Raulé was dus druk. Friedrich Wilhelm had hem namelijk tot *Oberdirektor in Seesachen* benoemd. Om Spanje te dwingen de achterstallige subsidies te betalen, moet Raulé zijn kapersvloot weer klaarmaken. Friedrich Wilhelm verordonneerde vervolgens een ongelimiteerde *Kaperkrieg* tegen Spaanse schepen, goederen en inwoners.¹⁶³ De schepen voeren onder Brandenburg-Pruisische vlag, maar waren in het geheel bemand door Nederlanders.

Het enige succes van de *Kaperkrieg* was de kaping van *Carlos Secundus* voor de kust van Oostende. Het werd omgedoopt tot de *Markgraf von Brandenburg* en het vlaggenschip van de 'kaapmarine'.¹⁶⁴ In deze functie was het betrokken bij het plan om bij Cabe de Sao Vicente (kaap St. Vicent), aan de zuidkust van Portugal, de Spaanse zilvervloot te overvallen – naar voorbeeld van. Dat mislukte en 'a minor scap there in October 1680 was the Hohenzollerns' only naval battle till the twentieth century'.¹⁶⁵ De kaping en de mislukte overval veroorzaakten een diplomatieke rel, die gemakkelijk had kunnen uitlopen op oorlog.¹⁶⁶

De ministers van de Grote Keurvorst waren verdeeld over de ingezette koers. Het was dezelfde splitsing als voor en tijdens de *Guerre d'Hollande*. Meinders en Fuchs waren pro-Frans en daarmee automatisch anti-Spaans. Jena beijverde een veel gematigder beleid. Hij observeerde dat Friedrich Wilhelm 'did not at all understand sea affaires, and that he had been put upon them by some, who sought their owne interest in it more than his'.¹⁶⁷ Jena beschouwde de 'desseins' die Raulé schetste bij

159 *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 'Berlijnse verkeers- en bouwproblemen, de bouwplannen van de Rijksbank' (12 januari 1933) Avondblad B.

160 http://www.preussen-chronik.de/bild_jsp/key=bild_berlin_schlossfriedrfelde.html. Een tekening uit 1787 door Carl Benjamin Schwarz. Het huis was inmiddels omgedoopt tot Schloss Friedrichsfelde.

161 www.tierpark-berlin.de

162 Hamel, 'Geniale organisator', 218.

163 Philippson, Martin, *Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, 3 dln. (Berlijn 1897-1903) III, 221.

164 Heyden, *Rote Adler*, 12.

165 McKay, *Great Elector*, 188.

166 Troost, 'William III', 315.

167 Althans volgens de Engelse diplomaat Edmund Poley aan *Secretary of State* Sir Leoline Jenkins, 1680-11-16. De correspondentie van Jenkins als secretary bevindt zich het in *State Paper Office* in *The National Archives* (TNA)

Grote Keurvorst als gevaarlijk en ondermijnd voor de betrekkingen met de Republiek. In dezelfde periode werd namelijk gestart met een koloniaal avontuur.

Raulé financierde, met bevriende Nederlandse kooplieden, persoonlijk de eerste expeditie in de zomer van 1680.¹⁶⁸ Friedrich Wilhelm leverde 20 'mariniers' en een standaard met de 'Rote Adler'-vlag van de Hohenzollern.¹⁶⁹ Dit laatste was van wezenlijk belang voor Raulé en zijn kompanen. De bedoeling was om een graantje mee te pikken van de goud-, ivoor- en slavenhandel vanuit West-Afrika, buiten het monopolie van de Nederlandse West Indische Compagnie (W.I.C.) om, onder de Brandenburgse vlag. Hierdoor was de expeditie formeel gedekt.¹⁷⁰ Waarschijnlijk wist Raulé voor zijn plannen in de persoonlijke omgang met de Grote Keurvorst de juiste snaar te raken. Daarnaast schilderde hij een beeld naar buiten toe, waarbij hij het deed voorkomen alsof hij zijn hele ziel en zaligheid inzette voor het welzijn van Brandenburg-Prusen. Hij beloofde in artikel 21 van zijn 'Deductie' om 'tot allen tyden een Patroon der Koopluyden te zijn, en te blyven, en alle saecken bij sijne Churfurstelijke Doorluchtigheyt tot haerder avantagie voor te dragen, ende soo veel in hem is, uyt te voeren.'¹⁷¹ Toch lieten de Staten-Generaal en de W.I.C. zich niet zomaar in de luren leggen. Ze protesteerden bij monde van Van Reede. De Staten-Generaal vaardigde een decreet uit waarbij het werd verboden voor Nederlanders om in vreemde dienst te werken. Raulé en Friedrich Wilhelm protesteerde hier heftig op.¹⁷²

Terwijl er in Europa een 'diplomatieke rel' zich ontwikkelde, verkende de twee schepen van de expeditie de 'Goudkust'. In januari 1681 werd het eerste vat brandewijn verkocht aan welwillende Afrikaners.¹⁷³ Het gebied waarin dit gebeurde werd echter geclaimd door de W.I.C.. Een van de schepen, *Wappen von Brandenburg*, werd gekaapt en de Nederlandse bemanning kreeg de doodstraf, uitgevoerd op het Nederlandse fort Elmina.¹⁷⁴ Het andere schip, *Morian*, wist te ontsnappen. Het slaagde er zelfs in om op 16 mei 1681 een succesvolle landing uit te voeren op de kust en hierbij een verdrag te sluiten met drie Afrikaanse hoofdmannen. Het keerde in augustus terug naar Brandenburg-Prusen met goud en ivoor. De Grote Keurvorst was opgetogen en liet een gedenkmunt (afbeelding 5¹⁷⁵) slaan. Daarnaast was hij in alle staten, omdat de W.I.C. het had gedurfd een van zijn schepen te confisqueren. Raulé zat op dezelfde lijn en schreef aan de keurvorst, 'daß es nu die rechte Zeit sei, an den hernn van Amerongen darüber zu klagen und zu remonstriren'.¹⁷⁶ Het maakte de positie van Van Reede er niet makkelijker op.

---

in Londen. De NTA zijn bezig om de *State Papers* uit de periode 1509-1714 te digitaliseren en online te zetten op <http://gale.cengage.co.uk/state-papers-online-15091714.aspx>. De *State Papers Foreign* worden verwacht in 2011. Het citaat komt uit McKay, *Great Elector*, 189.

168 Schück, I, 142-143.

169 Idem.

170 Schmitt, Eberhard, 'The Brandenburg overseas trading companies in the 17th century', in Blussé, Leonard en Gaastra, Femme (reds.), *Companies and Trade* (Leiden 1981) pp. 159-176, 163.

171 Raulé, Benjamin, *Deductie van een Nieuww Admiraliteyts en Commercie-Collegie. In Colbergen, Coningsbergen ende Mummel, zijnde drie Zee-Havens ende Steden, onder Syn Churfurstelijke Doorluchtigheyt van Brandenborgh, op te rechten. Gestelt door de heer Beniamin Raulée ende daer by gevoegt eenige consideratien ofte remarques door C.P.* ('s Gravenhage, Gedrukt by Gerrit Rammazeyn, Boeckdrucker achter de Kalvermart, inde Konst en Boeckdruckerye, 1680). Zie bijlagen; nr. 2: Deductie Raulé 1680-02-14.

172 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 3106; Korte aantekeningen bedoeld als basis voor een rapport aan de Staten-Generaal over wedervaardigheden aan het Brandenburgse hof en de verovering van een Spaans schip door Brandenburgse fregratten, 1680.

173 Heyden, *Rote Adler*, 15.

174 Schück, I, 146.

175 Heyden, *Rote Adler*, 64-65.

176 GStA PK, I. HA GR Rep. 65, inv: 7; 1681-07-24.

De diplomaat zat klem tussen twee muurvaste posities. De Staten-Generaal steunde de W.I.C., omdat zij het gebied waarin de W.I.C. opereerde, beschouwden als haar jurisdictie. Het *Wappen von Brandenburg* had inbreuk hierop gepleegd en daarvoor geboet. Friedrich Wilhelm ging in de tegenaanval door zich te beroepen op het *Mare Liberum*¹⁷⁷ (vrije zee). Het vrijhandelsprincipe waarmee de Republiek haar fortuin had gemaakt, maar genegeerd werd als het niet uitkwam. Bovendien had hij reeds meerdere malen de missie aangekondigd.¹⁷⁸ Friedrich Wilhelm voelde zich tekort gedaan. Het was zijn overtuiging dat:

'Seefahrt und Handlung sind die fürnehmsten Säulen eines Estats, wodurch die Unterthanen beides zu Wasser, als auch durch die Manufakturen zu Lande ihre Nahrung und Unterhalt erlangen'.¹⁷⁹

De gevestigde zeemachten zoals de Republiek hadden echter geen behoefte aan nog meer concurrentie. Brandenburg-Pruisen zou zich moeten invechten. Friedrich Wilhelm moet beseft hebben dat dit

(vooralsnog) onmogelijk was.¹⁸⁰ Toch bleef hij vasthouden aan zijn droom – hierin bijgestaan door Raulé.

Friedrich Wilhelm eiste voor het verlies van het *Wappen von Brandenburg* een schadevergoeding van 68.000 thaler, dit bovenop de discutabele en indiscutabele subsidies. Van Reede had echter totaal geen onderhandelingsruimte meegekregen voor zijn missie. Om het tij te keren gaf Friedrich Wilhelm aan Raulé opdracht een 'strafexpeditie' te organiseren, maar deze leed al na enkele zeemijlen schipbreuk.¹⁸¹ Het was überhaupt een utopische gedachte dat de keurvorstelijke vloot

het op kon nemen tegen de Nederlandse vloot. Van Reede zat in een machteloze positie.

Ondertussen waren de activiteiten van Raulé niet onopgemerkt gebleven in de Republiek. Schuldeisers meldde zich bij Van Reede. Deze moet Raulé hierop hebben aangeschreven (of gesproken).¹⁸² Het staat overigens niet vast of Raulé en Van Reede elkaar ooit ontmoet hebben, maar uit de toonzetting van de brieven valt op te maken, dat ze elkaar iets beter kenden dan van alleen schrijven.

177 De Nederlandse rechtsgeleerde Hugo de Groot formuleerde het principe van vrije handel op zee in 1609; Groot, Hugo, *Mare Liberum* (Leiden 1609).
 178 Troost, 'William III', 317.
 179 Schück, I, XI naar een Edikt van 1686-01-01.
 180 Het Duitse keizerrijk bevond zich in meer of meer in dezelfde positie aan het begin van het moderne imperialisme rond 1870.
 181 In de meest letterlijke zin van het woord; Heyden, *Rote Adler*, 17. Heyden annotteert deze bewering echter niet.
 182 In de minuten (=klad van te schrijven brieven) in HUA, *Amerongen*, tn: 1001, zijn helaas geen brieven gevonden van Van Reede aan Raulé.

Raulé trof in ieder geval geen enkele blaam voor zijn handelwijze. Althans, dat vond hij zelf. Hij trad op als onderhandelaar voor Friedrich Wilhelm en goochelt in de meeste van zijn brieven met getallen, obligaties en munteenheden. Wanneer het komt over zijn eigen schulden, zoals het vermeende niet betalen van het uitrusten van de kapervloot in 1675¹⁸³, dan laat Raulé zich van zijn scherpste kant zien, omdat hij wist hoe 'gevaerlijk icc in mijnen gelijc staen'.¹⁸⁴ Zijn tegenstander konden dan ook beter van een 'spits af te tuymnelen', zonder dat ze daaronder 'stroo te wachten soude hebbe'.¹⁸⁵ Desalniettemin:

'indien sij willen opiniatrereren [= onverzettelijk blijven] soo moet icc mij defendeeren en daer een seer bequamen man toe aen te nemen die de sake wel vervolgt met mij communicasie. Het sal mij seer dat Uw Extraordinaire [Van Reede] een seer goede reijs hebben en spoedig mach weder keeren ende dese sake adijsteeren. Icc sal inde gewese sake my oocc laten vinden ende trachten de sake daer samen te derigeeren dat die gaende Z.C.V.D. [Zijne Churvurstelijke Doorluchtigheid] ende haer hoog mogende inde goede vrient schap sullen connen blijve.'¹⁸⁶

Raulé bepleitte hier de oplossing voor het conflict tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen. De Republiek diende de achterstallige subsidies te betalen. Daarbovenop compensatie voor het *Wappen von Brandenburg* te geven en daarnaast de 'leugenaers en beniders'¹⁸⁷ van Raulé hun mond laten houden. In ruil daarvoor zou Friedrich Wilhelm zich los maken van Frankrijk en wellicht aansluiting zoeken bij de anti-Franse coalitie. De Staten-Generaal waren en onverwurmbaar en Van Reede keerde met lege handen terug naar Berlijn.

Raulé's Reputatie

Friedrich Wilhelm liet zich niet tegen houden om verder te gaan met Raulé's desseins. Uiteindelijk werd op 18 november 1682 officieel de Brandenburgisch-Afrikanische Compagnie (B.A.C.) opgericht, middels een zogenaamd *Oktroi*.¹⁸⁸ Schepen werden uitgerust en kwamen terug met handelswaren. Successen werden gevierd, zoals het binnenlopen van een zoutschip.¹⁸⁹ In het begin van 1683 werd zelfs de eerste handelspost geopend; *Groß Friedrichsburg*, op de kust van het tegenwoordige Ghana. De strategie was – om verdere conflicten in ieder geval te mijden – te landen en handel te drijven met regio's die nog niet 'bezet' waren. Dit lukte slechts ten dele. De conflicten met de W.I.C. stapelden zich op.

De organisatiestructuur van de B.A.C. was uitgebreid¹⁹⁰, maar draaide uiteindelijk om de door de

183 Voor een samenvatting van de kwestie zie: HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 3113, Stukken betreffende de aanspraken van Jacob Godin, burgemeester van Veere, ten laste van Benjamin Raulé, opperdirecteur van de marine aldaar, wegens de kosten van de door deze in 1675 ten behoeve van de keurvorst van Brandenburg gevormde uitrusting van tien fregratten, 1683-184.

184 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2831; 1681-07-13.

185 Idem.

186 Idem.

187 Idem.

188 Schück, II, nr. 67, 136-142; 1682-11-18. Een eerder concept is te vinden onder nr. 63, 126-129; 1682-03-17.

189 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 3123; Vers op de aankomst van het eerste Brandenburgse zoutschip, gevaren op de Drage naar Potsdam, 1683. Gedrukt, in gouden letters. Zie bijlage Nr. 3: Vers.

190 Voor een analyse zie Schmitt, 'Trading Companies', 164-165, gebaseerd op Schück, I, 354-371.

keurvorst aangestelde president. De eerste president mocht geen verassing heten: 'the egoistic Raule, whose commercial experience was rather inadequate'.¹⁹¹ Schmitt kwam tot dit oordeel na een analyse van de werking van de B.A.C.. De slotsom was duidelijk:

'Raule understood and supported the overall conception of the Great Elector; he repeatedly took risks to contribute to its realization, thus neglecting to a considerable degree the creation of a solid financial foundation and a basis of confidence for his overseas ventures commercially. At the same time he considerably overestimated the financial, political, diplomatic, and military resources of Brandenburg-Prussia which were available to back up the realization of the various schemes for maritime ascendancy and overseas trade. [...] As of necessity, the result was a fiasco'.¹⁹²

Voor tijdgenoten was dit ook redelijk duidelijk, maar de Grote Keurvorst leek oogkleppen op te hebben. Hij was reeds in 1676 gewaarschuwd door Blaspeil en Romswinkel:

'wie ich aber diesen Mann von Zeit zu Zeit mehr und mehr habe kennen lernen, so besorge ich sehr, daß E[uer] Ch[urfürstlichen] D[urchlauchtigkeit] mit demselben zuletzt nicht werden verwahrt sein. Ich rufe Gott zum Zeugen, daß nicht einige Passion, sondern die lebendige Erfahrung mich solchergestalt von ihm judicieren obligieret. Seine *Conduite* taugt gar nicht, er fängt vieles an, ohne vorher zu überlegen [...]. Er ist verschmitzt und prompt, kan reden und schreiben was er will, und wo man zweifelt und ihm einige *Dubia* moviret, weiß er alsbald sehr scheinbare Ausflüchte zu finden und allen seinen Sachen eine solche Farbe anzutreichen, daß er auch die allerklügsten damit einzunehmen und in seine *Sentiments* zu bringen weiß'.¹⁹³

Friedrich Wilhelm volgde echter een droom, die door Raulé bewaarheid werd. Het maakte hem niet uit dat Raulé 'ruijckt naer gelt, als een koe naer muskiljaet'.¹⁹⁴ De Grote Keurvorst verleende immer protectie. Zelfs wanneer personen in zijn directe omgeving erop wezen dat het frappant was dat Raulé er een groot persoonlijk vermogen op na hield, terwijl de schatkisten van de vloot en de B.A.C. constant in diepe schuld stonden.¹⁹⁵ Raulé wist waarschijnlijk goed hoe hij de leningen van Friedrich Wilhelm moest afromen. Bovendien kreeg hij een persoonlijke toelage van de Grote Keurvorst. Het is dus houdbaar om te stellen dat 'many of the richest men of the seventeenth century profited from the inability or unwillingness of central authorities to document and exploit human and natural resources. Those who received monopolies or licences from the crown did well'.¹⁹⁶ Typisch daarnaast was een schertsgedicht over Raulé en de Grote Keurvorst:

Der Churfürst und was Fürstlich heisst,
Haben jüngst beim Raule gespeist

191 Schmitt, 'Trading Companies', 174.

192 Idem.

193 Schück, II, nr. 35, 68-70; 1676-03-17.

194 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 2832; 1681-11-01. 'Muskiljaet' betekent sterk ruikende stof; oneigenlijk en ironisch op de stank van uitwerpselen.

195 McKay, *Great Elector*, 190.

196 Houston, 'Colonies', 162.

Mittags zu Rosenfeld.
Allwo man hat, versteh mich recht,
Kostbar gegessen und gezecht,
Gespielet mit dem Gelde.¹⁹⁷

Het leek Friedrich Wilhelm niet te deren. Hij moedigde hij Raulé aan door hem aan te sporen schepen te bouwen. Hiervan kocht hij er vanaf 1684 telkens een aantal, zodat de vloot niet langer op huurbasis was.¹⁹⁸ In de scheepsbouw werd Raulé bijgestaan door Michael Mathias Smidts, bouwmeester van het Friedrich Wilhelm-kanaal dat de Oder en de Spree verbond en vanaf 1680 verantwoordelijk voor het *Berliner Schloss*.¹⁹⁹ Daarnaast was Smidts de toezichhouder op de herbouw van Huis Amerongen.²⁰⁰ Het geeft aan hoe klein de hofkring rond Friedrich Wilhelm eigenlijk was. In die kring maakte Raulé maar weinig vrienden.

Na het wegvallen van de steun van de Grote Keurvorst – door zijn dood – ging het daarom snel bergafwaarts met de B.A.C., de vloot en Raulé. Friedrich III/I (1657-1713)²⁰¹ hield de B.A.C. nog wel overeind, omdat hij wist hoeveel deze had betekend voor zijn vader.²⁰² Na de val van *Oberpräsident* Eberhard von Danckelman (1643-1722) in 1697 verloor Raulé zijn laatste steunpilaar en verdween hij samen met hem, op beschuldiging van corruptie, in de vestiging Spandau.²⁰³ Hieruit mocht hij na een vruchteloos proces van vijf jaar weer vertrekken. Aangezien er eigenlijk geen andere kandidaten waren werd de inmiddels bijna 70-jarige Raulé gevraagd c.q. bevolen om orde op zaken te gaan stellen bij de B.A.C.. Het mocht niet baten. Uiteindelijk bracht Raulé de laatste jaren van zijn leven door op een kleine woonboot in de haven van Hamburg. Hij stierf daar eenzaam en verlaten in 1707. Wellicht illustratief voor de positie die Raulé innam in zijn nadagen was de manier waarop hij vermeld werd in de begrafenisboek van de frans-gereformeerde gemeente Hamburg-Altona: 'Am 16. 5. 1707 wurde beigesezt – der fremde Oberst'.²⁰⁴ Raulés naam was niet eens de moeite om neer te schrijven.

Na zijn dood werd wel weer over hem geschreven. Hamel vatte het samen als:

'Langen tijd hebben de geschiedschrijvers niets dan leelijks van den schepper [Raulé] van dit alles [de marine en compagnie] weten te vertellen. Eerst in den lateren tijd hebben nauwkeuriger studies de belangrijke beteekenis van Raulé's persoonlijkheid beter tot erkenning gebracht. En in dit licht ziet men hem nu. [...] En wij, hoe bezien wij, Hollanders, dezen langenoet? Hij heeft in zijn tijd tégen ons vaderland ingewerkt. De heerschende stroomingen gehaat en gecontrarieerd. 's Lands belangen belaagd. In óns Nederlandsch Pantheon vindt Benjamin Raulé geen plaats! [...] [Desondanks was hij] een toonbeeld van dat geheel van wonderbaarlijke arbeidskracht, vasthoudendheid, vèrstrekkend zakelijk inzicht en zakendorst, die een

197 Een gedicht van Von Canitz, geciteerd in Heyden, *Rote Adler*, 12.

198 Opgenoorth, II, 305.

199 Szymanski, Hans, *Brandenburg-Preußen zur see 1605-1815, Ein Beitrag zur Frühgeschichte der deutschen Marine* (Leipzig 1939) 51.

200 Mulder, *Amerongen*, 55.

201 Keurvorst Friedrich III werd koning im Pruisen in 1701, vandaar III/I.

202 McKay, *Great Elector*, 191.

203 Schmitt, 'Trading Companies', 175.

204 Geciteerd in Jorberg, 'Raule', 7.

onafscheidelijk deel vormen van de mystiek van ons volk'.²⁰⁵

Raulé blijft geheimzinnig in die zin, dat zijn daden, acties en persoonlijkheid moeilijk zijn te duiden. Handelde hij in eigenbelang, om zo rijk mogelijk te worden? Of was zijn dadendrang oprecht en wilde hij niets liever dan de landen van de Grote Keurvorst opstuwen in 'de vaart der volkeren' door ze een vloot en een handelscompagnie te geven? Een antwoord is niet voorhanden. De literatuur is verre van toereikend. De spaarzame brieven van Raulés hand geven een eenzijdig beeld van een man die zich aan alle kanten aangevallen voelde – en dit waarschijnlijk ook werd. Meer onderzoek – uitgebreider, structureler en analytischer – is ervoor nodig om een duidelijker beeld te schepen van de man en zijn motieven. Was Raulé een eerbiedwaardig, hardwerkende en onbegrepen koopman? Of was hij toch een onberekenbare charlatan, die het vertrouwen wist te winnen van een geroemd vorst, door in te spelen op zijn zwakte: de droom van een eigen vloot en handelscompagnie?

Anti Associatie

De perikelen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen rondom Raulé en zijn vloot en handelscompagnie speelden op de achtergrond van een groter en internationaler politiek-diplomatiek speelveld. Na de vrede van Nijmegen ging Louis XIV vrolijk verder met het uitbreiden van zijn noordoost-grens. Hierbij kreeg hij hulp van de door hemzelf opgezette *Chambres des Réunions*. Deze gerechtshoven zochten in oude wetten om zo dubieuze claims op grondgebied in de Spaanse Nederlanden te rechtvaardigen. Willem III had moeite met het bouwen van een nieuwe anti-Franse alliantie. De ene oom, Friedrich Wilhelm, voelde zich in de steek gelaten en de andere, Charles II, wilde niet te veel afstand nemen van Frankrijk. De keizer had het te druk met opstandige Hongaren en de Turken aan zijn oostgrens.

In 1681 leek het tij te keren. Louis XIV annexeerde Strasbourg op 30 september. Als reactie tekenden de Republiek en Zweden op 10 oktober het zogenaamde Associatieverdrag. Van Reede werd geïnstrueerd om Friedrich Wilhelm te binden aan de Associatieliga, zonder tegemoet te komen op gebied van de discutabele subsidies of compensatie voor het *Wappen von Brandenburg*. De betrekkingen hadden echter een dermate dieptepunt bereikt dat, indien alle eisen van de Grote Keurvorst tegemoet werden gezien, het zelfs dan te betwijfelen was of hij tot de Associatieliga zou zijn toegetreden.²⁰⁶ Van Reede observeerde dat Friedrich Wilhelm er met geen haar op zijn hoofd aan dacht om een verdrag met Zweden te tekenen.²⁰⁷

Louis XIV probeerde zijn *Réunions* in de *Reichstag* geaccepteerd te krijgen. De keizer kon dit niet accepteren en sloot zich aan bij de Associatieliga op 28 februari 1682, 'determined to concentrate on the Rhine rather than the Danube'.²⁰⁸ Van Reede was ondertussen zijn geluk gaan beproeven bij de keurvorst van Saksen. In oktober sloot deze zich aan. Na terugkomst in Berlijn leek het erop dat de

---

205 Hamel, 'Geniale Organistor', 221.

206 Troost, 'William III', 319.

207 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 2872; 1681-12-06.

208 Spielman, *Leopold*, 97.

Grote Keurvorst klaar stond om toe te treden. Friedrich Wilhelm was namelijk woedend op Louis XIV, omdat deze het prinsdom Orange had geannexeerd. Van Reede rapporteerde aan Willem III dat Friedrich Wilhelm de kwestie aanhangig had laten maken bij de Franse vorst, omdat hiermee weleens 'syne decendenten naamaels souden kunnen werden vernaadeelt'.²⁰⁹ Willem III had namelijk al regelmatig toespelingen gemaakt op zijn erfenis. Mocht hij kinderloos blijven, dan zou het grootse deel wel eens kunnen toevallen aan (een van) de zonen van Friedrich Wilhelm. Het protest van de Grote Keurvorst haalde echter niet veel uit. Pas bij de Vrede van Rijswijk in 1697 werd Willem III hersteld in zijn prinselijke waardigheid. Hij had trouwens zijn erfenis nog steeds niet geregeld. Na zijn dood in 1702 ontstond er dan ook een erfopvolgingsconflict tussen de Friese Nassau-tak en Hohenzollern. Het was een theoretisch conflict, want Louis XIV had er een marionet geplaatst die de Franse soevereiniteit erkende. De Vrede van Utrecht (1713) bevestigde de bestaande situatie, maar verleende het wapen en de titel aan de Hohenzollern. De Nassau's waren echter stug doorgegaan met voeren van de titel 'Prins van Oranje'. Vanaf 1732 stonden de Hohenzollern dit formeel toe. Vandaag de dag zijn er dus twee prinsen van Oranje; Willem-Alexander Claus George Ferdinand (1967) en Georg Friedrich Ferdinand (1976).

In 1682 zat het prinsdom echter vol met Franse soldaten, gestuurd door Louis XIV. Friedrich Wilhelm leek bereid zich aan te sluiten bij de Associatieliga. Van Reede vervoegde zich in Den Haag voor nieuwe instructies. Hij kreeg meer onderhandelingsruimte, maar toen Van Reede zich weer meldde in Berlijn bleek de situatie weer veranderd. Fuchs had een *Denkschrift* geschreven over de te volgen koers in de buitenlandse politiek van Brandenburg-Pruisen. Hij stond een *Schaukelpolitik* voor. *Wechselen* in een nieuw jasje. Zolang niet duidelijk was of de keizer zijn volledige steun kon geven – de Turken stonden bijna aan de poorten van Wenen – diende Friedrich Wilhelm een middenkoers te varen.²¹⁰ De Grote Keurvorst durfde zich niet compleet los te maken van Frankrijk, uit oogpunt van zijn eigen veiligheid. Hij bleef daarom ervoor ijveren dat de Franse voorstellen voor een vredesverdrag tussen Spanje, de keizer en Frankrijk (*in concreto* de acceptatie van *Réunions*) gehonoreerd werden.²¹¹

Nadat de Turken verslagen waren in september 1683 steeg de spanning in het Rijngebied. Willem III stond erop om Spanje militair te hulp te komen. Deze wens werd gefrustreerd door Amsterdam en met name door burgemeester Coenraad van Beuningen (1622-1693). Van Beuningen had in een eerder stadium geprobeerd Charles II over te halen om toe te treden tot de Associatieliga, maar was hierin gefaald. Hij beschouwde de liga te zwak, Frankrijk te sterk en weigerde daarom geld vrij te maken voor een kansloze missie. Het gaf de machtsverhoudingen in de Republiek goed weer. Willem III balanceerde constant en had regelmatig moeite om zijn gewenste politiek uit te voeren. Het ergste was nog: Amsterdam kreeg steun van Friedrich Wilhelm. Toen 'Fuchs visited Amsterdam in March 1684 to express the Elector's delight with Amsterdam's refusal to contribute in raising the extra troops and subsequently to urge William III to accept the French proposals, an angry altercation between the two men took place'.²¹² Willem III kon niet begrijpen dat Friedrich Wilhelm zich bemoeide met zijn binnenlandse politiek. Hij moet helemaal moedeloos zijn geworden toen op 15 augustus 1684 de Vrede

---

209 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 2865; 1682-11-24.

210 Opgenoorth, II, 244.

211 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 3094; 1683-05-15.

212 Troost, 'William III', 325.

van Regensburg werd getekend, waarbij de keizer en Spanje de *Réunions* accepteerde.

Acceptatie Associatie

De Vrede van Regensburg zorgde ervoor dat Friedrich Wilhelm zich veiliger en dus vrijer voelde om weer richting de Republiek op te schuiven. De *Annäherung* was naast politiek, zeker religieus gemotiveerd:

'Außer dem Fehlen wirklich brennender Konflikstoffe trug dazu das gleiche konfessionelle Interesse bei. Der Kurfürst hatte in den vergangenen Jahren wiederholt zu erkennen gegeben, wie ungern er Frankreichs im eigenen Land wie anderswo den Reformierten feindliche Politik sah'.²¹³

Opgenoorth ging er vanuit dat de gemoederen rondom de botsingen tussen de W.I.C. en de B.A.C. reeds waren bedaard. Van Reede merkte eind 1684 dat er inderdaad ideeën aan het veranderen waren in Berlijn.²¹⁴ Friedrich Wilhelm stelde voor om Fuchs weer naar de Republiek te sturen. Willem III reageerde positief. Hij riep daarop wel Van Reede terug. Deze stond namelijk op goede voet met zowel Van Beuningen, als Willem III. De laatste wilde een herhaling van het jaar ervoor voorkomen en zorgen dat de hij en Amsterdam op één lijn zouden zitten naar Brandenburg-Pruisen toe.²¹⁵ Van Reede slaagde, alhoewel een volledige verzoening nog niet in zicht was.²¹⁶ Desalniettemin sloten de Republiek en Brandenburg-Pruisen eindelijk weer een verdrag op 23 augustus 1685. De Grote Keurvorst kreeg een bedrag van 440.000 thaler en legde zijn claim op de discutabele subsidies neer, evenals de eis voor compensatie van het *Wappen von Brandenburg*.²¹⁷ De ratificatie liet echter nog op zich wachten.

Interessant genoeg gaf Louis XIV zelf het laatste zetje. De herroeping van het Edict van Nantes in oktober schokte calvinistisch Europa, dus ook de Amsterdammers. Het was niet langer geoorloofd om Louis XIV zijn gang te laten gaan. Het verdrag met de Grote Keurvorst kon worden geratificeerd.²¹⁸ De Grote Keurvorst reageerde op Louis XIV door de uitvaardiging van het Edict van Potsdam op 8 november. Hij verwelkomde hiermee de Hugenotische vluchtelingen.²¹⁹ In de zomer van 1686 waren Willem III en Friedrich Wilhelm weer samen te vinden in Kleef om gezamenlijke interesses te bespreken, net zoals een decennium daarvoor (waarna Raulé zich aandienende als spelbreker). Van Reede was ook in Kleef. Hij diende als commissaris van de Staten-Generaal de Grote Keurvorst te ontvangen. Het ontging hem niet dat Friedrich Wilhelm duidelijk op zijn gemak was met de verbeterde betrekkingen.²²⁰ Wellicht werd er tevens voor het eerst gesproken over een mogelijke ondersteuning van Brandenburg-Pruisen aan Willem III in zijn plannen om de Engelse troon op te gaan eisen. Friedrich Wilhelm was hier huiverig over, in tegenstelling tot zijn zoon Friedrich III/I. Troost claimt daarom dat

213 Opgenoorth, II, 256.

214 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 2873; 1684-10-31 en 1684-12-26.

215 Troost, 'William III', 328.

216 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, in: 2788; 1685-05-6.

217 Troost, 'William III', 328.

218 Idem, 329.

219 Opgenoorth, II, 259.

220 HUA, *Amerongen*, tn: 1001, inv: 3124; 1686-07-30.

'William learned of his uncle's death in May 1688 with some relief, especially since the new Elector, Frederick III, had already been advocating Brandenburg-Dutch co-operation at a time when his father was still in the French camp'.²²¹ Friedrich III/I was dus een fervent voorstander van Willem III's plannen. In ruil daarvoor wilde hij wel in het testament van Willem III – die nog steeds kinderloos was. Een persoonlijke ontmoeting in Hannover moest er aan te pas komen op 10 september 1688. Willem III kreeg Friedrich III/I's steun, zonder zich ergens aan te verbinden. De oversteek van het leger van de Republiek naar Engeland kon plaatsvinden, omdat een Brandenburg-Pruisisch hulpleger de wacht hield aan de Rijn. Na het marcherende winterleger van 1672 had de betrekking tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen in 1688 een hoogtepunt bereikt met het beschermingsleger van Friedrich III/I. Pas 99 jaar later zou het leger van Brandenburg-Pruisen echt de rivier een keer oversteken, met een geheel ander doel.

De Grote Keurvorst had 48 jaar lang de Europese machtspolitiek van dichtbij meegemaakt. In die tussentijd had hij tevens getracht om van zijn landen een eenheid te maken. Het had hem voorzichtig gemaakt. Het plan van zijn neefje was in zijn ogen te wild, te riskant. Willem III kon naast veel winnen, ook veel verliezen. De plannen hielden Friedrich Wilhelm wel bezig, getuige de paswoorden van de laatste twee dagen van zijn leven: 'Amsterdam' en 'Londen'.²²² Ten slotte vertrok Willem III op 11 november 1688 Willem III vanuit Hellevoetsluis om koning van Engeland te worden. Hij liet de Republiek niet weerloos achter als prooi voor Louis XIV. Brandenburg-Pruisen verleende militaire ondersteuning, 'so the future king of Engeland could be confident that the United Provinces would be reasonably safe in his absence'.²²³

De Grote Keurvorst was inmiddels overleden. Gedurende zijn gehele regering was hij bezig met de uitbouw van de veiligheid van zijn gebieden. Regelmatig zocht hij daarvoor de hulp van de Republiek. In 1672 werden de rollen even omgedraaid. Na de Vrede van Nijmegen ontstond er een periode waarin de relatie een regelrecht dieptepunt bereikte. 1688 belichaamde het herstel, dat zich vanaf 1685 had ingezet. Het was een piekmoment in de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen.

---

221 Troost, 'William III', 330.

222 Althans, volgens Cloger, B., *Friedrich Wilhelm, Kurfürst von Brandenburg* (Berlijn 1984), 351.

223 Troost, 'William III', 332.

Conclusie

De nationaal-socialisten hadden gelijk. Raulé was een voorbeeld voor zijn tijd en belangrijk in de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Prusen, maar dan als spelbreker. De vloot- en kolonisatieplannen van Friedrich Wilhelm waren utopische wensprojecten. De economische en sociale randvoorwaarden waren niet aanwezig in Brandenburg-Prusen. Het pragmatisch absolutisme van de Brandenburg-Pruisische staat zorgde er echter voor dat het alsnog mogelijk werd gemaakt. Wat betekende dat voor de betrekkingen met de Republiek?

Voor het Verdrag van Berlijn van 1672 waren de Republiek en Brandenburg-Prusen al regelmatig met elkaar in aanraking gekomen. Het was vooral Friedrich Wilhelm die toenadering zocht, onder meer door te trouwen met de dochter van Frederik Hendrik en Johan Maurits aan te stellen als stadhouder in Kleef. Hij wilde zijn geruïneerde erflanden beschermen en weer economisch tot bloei brengen. Hiervoor dacht hij de steun van de Republiek nodig te hebben. De voorvechters van de Ware Vrijheid zaten echter niet te wachten op een vorst, gelieerd aan het huis van Oranje. Ze lieten Brandenburg-Prusen dan ook regelmatig links liggen. De zwakke internationale positie van Brandenburg-Prusen werd duidelijk bij het Concert van Den Haag. Friedrich Wilhelm werd vakkundig buitenspel gezet door Frankrijk en de Republiek. Hij voelde zich geschoffeerd en niet serieus genomen. De Vrede van Olivia betekende enorm gezichtsverlies. De moeizaam veroverde gebieden op aartsvijand Zweden moesten worden teruggegeven.

De keurvorst stond machteloos totdat zijn hulp werd gevraagd in 1672. De Republiek was in het nauw gedreven door de ambities van Louis XIV. Van Reede werd er op uitgestuurd om Friedrich Wilhelm ervan te overtuigen zijn calvinistische geestverwanten te helpen in de *Guerre d'Hollande*. De keurvorst ging uiteindelijk overstag doordat hem veel geld werd beloofd en zijn neef Willem III eindelijk een rol kreeg in de politieke besluitvorming. De hulp beperkte zich uiteindelijk tot een immer marcherend winterleger, dat niet in actie kwam tegen Frankrijk. De blokkerende factor was de keizer, een openbare ruptuur met Frankrijk ging hem te ver. Friedrich Wilhelm was een soeverein Duits vorst, maar stemde zijn beleid in de meeste gevallen af op de keizer. Het lukte Van Reede niet om Friedrich Wilhelm binnen het bondgenootschap te behouden. De keurvorst koos voor de riant subsidies van Louis XIV. Een jaar later was de keurvorst al weer terug en sloot zich aan bij de Alliantie van de keizer en de Republiek. Frankrijk maakte wel erg opzichtig inbreuk op de *Reichsfriede*. Louis XIV schakelde vervolgens het tot dan toe neutrale Zweden in. De eeuwige vijand van de keurvorst trok Brandenburg in. Friedrich Wilhelm rook zijn kans om eindelijk met de Zweden af te rekenen. Hij vertrok met zijn leger uit de stellingen langs de Rijn naar Fehrbellin. De Zweden werden verpletterend verslagen. Friedrich Wilhelm werd de 'Grote' Keurvorst. Erg lang kon hij niet van genieten van zijn succes. Bij de Vrede van Nijmegen in 1678 liet de Republiek hem in de steek. Weer moest hij alles teruggeven.

De Grote Keurvorst kon niet veel anders dan zijn verlies nemen. Hij ging op zoek naar een manier om toch enigszins gecompenseerd te worden. Daarvoor had hij een nieuw middel: een vloot. Friedrich Wilhelm wilde al een vloot sinds hij als jonge keurprins in de Republiek had rondgezworven. In 1675 was het eindelijk zo ver. De eerste ondernemingen waren succesvol. Het compliceerde echter

ook de betrekkingen met de Republiek. De Republiek was een grote zee- en handelsmogendheid, die niet nog meer concurrentie wilde en vooral niet op de moedernegotie van de Republiek: de Oostzeehandel. Dat de drijvende kracht achter de vloot van Grote Keurvorst een Zeeuw was, maakte het er niet veel beter op. Friedrich Wilhelm nam zijn nieuwe aanwinst echter in bescherming. Benjamin Raulé werd uitgenodigd om zich in Brandenburg-Pruisen te vestigen. Daar kon hij verder gaan met het ontwikkelen van de Brandenburg-Pruisische vloot en het opzetten van een handelscompagnie.

Raulé was een groter inspirator dan organisator. Bovendien bleek de Brandenburgs-Pruisische economie niet geschikt voor zijn grote desseins. Daarnaast kwam de B.A.C. al vrij snel in conflict met andere handelscompagniën, met name de W.I.C.. Het *mare liberum* was reeds bezet. De conflicten gingen van de ene kant over jurisdictie, bijvoorbeeld: in hoeverre waren de wateren voor een fort van de desbetreffende handelscompagnie? Van de andere kant waren het pesterijen, zoals het kapen het *Waffen von Brandenburg* door de W.I.C.. Daarnaast werden er onbezonnen acties gepleegd; de enterling van de *Carlos Secundus* door Brandenburgse kapers, aangestuurd door Raulé, om Spanje te dwingen haar achterstallige subsidies te betalen. Deze conflicten en acties zette regelmatig de betrekkingen en/of onderhandelingen met de Republiek onder druk. Vooral als er geen aanleiding was of de toestemming ontbrak.

Friedrich Wilhelm nam Raulé constant in bescherming. Hij was dus bereid om de relatie met de Republiek op het spel te zetten, zelfs als dat zou leiden tot oorlog. Van Reede had moeite op te treden als bemiddelaar. Hij had weinig onderhandelingsruimte gekregen van Willem III. Bovendien had Friedrich Wilhelm zich vastgebeten in de verwezenlijking van zijn droom. Elke aanval op zijn vloot vatte hij persoonlijk op. Daarnaast had hij nog veel subsidiegelden tegoed van de Republiek. Van Reede kon hem dus niet losweken uit de warme geldbuidel van Louis XIV. Willem III zag dit met lede ogen aan, zijn politieke speelruimte was groot in de Republiek, maar kon niet op tegen de financiële druk die een allesomvattende oorlog tegen Frankrijk opleverde. Hij ging bouwen aan een nieuwe anti-Franse coalitie. Graag wilde hij zijn oom erbij betrekken, maar beseftte dat hij weinig te bieden had dan onzekerheid. De perikelen rondom Raulé, de W.I.C. en de B.A.C. brachten de zaak niet veel verder.

Pas in 1685 kreeg Willem III het voor elkaar – ondanks zijn conflict met Amsterdam op dat moment – dat de Staten-Generaal akkoord gingen met een de vereffening van de schulden aan de Grote Keurvorst, zodat deze zou voegen bij de anti-Franse coalitie. Er kon eindelijk weer een verdrag worden afgesloten tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen. Mede ingegeven door het herroepen van het Edict van Nantes door Louis XIV, het antwoord van Friedrich Wilhelm middels het Edict van Potsdam en de calvinistische voortrekkersfunctie van de Republiek. De geplande overtocht van Willem III was voor Friedrich Wilhelm een brug te ver. Sympathie leidde niet tot het nemen van risico. Het enige risico dat hij had genomen tijdens zijn regering was het op het spel zetten van de betrekkingen door een droom na te jagen.

Raulé was tien jaar een plaag geweest voor de betrekkingen tussen de Republiek en Brandenburg-Pruisen. Friedrich Wilhelm wilde zijn eigen droom verwezenlijken. Het ging ten koste van de relatie met het land waar de Grote Keurvorst zijn inspiratie vandaan haalde. Verblind door ambitie,

aangetast in zijn *Ruhm* en wanhopig op zoek naar zekerheid ging hij een verbintenis met de Zonnekoning aan. De onbegrensde protectie die hij verleende aan Raulé liet zien hoe sterk zijn wens was om een vloot te hebben. Dat Raulé niet de geschikte persoon was om dit te organiseren wilde hij niet begrijpen of zien. Bovendien leek Raulé prima in staat om zijn mankementen te verbergen. Het negatieve effect op de betrekkingen met de Republiek was echter maar van korte duur. De persoonlijke relaties met Van Reede en Willem III brachten hem terug in het anti-Franse kamp. De internationale machtspolitieke situatie en de confessionele eensgezindheid gaven de doorslag.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (GStA PK) te Berlijn

Het Utrechts Archief (HUA) te Utrecht

Nationaal Archief (NA) te Den Haag

Zeeuws Archief (ZA) te Middelburg

Secundaire bronnen

Antal, G. von en Pater, J.C.H. de, *Weense gezantschapsberichten van 1670 tot 1720*, 2 dln. ('s Gravenhage 1929-1934).

Bahl, Peter, *Der Hof des Großen Kurfürsten, Studien zur höheren Amsträgerschaft Brandenburg-Preußens* (Köln 2001).

Bijl, M. van der en Quarles van Ufford, H., *Briefwisseling van Godard Adriaan van Reede van Amerongen en Everard van Weede van Dijkveld, 27 maart 1671 – 28 juli 1672* (Den Haag 1991).

Blanning, Tim, *The Pursuit of Glory, Europe 1648-1815* (Londen 2007).

Boogman, J.C., 'De raison d'état-politicus Johan de Witt' in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, jaargang 90 (Den Haag 1975), pp. 379-407.

Clark, Christopher, *Iron Kingdom, The Rise and Downfall of Prussia 1600-1947* (Londen 2006).

Cloger, B., *Friedrich Wilhelm, Kurfürst von Brandenburg* (Berlijn 1984).

Dekker, F., *Voortrekkers van Oud Nederland. Uit Nederland's Geschiedenis Buiten de Grenzen* (Den Haag 1938) pp. 29-50.

Dillen, J.G. van, *Van Rijkdom en Regenten, Handboek tot de Economische en Sociale Geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s Gravenhage 1970).

Droysen, Gustav, *Geschichte der preussischen Politik* (6 delen in 14 banden, Berlijn 1855-1886); deel III: *Der Staat des grossen Kurfürsten*.

Dunlop, D., 'De Financieele Moeilijkheden van Benjamin Raule' in *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde VIIe jaargang*, deel 7 ('s Gravenhage, 1936) pp. 55-79.

Ekberg, Carl J., *The Failure of Louis XIV's Dutch War* (Chapel Hill 1979).

Fruin, Robert Jacob, Kernkamp, Gerhard Wilhelm en Japikse, Nicolas (eds.), *Brieven van Johan de Witt*, 4 dln. (Amsterdam 1906-1913).

Geschiedenis Magazine, 'Het "wonder" van de Republiek' (nummer 8 jaargang 43 2008) pp. 15-37.

Gieraths, Gunther, 'Benjamin Raule, sein leben und insbesondere seine volkswirtschaftliche ansichten' in *Economisch-historisch Jaarboek*, deel X ('s Gravenhage, 1924) pp. 219-29.

Haley, K.H.D., 'De Republiek in de tijd van het eerste stadhouderloze tijdperk 1650-1672', in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 8 *Nieuwe Tijd* (Haarlem 1979) pp. 266-296.

Hamel, J.A. van, 'Een Nederlander als de geniale organisator van Pruisische zee- en koloniale macht. Benjamin Raulé (1634-1707)' in *Historia. Maandschrift voor Geschiedenis*, 2de jaargang (Utrecht 1936)

pp. 217-222.

- Heyden, Ulrich van der, *Rote Adler an Afrikas Kuste, Die brandenburg-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika* (Berlijn 2001).
- Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 'Berlijnse verkeers- en bouwproblemen, de bouwplannen van de Rijksbank' (12 januari 1933) Avondblad B.
- Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 'Wat er in Duitschland aan Nederland herinnert' (01 augustus 1929) Avondblad B.
- Hora Siccama, Jacob Hendrik, *Schets van de Diplomatieke Betrekkingen tussen Nederland en Brandenburg 1596-1678* (Utrecht 1867).
- Houston, R.A., 'Colonies, Enterprises, and Wealth: the Economies of Europe and the Wider World' in Cameron, Euan (ed.), *Early Modern Europe. An Oxford History* (Oxford 1999) pp. 137-170.
- Israel, Jonathan Irvine, *Nederland als Centrum van de Wereldhandel, 1585-1740* (Franeker 1991) de Nederlandse uitgave van *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989).
- Japikse, Nicolaas, *Correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck*, 5 dln. ('s Gravenhage 1927-1937).
- Jonker, Joost B.P. en Sluyterman, Keetie E., *Thuis op de wereldmarkt, Nederlandse Handelshuizen door de eeuwen heen* (Den Haag 2000).
- Jorberg, Friedrich, 'Benjamin Raule' in *Mededelingen van de Nederlandsche Vereniging voor Zeegeschiedenis* nr. 10 (1965) pp. 1-8.
- Lynn, John, *The French Wars 1667-1714, The Sun King at War* (Oxford 2002).
- Matz, Klaus-Jürgen, 'Das Kolonialexperiment des Grossen Kurfürsten in der Geschichtsschreibung des 19. und 20. Jahrhunderts', in Heinrich, Gerd (red.), *Ein Sonderbares Licht in Teutschland, Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten von Brandenburg (1640-1688)* (Berlijn 1990) pp. 191-202.
- McKay, Derek, *The Great Elector* (Harlow 2001).
- Molhuysen, P.C. en Blok, P.J. (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Tweede deel (Leiden 1912) pp. 1165-1166
- Nagtglas, F., *Levensberichten van Zeeuwen*, Tweede deel (Middelburg 1893) pp. 467-471
- Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'Duitsch-Nederlandse betrekkingen in den loop der eeuwen' (zondag 14 september 1941) 4.
- Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 'Het geschenk van het Duitse rijk aan het rijksarchief te Middelburg' (donderdag 18 september 1941) Voorpagina.
- Oestreich, Gerhard, *Friedrich Wilhelm, der Grosse Kurfürst* (Göttingen 1971).
- Opgenoorth, Ernst, *'Ausländer' in Branenburg-Preussen, Als leitende Beambte und Offiziere 1604-1871* (Würzburg 1967).
- Opgenoorth, Ernst, *Friedrich Wilhelm, Der Grosse Kurfürst von Brandenburg*, 2 dln (Göttingen 1978)
- Pagès, George, *Le Grand Electeur et Louis XIV, 1660-1688* (Parijs 1905).
- Panhuysen, Luc, *Rampjaar 1672, Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009).
- Pennings, Joyce C. M. en Thomassen, Theo H. P. M., *Archieven van Nederlandse Gezanten en Consuls tot 1813*, deel 1 *Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag 1994).
- Perlot, Tino, *De Staten van Utrecht en Willem III, De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk, 1650-1672* (Utrecht 2000).

- Philippson, Martin, *Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg, 3 dln. (Berlijn 1897-1903)* III, 221.
- Pillorget, Rene, 'La France et les Etats Allemands au Congres de Nimegue (1678-1679)' in Bots, J.A.H. (red.), *The Peace of Nijmegen 1676-1678/79* (Amsterdam 1980) pp. 225-236.
- Pufendorf, Samuel von, *De rebus gestis Friderici Wilhemi Magni Electoris Brandenburgici commentationum* (Berlijn 1695).
- Raulé, Benjamin, *Deductie van een Nieuww Admiraliteyts en Commerce-Collegie. In Colbergen, Coningsbergen ende Mummel, zijnde drie Zee-Havens ende Steden, onder Syn Churfurstelijcke Doorluchtigheyt van Brandenburgh, op te rechten. Gestelt door de heer Benjamin Raulée ende daer by gevoegt eenige consideratien ofte remarques door C.P.* (In 's Gravenhage, Gedruckt by Gerrit Rammazeyn, Boeckdrucker achter de Kalvermart, inde Konst en Boeckdruckerye, 1680).
- Reinders, M.H.P., *Printed Pandemonium. The Power of the Public and the Market for Popular Political Publications in the Early Modern Dutch Republic* (Rotterdam 2008) Proefschrift bij prof. dr. R.C.F. van Friedeburg.
- Rohrschneider, Michael, 'Johann Moritz von Nassau-Siegen als Scharnier zwischen niederländischer und kurbrandenburgischer Außenpolitik' in Hantsche, Irmgard, *Johan Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679) als Vermittler, Politik und Kultur am Niederrhein in 17. Jahrhundert* (Münster 2005) pp. 187-206.
- Roorda, D.J., *Partij en Factie, De Oproeren van 1672 in de Steden van Holland en Zeeland, een Krachtmeting tussen Partijen en Facties* (Groningen 1978).
- Smit, C., *De Buitenlandsche Politiek van Nederland, 1ste deel, De Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1945).
- Spielman, John Philip, *Leopold I of Austria* (Londen 1977).
- Schevill, F., *The Great Elector* (Chicago 1947).
- Schöffner, Ivo, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederland. Een historiografische en bibliografische studie* (Amsterdam 1956).
- Schück, Richard, *Brandenburg-Preussens Kolonial-Politik, unter dem Grossen Kurfürsten und seinen Nachfolgern, 1647-1721, 2 dln.* (Leipzig 1889).
- Tromp, H.M.J. en Zijlstra, B., *Kasteel Amerongen*, deel 14 uit de serie 'Nederlandse Kastelen (nieuwe reeks)' (Den Haag 1985).
- Thomassen, Theo H.P.M., *Instrumenten van de macht, De Staten Generaal en hun archieven 1576-1796* (Amsterdam 2009), 171. Proefschrift bij prof. dr. F.C.J. Ketelaar.
- Tilburgse Courant*, 'Binnenland, Koningin en Keizer' (20 januari 1901).
- Troost, Wout, 'William III, Brandenburg, and the construction of the anti-French coalition, 1672-88' in Israel, Jonathan Irvine (red.), *The Anglo-Dutch moment, Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991) pp. 299-333.
- Tuinstra, Floortje, *Matthias Dögen, Een Brandenburger in de Republiek (1627-1668). De rol van Matthias Dögen in de betrekkingen van het keurvorstendom Brandenburg met de Republiek der Verenigde Nederlanden, en met name Amsterdam, gedurende het tweede en derde kwart van de zeventiende eeuw* (Leiden 1996) Doctoraalscriptie bij prof. dr. S. Groenveld.
- Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven X 1937* ('s Gravenhage 1938).
- Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XIX 1946* ('s Gravenhage 1947).

- Waddington, Albert, *Le Grand Électeur Frédéric Guillaume de Brandenburg*, 2 dln. (Parijs 1905-1908).
–, *Histoire de Prusse*, deel 1 (Parijs 1911).
- Wilders, Coen, *Dienstbaarheid uit eigenbaat. Regenten in het makelaarsstelsel van stadhouder Willem III tijdens het Utrechts regeringsreglement, 1674-1702* (Amsterdam 2010) Proefschrift bij prof. dr. H.F.K. van Nierop.
- Wilson, Peter Hamish, *German Armies, War and German Politics, 1648-1806* (Londen 1998).
- Winter, Heinrich, *Der holländische Zweidecker von 1660-1670* (Rostock 1967).
- Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw, Kapitaal, Macht, Familie en Levensstijl* (Amsterdam 2006).

Bijlagen

Nr. 1: Contract 1675-01-31

Op huijden de xxxi (31) januari 1675 is gemaect ende gesloten het volgende contract tusschen de wel edele gestrengen heeren, Werner Wilhelm Blaspeil end Matthias Romswinkel sijne Cheurvorstelijke Doorluchtigheijt van Brandenburg geheime raden, extraordinarie deputeerden en ministere in 's Gravenhage ter eenre, ende de heer Benjamin Roulé, schepen ende raedt der stadt Middelburgh in Zeelant ter andere zijde, bestaende in dese naervolgende articulen, te weten;

In den eersten soo verclaert den voorschreven heer Raulee soo voor hem selven, ende als last hebbende van sijn meede reders te verhuijren, soo als hij verhuirt mits deesen aende voorschreven heeren ministers in den name van hoohstgedachte sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheijt de naevolgende fregatten en snauwen voor den tijt van vier maenden, ingaende van den vijftienden februarij deses jaers 1675 op de conditien hierna volgende, namentlijk

- vier fregatten ijder van veertien stucken en tseventigh coppen
- twee fregatten ijder met thien sticken ende vijftig coppen
- vier fregatten ieder met ses stucken ende vijffendertig coppen

Waer van sullen moeten in zee gebracht werden voor den twintigsten februarij de volgende scheepen:

- het fregat de Jonge Maria, capitain Aernout Teunissen
- het fregat de Revenge, captain Claes Sijbrants
- het schip de Swardten Briell, captain Cornelis Claessen
- het snauw schip le Courier de Dunquerke, captain Jacob Vosz
- het snauw schip de Bille, captain

Ende de resterende vijff andere schepen par toút de maent maert. Welcke voorschreven schepen sullen volgen de ordre van de voorschreven heern ministers in den name van sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheit van Brandenburgh. Waer voor den heer Raulee ende sijne medestaenders sullen genieten de somme hiernaer gespecificeert. Te weten voor de fregatten gemonteert met veertien stucken, ende tseventigh coppen de somme van seven ende twintigh hondert gulden ter maent van dertig dagen voor ijder fregat. Ende voor een fregat van tien stucken ende vijftigh coppen een somme van vier ende twintighondert guldens ter maent van dertigh daegen. Ende voor een snauw van ses stucken ende vijff en dartigh coppen de somme van achtien hondert guldens alles Zeeuws courant groff silvergelt.

Waer van door de heeren contractanten in haere qualiteijt sal moeten werden betaelt contant, eer de schepen voorschreven sullen in zee gaen, voor ijder twee maenden op de hant, dat haer wel edele ter goeder reekeninge sall valideeren. Ende voorts alle maende precijs binnen de stads van Middelburgh in Zeeland ofte binnen Amsterdam in Hollandt ten believe van de heer verhuijder. Ende is voorts well expresselijk geconditioneert, dat in gevalle het quaem te gebeuren / dat Godt verhoede / dat dese schepen ofte eenige van deselve quame genomen te worden, ofte vechtenderhant in de gront geschoten wierden, dat als dan de voorschreven heeren ministers in de name van sijne Cheuvorstelijke doorluchticht van Brandenburgh beloven te betaelen een maent naer dat voorschreven actie van ongeluck in handen van den voorschreven heer verhuijder ofte sijne ordre de volgende sommen. Te weten voor ijder fregatte gemonteert met veertien stucken eene somme van vijfftienduijsent guldens; voor een fregat ofte schip gemonteert met thien stucken

eene somme van thienduysent guldens; ende voor een snauw schop een somme van ses duysent guldens, alles in Zeeuws courant groff silver gelt. Alles met die conditie, indien sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid van Brandenburg oordeelde dat deese respective schepen sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid langer conden dienst doen, dat de verhuijder in sijne qualiteijt sall verbonden sijn soo lange in dienst te continueeren als meer hooghs gemelte sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid sall goet vinden. Met dien verstande selffs, soo het noodigh wirdt het getall van deese thien schepen te verdobbelen op de conditien als boven. Allwaer het schoon dat sijne Cheuvorstelijke doorluchtigheid goet vont, dat men eenige scheepen onder de thien laeste soude in zee brengen gemonteert met twijnticht stucken ende hondert coppen, mits dat den heer verhuijder daer voor sal proffiteeren vierduysent guldens ter maent van dertig dagen ende in cas van ongeluck, als hier vooren verhaelt is, eene somme van twintighduysent guldens.

Ende is vorders geconditioneert ende expres bevoorwaert, dat in dien haer hoogh mogende heern Staten General ofte sijn hocheijt den heere prince van Orange alle de gecontracteerde scheepen ofte eenige van deselve van doen hadden ten dienste van desen lande, dat in sulcken geval den heer verhuijder op de aenmaeninge van de voornoemde heeren Staten Generael ofte sijn hooghheit den heer prince van Orange sall vrijstaen met de voorschreven scheepen int geheel ofte ten deelen te treden uijt den dienste van hooghgedachte sijne Cheu[r]vorstelijke doorluchtigheid, ofte soo deselve in zee sijn met een extra-ordinair vaertuijgh op te ontbieden, om deselve datelijck over te leveren ten dienste van den Staet der Vereenighde Nederlanden.

Gelijck mede specialijck is bedongen, dat de voorschreven heeren ministers in den name van sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid van Brandenburg sullen bevrijden ende buijten alle becommeringe houden den voornoemde heer Raulé, ten opsichte van het tegenwoordige aengegane contract, soo van hare hoogh mogende de heeren Staeten Generall, den heere prince van Orange, de heeren Staeten van Zeelant ende den achtbaren magistraten van Middelburgh, ter oorsake dat ijmant van dese alle hem heer Raulé ofte ijmant van de sijne soude willen calangeeren ofte eenige moeijelijckheit soude willen aendoen, vermits de voorschreven heeren ministers in den naeme als boven hem heer Raulé verserkeren dat meer hooghgemelte sijne Cheu[r]vorstelijke doorluchtigheid niet alleen in een nauwe alliantie met haer hoogh mogende, maer well principalijck om dat bij heer laeste tractaet well expresselijck is bedongen, dat bij aldien sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid ter oorsake van het selve tractaet soude werden geattacqueert gelijk sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid jegenwoordig vande croon Sweden, viantlijck aen gevoghten werdt, oock den staett selffs sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid met alle haere maght te water ende te lande tegens sulcke aggresseurs sall assisteeren, ende daermede in rupture treden, beloovende dien volgens den voorschreven heer Raule te garandeeren ten opsichte van 't gene voorschreven is met handt en zegel van hoohstgedachte sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid van Brandenburg.

Ende hem heer Raulé dien aengaende te bevrijden van alle soorten van bevommeringe, alsoo in desen niet anders en wert gedaen, als 't gene tot afbreuck vande gemeenen viant is streckende. Ende terwijlen sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheid met desen Staet is begreepen in sodaenigen alliantie als voorschreven is, omm hen Vrankrijck ende nu oock aen Sweeden te doen allen affbreuck, soo sullen de voorschreven respectabele fregatten connen ende mogen havenen in hollant, Zelant, offt Frieslands, om aldair wederom te werden toegemaect ende door de sorge van die agenten, de welcke van wegen sijne Cheurvorstelijke doorluchtigheid daer toe sullen werden aengesteld, op het spoedigste wederom in zee te brengen, op dat den selven verhuijders sall mogen genieten alle soulagementen van extra ordinare costen, maer in gevalle eenige

van de voorschreven fregatten quamen in te vallen in eenige plaetsen in d'Oost zee ofte elve, dat in sulcken gevall sijne ceurvrostelijke doorluchtigheit sall gehouden weesen, op al sulcke plaetsen erdre te stellen tot het fournissemnen van penneningen, tot het weeder in zee brengen van de voorschreven fregatten, mits dat het montans sall werden gecort op de te verdienen maentgelden.

Ende is finalijck geconditioneert van weederzijden, dat geene neutrale en specialijck geen geallieerde ofte de onderdanen van de coningen van Spangien, Engellant, Denemarcken ende wel specialijck van haere Hog Mogende sullen mogen werden beschadight.

Ende hebben de voorschreven heeren Ministers beloofd hier over ten eersten uyt te wercken ende aen den heer verhuijrder Rauwlé de doen behandigen de ratificatie van hoogstgedachte sijne Ceurvorstelijke doorluchtigheit van Brandenburgh onder desselfs eijgenhandige signatuijre ende segell, ende werden bij deesen daervan sodaenighe verseekert, als oft deselfve alrede gedaen ende over geleevert was.

In 's Gravenhage desen 31 januarij 1675

- Werner Wilhelm Blaspeill
- Matthias Romswinckell
- B. Raulé

Nr. 2: Deductie Raulé 1680-02-14

Deductie van een Nieuwe Admiraliteyts en Commercie-Collegie

In Colbergen, Coningsbergen ende Mummel, zijnde drie Zee-Havens ende Steden, onder Syn Churfurstelijcke Doorluchtigheit van Brandenburg, op te rechten;

Gestelt door de heer Beniamin Raulée ende daer by gevoegt eenige consideratien ofte remargques door C.P.

In 's Gravenhage, gedruckt by Gerrit Rammazeyn, boekdrucker achter de Kalvermart, in de Konst en Boeckdruckerye, 1680.

[Aanhef]

Aen den Gunstigen Leser,

Gesien hebbende, het Project, op ordre van Sijn Churfurstelijcke Doorluchtigheit van Brandenborgh, door de Heer Benjamin Raulée opgesteld, om een Nieuw Admiraliteyts ofte Commercie-Collegie, in de Steden Colbergh, Coningsberg ende Mummel op te rechten, soor hebbe geraeden gevonden, dese Deductie met den Druck publick te maecken, en tegens de swaerhoofdige Momus-Broeers, ende hare ongefondeerde Berispingen, eenige Consideratien ofte Remargques, daer by te voegen om aen sulcke mismoedige Menschen, haer slechte en gepassioneerde Raisonementen voor te stellen, haer verduystert Verstant te openen, ende door dese Verlichtinge, het goet succes van dese considerable Desseinen, oprechtelijck te deduceren. Dat nu dit ordentelijck mach geschieden, soos al de Deductie in Articulen verdeelt, ende die Remarques ofte Consideratien, tegen over daer by gestelt worden.

[Pagina 3, tekst en artikelen naast achter elkaar gedrukt]

Deductie

Van een Nieuw Admiraliteyts en Commercie-Collegie op te rechten, in Coningsbergen, Colbergen ende Mummel

Artikel 1

Door dien sijne Churfurstelijcke Doorlugtigheyt van Brandenburgh, onse genadighste Heer, geresolveert heeft, de Commerciën te Water ende te Lande, en in 't bijzonder in desselfs Zee-steden, als Coningsbergen, Colberg en Mummel, tot avanceringe van de Ondersaten, soo veel het mogelijk is, op allerlei wijze te promoveren, soo hebben sijne Churfurst Doorluchtigheyt mijn onderbeschrevenen, herwaerts gesonden, om met de voornaamste Coopluyden te consereren, haere Consideratien aen te hooren, ende te delibereren, hoe men alle Koopmanschappen directe uyt der Zee, moge ontfangen, ende te verhoeden, dat geene meer over Dantzigh komen; tot dien eynde men trachten sal, de Tollen op alderhanden Waren met die van Dantzigh te esqualeren, ende in specie, die op de Manufacturen ende alle Sijdene Stoffen, soo te verminderen, dat men die eerder van hier op Dantzigh, als van Dantzigh herwaerts sal hoeven te brengen.

Artikel 2

Dienvolgens de Heeren Kooplieden versocht werden, t' overdenken, en op 't Papier te brengen, 't geene sij mochten oordelen tot bevorderinge der Commerciën deser Steden dienstelijck te zijn, op dat men daer op resolveren konde, wat daer toe gerequireert wort.

Artikel 3

Vermits dan de Zeevaert de Siele der Commerciën is, ende schijnbaerlijck blijkt dat de Scheepsvaert alle menschen, van wat Handtwerck ofte Professie die oock zijn mogen, aen 't Broodt helpt, d' experientie oock getuygt, hoe Hollant, Engelant, Vranckrijck, Hamborg ende Lubeck alleenlijck door de Zeevaert floreren.

Artikel 4

Soo heeft den onderschreven tot een begin, ende wat hem aengaet, allerlei Werck-Meesters, als Scheeps-Timmer-ieden, Zeyl-Blocken ende Kompas-maeckers, Ancker-smeden, Beelthouwers en andere, die een Schip geheel opbouwen kunnen, alrede te saemen, van dewelke d' Ingesetenen deser Steden en Landen also onderwezen kunnen worden, dat men binnen drie a vier Jaeren, alle dese vreemde wederom sal kunnen naer Hollandt te ruggesenden, ende men sich alsdan van de Hierlanders zal kunnen bedienen.

Artikel 5

Edoch by aldien souden mogen hier sulcke bequaeme Meesters gevonden werden, die op de Hollandse manier, en voor soo geringen prijs bouwen kunnen, sal men die gebruycken, en in alles favoriferen, op dat alle profijten, die nu naer Hollandt ende in andere Plaetsen gaen, hier te Lande verblyven.

Artikel 6

Ende op dat ook aen de Hospitalen ende arme familien voordeel geschiet, soo wil den ondergeschrevenen, bij provisie 20 a 30 Kinderen van 10 of 14 jaeren aennemen, de selve met Klederen, Kost en Dranck versien,

allerlei Hantwerk laeten leeren, oock ter Zee laeten vaeren om door sulck middel in korten tijdt, bequaeme Liederen te bekomen; als dan binnen 2 jaeren, de voornoemde Jongens gedient, wil ick neergeschreven, aen hare Ouders voor yder een sulcken dach-gelt toeleggen, als yder kan verdienen, tot assistentie der Armoede.

Artikel 7

Ende vermits de neergeschreven door experientie bevonden heeft, dat in dese Landen de Scheeps-bouw tot veel geringeren prys kan volvoert worden, te meer om dat I. het Hout en II. Kennip veel mindet hier kost, als de Licenten daer van, Arbeys-loon ende Vrachten naer Hollandt bedraegen men oock III. het Yser uyt Sweden beter koop hebben kan, IV. Van gelijcken de Vivres voor 't Boots-volck hier te Lande wel de helft te minder kost, ende vervolgens de geheele Scheeps-vaert, met veel geringere onkosten gepractiseert wort.

Artikel 8

Soo geeft den ondergeschrevenen aen de Heeren Kooplieden te bedencken, of men niet tot een beginsel 10 schoone nieuwe Fleuyten van 150 a 175 Lasten, onder de directie van een Compagnie soude kunnen doen maecken, om daer mede Klaphout, Deelen, Masten, ende alle sulcke Waeren, als de Compagnie goet sal vinden, naer Vranckrijck, Hollandt, en anderwaerts te vervoeren.

Artikel 9

Dese Compagnie sal van Syne Churfurstelijke Doorluchtigheyt met de volgende Beneficien begenadicht worden. I. Ten tijden van Oorlogh sal Syn Churfurst Doorluchtigheyt de voornoemde Schepen met 1, 2 ofte meer suffisante Convoyers van 30 a 40 Stucken Canon, met 150 of 200 Man, naer het perijckel groot is, voorsien, om daer mede allerley Kapers af te keeren. II. Syne Churfurstelijke Doorluchtigheyt sullen dese Schepen altoos met goede Matrosen tegens 12 gulden Pools ter Maent, en d' Officieren naer advenant versien laeten, met beding, dat de voornoemde Matrosen, niet in diensten der Compagnie, ofte tot haeren lasten zijn sullen, als van dien dagh af, als de Schepen in Zee loopen, oock den eersten dach, van dat de Schepen Anckeren, weder afgedanckt sullen worden, als dat daer mede alle Mond-kosten, en ander Gagien, dewelcke andere Schepen onderworpen zijn, eer die in Zee gaen, kunnen gespaert worden. III. Syne Churfurstelijke Doorluchtigheyt sullen uyt de Hooft-Participanten deser Compagnie, ende die uyt de Geinteresseerde tot Directeuren sullen verkosen werden, twee Conseillers de Marine, met een tractement van 200 Rixdaelders Jaerlicjks, nevens andere avantagien, die daer aen dependeren, verkiesen; alsoo dat die al haer leven in dat Collegie blijven sullen, soo dat dese Heeren het Interest der Compagnie, in het Collegie altijd sullen waer nemen. IV. Syne Churfurstelijke Doorluchtigheyt sullen noch sulcke praerogativen ende voordeelen verleenen, als de benoemde Directeuren sullen kunnen voorbrengen.

Artikel 10

De voornoemde 10 Fleut-schepen van behoerlijcke grootte, sullen omttent 50000 Rixdaelders komen te staen, aen baer gelt, eer sy vaerdig zijn, om een Fransche Reise te doen.

Artikel 11

In de Compagnie sullen alle syner Churfurstelijke Doorluchtigheys Ondersaeten van wat standt of Conditie die oock mochten wesen, sig kunnen intekenen, jedoch niet minder als 200 Rixdaelders met beding, dat wie

voor sig selfs 1000 Rixdaelders tekent, tot de Keure der Directeuren, die de Compagnie regeeren sullen, eene stemme hebbe.

Artikel 12

Die Directeuren sullen wel gene Gagien trecken, maer echter 1 a 2 per cento, het welk Koopmans Provisie is, van de gewinsten, die alle jaeren moeten uytgedeelt werden, moeten onder malkanderen deylen.

Artikel 13

Op dat nu van dese inteeckeninge een goet begin gemaect werde, verobligeert sig d' ondergeschrevenene, tot de gerechte helfte in de voornoemde Compagnie, het welke is een somme van 25000 Rixdaelders baer contant gelt in te leggen, sonder echter eenige wetenschap of directie te begeeren, vermits hij sulckx aen de Directeuren, die van de Geïnteresseerde verkooren werden, crediteert; alleen op Conditie, dat hij ondergeschrevene een Directeur, die aen Syne Stelle bij de Directie sitten moge, ende aen hem rapport doen, verkiesen magh.

Artikel 14

Alle Geïnteresseerde, die Hout, Yser, ofte andere Materialen te koop hebben, sullen het selvige; ten pryse courant in betalinge mogen geven.

Artikel 15

Die oock in dese Compagnie geïnteresseert zijn, genieten het privilegie, dat men haer Goederen en Waeren altijd voor anderen af koopen zal, mits soo goeden koop gevende, als mense by anderen krygen kan.

Artikel 16

Tot den Bouw deser Schepen, sal de ondergeschrevene van syn Werckvolck, soo lang hun de Compagnie nodigh heeft, op even de selve Conditien ende Gagien, als sy nu by den ondergeschrevene genieten, overlaeten.

Artikel 17

Om nu kortelinks te demonstreren wat considerabele Winsten de Compagnie ten tyde van Oorlogh, als de Zee onveyligh, ende insonderheyt nu men eenen Oorlog tussen Vranckrijck en Hollandt tegemoet siet, men soude kunnen maken, belieft men maer te considereren: dat 10 Schepen van 150 Lasten, 1500 Lasten Hout sullen kunnen laeden, ende als men dan nu yder Last maer op 100 gulden Pools rekende, daer het doch op 150, jawel op 100 Rixdaelders loopen soude, so droegen doch de 1500 Lasten a 100 gulden uyt de somme 150000 gulden. 1800 Lasten Sout souden in Vranckrijck kosten 35000 gulden voor Vracht a 40 per Last, 60000 gulden Asseurantie van Schepen 180000 gulden. Het Sout 35000 gulden kan alsoo boven de groote Vrachten alleen op het Sout gewonnen werden de somme van 36500 gulden. Als men dan de Uytvracht met Hout maer rekende, yder Schip op 1500 gulden Facit 15000. Soo soude yder Reyse in tyden van Oorlog bedraegen 51500 ende sulcx driemaal in 't jaer, soo dat by fortune de geheele Compagnie in een Jaer vry zijn konde, behalven dat men de groote avantagien op de Vrachten soude hebben.

Artikel 18

In Vredestyden sal men altijd 25 per cedto beeter koop vaeren kunnen als in Hollandt, waer door naaer appaerentie die Compagnie in korte tijdt seer considerable sal werden, en het Landt in fleur komen.

Artikel 19

Syne Churfurstelijke Doorluchtigheyt sullen tot meerder versekeringe van dese Commerciën haere Ambassadeurs in Vranckrijck, Hollandt, en Engellant senden, ende by die Potentaten het alsoo bestellen, dat haere Kapers onse Schepen niet en mogen beschaedigen, ende te gelijk alle profijten in 't Last-gelt, en andere Benegiciën, soo veel mogelijk, sal laeten procureren, ende aen de Kooplieden tegemoet komen.

Artikel 20

Tot bewijs dat het aen den ondergeschrevenen nieuwers om te doen is, als om den welstant der Stadt ende der Borgerschap; en begeert hy van de Borgerschaps Voor-rechten niets te profiteren, ofte eenige Stads-Rechten en Privilegiën te minderen, gelijk dan alles in syne krachten verblyven sal: maer hy wil selfs ordonneren dat syn Volck in de Pillauw egeene saecken sullen kopen mogen, maer verobligeert zijn, alles in dese Stad te koopen, ende naer der Pillauw te brengen, op dat daer door alle Borgers en Kraemers by desen Scheeps-bouw profiteren mogen.

Artikel 21

Boven dit alles belooft de ondergeschrevene tot allen tyden een Patroon der Koopluyden te zijn, en te blyven, en alle saecken bij sijne Churfurstelijke Doorluchtigheyt tot haerder avantagie voor te dragen, ende soo veel in hem is, uyt te voeren.

Artikel 22

De Heeren Koopmanlieden hier by versoekende, dat zy dit met attentie believe te overleggen; en wat zy vorders tot voortsettinge der Commerciën dienelijck te zijn oordeelen, hier by te voegen, om daer naer eene Conclusie te formeren.

Gedaen in Coningsberge den 14 february 1680,

Ende was geteeckent,

Benjamin Raulee